

مجلہ

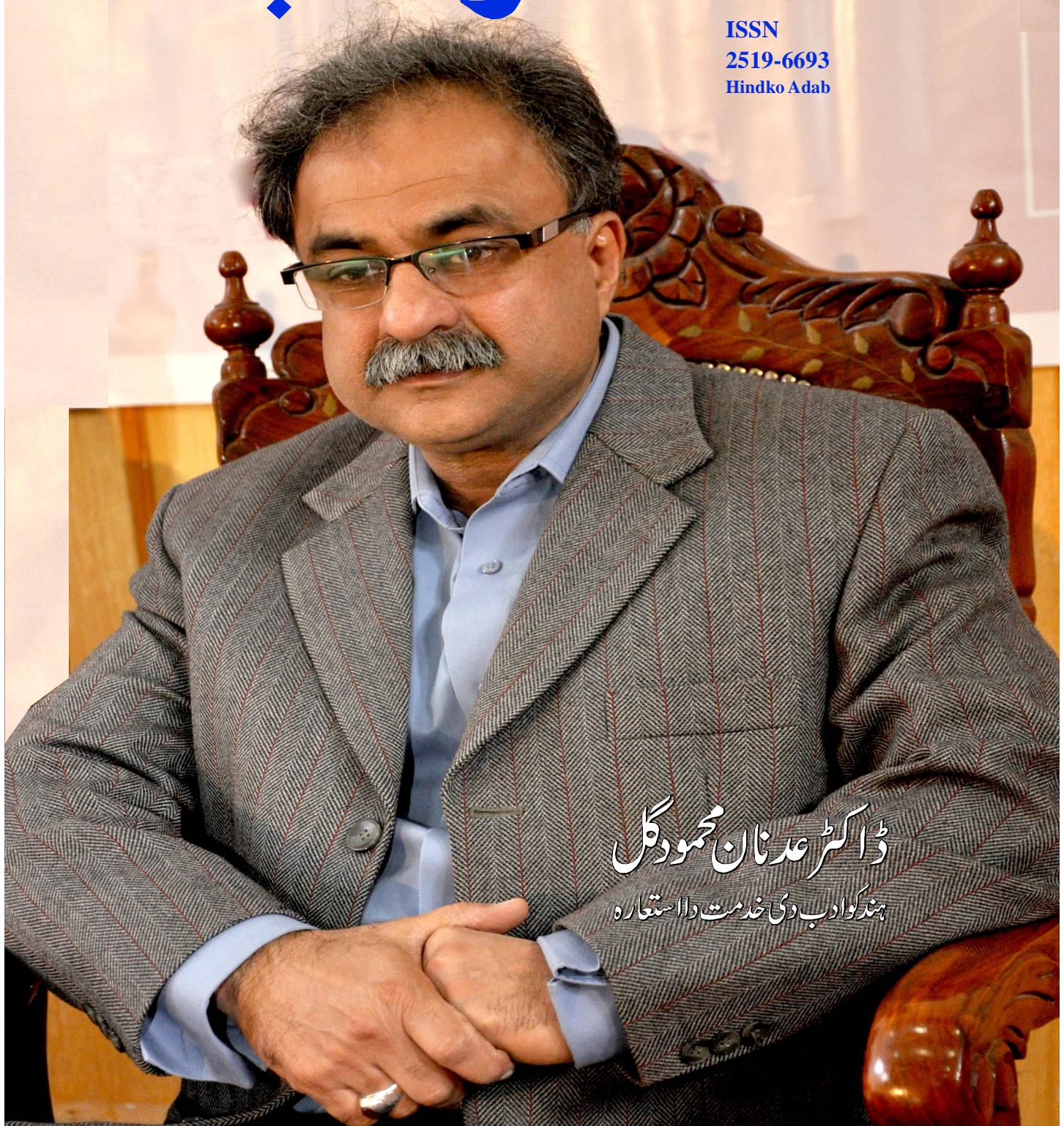
ہند کو ادب

انٹر نیشنل

ISSN
2519-6693
Hindko Adab

ڈاکٹر عدنان محمود گل

ہند کو ادب دی خدمت دا استعارہ

ضابطہ

گندھارا دا "ہندکوادب"

لگ پہگ ۲۹ وریاں سی قائم گندھارا ہندکو بورڈ پشاور ہندکوادب و ثقافت دے میدان اچ نہ صرف تحقیق بلکہ تخلیق تے ازی تروتچ اچ جی دن رات مصروف عمل اے۔ اے گندھارا ہندکو بورڈ پشاور دی ای کوششان دانیجہ وے کہ صوبہ خیر پختونخوانے اس نال مل کے ۲۰۱۵ء اچ پیلک۔ پرانیویٹ پارٹنر شپ دے طور تے "گندھارا ہندکو اکیڈمی پشاور" دی بنیاد رکھی۔ تاں سی لے کہ ہنڑتک اکیڈمی آپری خدمات دے دو فیز مکمل کرچکی اے تے ہنڑتیس افیز انتہائی کامیابی نال جاری اے۔ پنج، چھوڑ وریاں دی نکی جئی مدتاچ گندھارا ہندکو اکیڈمی پشاور ۵۰۰ کتاباں شائع کرنے دا سٹگ میل عبور کرچکی اے، تے اسی پرفارمنس نوں ویکھ کے ویکھنے والے بے اختیار "سٹیٹ آف دا آرت اکیڈمی" کہہ دیندیں۔ اکیڈمی دے اشاعتی سلسلے اچ ہندکو دے نال نال دوئی زباناں مثلاً انگریزی، اردو، پشتو، پنجابی، سرائیکی، گوجری، بلوچی، سندھی، براہوی، کوہستانی تے پوهہاری وغیرہ اچ کتاباں دے نال نال بہتری طراں دے لگ پہگ اخبارہ تحقیقی و ادبی جرائد، میگزین، رسائل تے اخبار شائع کیتے جاندیں۔ ہندکو وان تریکھاں تے بچیاں وسے بی وکھرے وکھرے رسائل دا اجراء کیتا جاندے۔ اسی سلسلے دی یہ کڑی اے مجلہ "ہندکوادب" اے جیہیڑا اس ولیے تو اڈے ہتھاں اچ اے۔ اے مجلہ ہندکو زبان اچ ادبی تخلیقات نال ترتیب دتا گیا وے۔ اس مجلے دے مطالعے نال قاری نوں اندازہ اوی کہ ہندکو زبان اچ ادب عالیہ دی خدمات دا سلسلہ پوری ابوتاب نال جاری و ساری اے۔ اس مجلے اچ تو انوں محترم محمد ضیاء الدین، محترم پروفیسر اورنگ زیب حسام خڑ، محترم علی اویس خیال، محترم ضیاء الحق سرحدی، محترم پروفیسر یحییٰ خالد، مرحوم شین شوکت، محترم ڈاکٹر اشرف عدیل، محترم قدیمہ قدمی، محمد نعمان قیوم، محترم سید ماجد شاہ، محترم اقبال سکندر تے مرحوم نذر پر بھٹی جئے ہندکو تے اردو دے معروف لکھاریاں دی لیکھتاں پڑھن نوں مل سن۔ قارئین دی دل چھپی نوں ملحوظاً نظر کھدے ائے مجلے وسے اجئی تخلیقات چڑھی گئیاں جیہیڑی کہ انہاں دے ہندکوادب نال محبت اچ اور بی اضافہ کر سُن۔ ساڑھی خواہش اے کہ اللہ ہندکو دے دامن نوں آبادتے زرخیز رکھے۔ آمین

ڈاکٹر محمد عادل

ڈاکٹر گندھارا ہندکو اکیڈمی پشاور

سرپرست

اعجاز احمد قریشی

مدیر

محمد ضیاء الدین

نائب مدیر

علی اویس خیال

کپروزگ

علی اویس، بلاں احمد، نعمان قیوم

پروفیٹ

محمد عادل

متھاوارخ

ثاقب حسین

مل

100 روپے

شمارہ

2022ء

پرمنٹ

جی انج اے لیزر پرنٹنگ

پبلشر

گندھارا ہندکو اکیڈمی، پشور

مجلس مشاورت:

ڈاکٹر عدنان محمود گل، احمد ندیم اعوان، خالد سلطان خواجہ، ضیاء الحق سرحدی، سکندر حیات سکندر، صادق صباء، رفیق کامران، ڈاکٹر شمیمہ زاہد، پروفیسر ڈاکٹر گناز ارشد، اقبال سکندر، آفتاب احمد، وسیم شاہد، سید کامران شاہ، محمد نوید قریشی، محمد نبیم صدیقی، حاجی احسان الہی، کرٹن سکندر رضیاء، سلمان حیدر، شرافت علی مبارک، محمد رفیع، انجینئر صدیق اعوان، ناصر حسین، سعید پارس، تسلیم حسین ایڈوکیٹ،۔

گندھارا ہندکو اکیڈمی پشور

4-A، روڈ یونیورسٹی ٹاؤن، پشاور

ایمیل: ghbpakistan@gmail.com، ویب سائٹ: www.gandharahindko.com، رابطہ: 091-7256262

حسن ترتیب

صفحہ	تحریر	موضوع	شمار
2-3	محمد ضیاء الدین	ہند کو زبان دے فروغ اچ گندھارا ہند کو بورڈ دا کردار	1
4-5	اور نگزیب حسام حمر	پشور دا ادبی منظر نامہ سونڑاوے	2
6-7	علی اویس خیال	ہند کو زبان دا یک گناہم شاعر "حافظ کرم بخش پشوری"	3
8-9	ضیاء الحق سرحدی	حسن و عشق دامداح سراج محمد فراز	4
10-11	پروفیسر بھی خالد	سوچاں دا نچوڑ	5
12	شین شوکت	منوں فخر اے اپڑی زبان اُتے	6
13-14	ڈاکٹر اشرف عدیل	ہک ہند کو ماہیاتے فلسفہ اخلاق	7
15	قدسیہ قدسی	موجودہ، گزر، نہیں اے سدھرا	8
16	محمد نعماں قیوم	گندھارا ہند کو بورڈ دے 25 سال	9
17-18	سید ماجد شاہ	خطہ ہزارہ میں ہند کو ادب کا فروغ	10
19-20	اقبال سکندر	ہند کو زبان کی ہمہ گیریت	11
21-32	نذر بھٹی	وفا ہند کو نال	12

ہند کو ادب

گندھارا ہند کو اکیڈمی

تہذیب اے زباناں اچ اختلاف رکھے تے ایہہ ولی زباناں دا اختلاف جیہڑا کہ پاکستان اچ موجوداے اگر اسی اس ٹوں نظر انداز کر دے رئیاں تے اسی ایہہ کیہے دیں کہ اس صوبے اچ ہے ہی زبان بولی جاندی اے تے باقی زباناں نی بولیاں جاندیاں تاوت ایہہ اللہ تعالیٰ دے بنیادی احکامات، بنیادی فلسفے تے بنیادی تعلیم دے خلاف اے۔ کیونکہ جدال اللہ نے تقسیم کر چھوڑی یعنی اللہ نے جدو منوں مک ہنڈکو وان کہرا نے اچ پیدا کیتے تا اللہ تعالیٰ نے میری پیدائش تی پہلے میرے سی کوئی Option نی لتا، کوئی فرشتہ نی پہنچا کہ ضیاء الدین دے ماں پیو دے کہا راج ہک پچ پیا پیدا ہناوے تے اُس نچے سی پچھو میں توں ہک ہنڈکو وان کہرا نے اچ پیدا کرال کہ ہک پٹھانڑ کہرا نے اچ پیدا کرال۔ برے اللہ تعالیٰ نے منوں آپڑی خلاقیت دی بنیادتے فیصلہ کیتا تے منوں مک ہنڈکو وان دے کہا رپیدا کر دتا ہو نہ را یہہ میری پچھانڑ بڑھ گئی اے تے اس دے بعد میرے وسے ہو نہ دورستے ڈن۔ ہک تا ایہہ کہ میں آپڑی اس پچھانڑ تے فخر کرال تے آپڑے اس اظہاروں مضبوط کرال تے دوسرا ایہہ کہ میں اس پچھانڑ نسی نس جاواں بعض وجوہات دی بناء تے یعنی اتحے بس صرف پشوٹ پلچر ہی ہو سی تے میں بی اپنوں اس رنگ اچ رنگ لوں۔ برے منے اسرائیل کیتا کیونکہ جدو میری آپڑی زبان ہیوے خو میرے صوبے دی ایڈمنسٹریشن ایہہ فیصلہ پئی کر دی اے کہ پاکستان بڑنے سی بعد کہ اتحے صرف ہک ہی زبان دا ڈیپارٹمنٹ ہوئی پشوٹوا کیدی، پشوٹو پیارٹمنٹ، پشوٹو بولڈر ڈتے کسی دوسرا زبان ٹوں اتحے موقع نی دتا گیا۔ کیوں؟ دراصل اچ ایہہ تاودہ نظر یہ نہ ہو یا کئی دوسرے ٹوں برداشت کرو، اُس دے وجود ٹوں برداشت کرو کیونکہ ایہہ تا اللہ دافیصلہ دے تے اللہ دے فیصلے دے سامنڑیں لڑنا نی چائیا۔ زبان اللہ نے پیدا کیتی کیونکہ اللہ تعالیٰ کہیںداوے کہ ہرا وہ چیز جیہڑی نظر آوے یا نظر نہ آوے اوہ منے تخلیق کیتے اے۔ اگر دریا، پہاڑ تے درخت نظر آندے ڈن تے ہر کوئی کہیںداوے کہ اس داخلق اللہ دے۔ برے اوہ چیز ایں نظر نی آندیاں لیکن محسوس ہوندیاں ڈن مثلاً ایہہ زبان جیہڑی کہ بولی جاندی اے برے ویکھی نی جاندی صرف سُنڑی تے محسوس کیتی جاندی اے ایہہ بی اللہ تعالیٰ دی تخلیق اے تے اگر ایہہ اللہ تعالیٰ دی تخلیق اے تے سانوں چائیا اوے فیر اسی اس دا احترام کریاں تے جسراں ہر کسی ٹوں آپڑی ہر چیز نال پیار ہونداوے تے اُس ٹوں عزیز ہوندی اے۔ یعنی آپڑے وجود نال پیار کرداوے، آپڑے کہراوے آں نال پیار کرداوے تے اسی محبت دالقاضا وے کہ اوہ دوسرے دے نال بی اسی طراں پیار کرے۔ کیونکہ اگر کسی ایہہ کہو کہ

ہنڈکو زبان دے فروع اچ گندھارا ہنڈکو بورڈ دا کردار

تحریر: محمد ضیاء الدین

میرا تعلق پشور شہر نال اے تے میری مادری زبان ہنڈکو اے، اچ سی 23 سال پہلے سانے محسوس کیتا کہ ساڑا خط ایہہ صوبہ، جھٹے اور انفرادی خصوصیات دا حامل اے اُتھے ہی اس دی ہک خصوصیت ایہہ بی اے کہ اس اچ ہک نہ بلکہ در جناب زباناں بولیاں جاندیاں ڈن تے اس دے بولنے والے نہ صرف ہزاراں اچ بلکہ لکھاں اچ آباداں۔ ساڑے صوبے دا تعارف انگریز نے انگریزاں سی بعد آڑیں والے حکمراناں نے صرف ہک زبان دے حوالے نال دتاتے اوہ صرف پیشتو زبان دے حوالے نال، تے ساڑے ملک اچ ہک المیہ ایہہ ہو یا کہ آپڑی اسانی دی خاطر ایہہ کنیا گیا کہ پاکستان دے چار صوبے ڈن تے پاکستان دی چار علاقائی زباناں ڈن جد کہ ایہہ حقیقت دے بالکل خلاف گھبل ائی۔ ماہرین انسانیات دا ایہہ کمیٹریاں وے کہ ہر زبان اللہ تعالیٰ دی شناختی اے تے اس اچ بڑی حقیقت اے کیونکہ تی اگر اس دی گھر ائی اچ جاؤٹی ویکھ سوکہ اللہ تعالیٰ آپ فرماندے ڈن کہ اس ڈنیا اچ بے شمار تعداد اچ لوک آباداں تے انہاں ساریاں ٹوں منے آدم تے حوا علیہ السلام سی پیدا کیتا تے وسی بعد انہاں ٹوں قوماں تے قبیلے آں اچ تقسیم کر دتا تے اس دی غرض ایہہ ائی کہ ہک دوسرے ٹوں پچھانڑ سکلن تے اس دے نال ایہہ بی کہہ دتا گیا کہ افضلیت دا معیار زبان بذات خود، شکل بذات خود، رنگ بذات خود تے نسل بذات خود نیگی بلکہ افضلیت دا معیار صرف تقویٰ وے۔ برے پچھانڑ وسے اللہ تعالیٰ نے کیا وے کہ منے لوکاں ٹوں قبیلے آں اچ تے قوماں اچ تقسیم کر چھوڑی یے تے اسی وسے تقسیم کیتے کہ تاکہ پتہ چلے کہ کمیٹ ابلقہ آپڑے کردار دے لحاظ نال، تہذیب دے لحاظ نال، تمدن دے لحاظ نال، آپڑے بر تاؤ دے لحاظ نال تے آپڑی خصوصیات دے لحاظ نال کسراں دوسرے سی جداوے۔ شی ایہہ سوچو کہ اللہ تعالیٰ وسے تا ایہہ بی آسان ایا کہ ہک نک، ہک مونہہ، دوا کھیاں تے دوکن جیہڑا کہ سب ٹوں عطاے کیتے ڈن، اسی طراں سب دی شکلاں ہک ہوندیاں یعنی ہر ہک آدمی دی شکل ہک ہی رنگ دی ہوندی برے اسراں نہ ہو یا کیونکہ اسرائیل فیر کے دی پچھانڑ نہ ہوندی تے جدو پچھانڑ نہ ہوندی تاوت تقویٰ دا معیار وسے کیہے ہوندی؟ پچھانڑ دا معیار کیہے ہوندی؟ پچھانڑ دے معیار وسے ہی اللہ تعالیٰ نے شکلاں،

انہاں چھڑ زباناں بولنے والے لوگاں دے تے جیہڑے فیصلے ہوندے ڈن یا جیہڑا ساڑا حق ہوندا وے اوہ دیگر اج چلا جاندا وے تے سانوں ملدا ہی عینگا تے ایہہ بہت وڈی زیادتی اے۔ منے اس وخت محسوس کیتا تے ہک فورم بڑا یا جدو میں ہک غیر سرکاری ملازم ایاں تے اس وخت میری تجوہ تقریباً اسی پندرہ ہزار روپے اپنی تے منے آپرے دوست احباب نال مشورے تے میٹنگاں کیتیاں کہ ہندکو زبان وسے ہک اکیڈمی بڑائی جاوے تا اس نے کہیا کہ ہندکو دی اکیڈمی تے نی بڑ سکدی کیونکہ سانے بڑی کوششاں کیتیاں ڈن برے سانوں اکیڈمی دا اے جواب ملاوے کہ اگر ہندکو دی اکیڈمی بڑی تا دوسری زبان والا کہسی کہ ساڑا ہی زبان دی بی اکیڈمی بڑائی جاوے تا اسراں کس کس دی اکیڈمی بڑائی جاوے۔ ہک رستے تے ایہہ ایا کہ اسی خاموش ہو جاندے تے بہت ہار کے بیٹھ جاندے برے سانے اسراں نی کیتا تے منے آپرے دوستاں سی پچھا کہ اکیڈمی دا کیہہ کم ہوندا وے انہاں نے کہیا کہ اکیڈمی دا دفتر ہوندا وے، اکیڈمی کافرننساں کر اندی اے، کتاباں چھپواندی اے تے تحقیق کر دی اے تے منے انہاں ٹوں جواب دتا کہ ایہہ کم تا اسی بی کر سکنے آں۔ تا اوہ ایہہ جواب سُنُو کے ہس پئے کہ کسراں منے کہیاں کہ دیکھو میرے کہار دی پٹخ اکیڈمی دا دفتر ہوئی تے اسی تحقیق بی کرسی آں، کتاباں بی چھاپ سی آں، کافرننساں بی کر سیاں تے اج سی 23 سال پہلے منے آپرے کہار دی پٹخ دے اندر گندھارا ہندکو بورڈی بنا دی کھنچی تے آپرے پیے آں نال تے آپری محنت نال رکھی کسی ول نی دیکھا، کسی سی کجھ نی منگا کیونکہ جدو اللہ نے کہہ چھوڑا وے کہ ایہہ تیری زبان تے ایہہ تیری پچھا نہ اے تے اس سی بعد منے فیرا یہہ نی سوچا کہ میں کسراں کر ساں کیونکہ میری زبان اے میں کیوں دوسرے دے اگے ہتھ جوڑاں تے بس منے ٹھان لتا کہ ایہہ نیرے وجود دا حصہ وے تے ہونز میں ہر حال اج اس دی ترونج وسے کم کر ساں۔ اس دن سی لے کے اج تکل گندھارا ہندکو بورڈ نے ہر اوہ کم کیا جیہڑا کہ ہک اکیڈمی کر دی اے یعنی کافرننساں کروائیاں، کتاباں چھاپیاں تحقیقی کیتے تے ہور بڑے کم کیتے۔ سانے جدو زبان دے حوالے نال کم کیتا تے سانے جدو مختلف پروگرام زباناں دے حوالے نال منعقد کیتے تے سانوں پتہ چلا کہ صرف ساڑے صوبہ خیبر پختونخوا اج 29 زباناں بولیاں جاندیاں ڈن تے اس سی بعد سانے صرف ہندکو نہیں بلکہ انہاں ساریاں زباناں وسے بی کم کرنا شروع کر چھوڑا کیونکہ اگر اسی اس سی انحراف کریتاں تا ساڑا ایہہ انحراف کرنا صرف زباناں دی حد تک محدود نہ ہوئی بلکہ ایہہ اللہ تعالیٰ دی ذات سی تے اس دی تحقیقات سی انکار

ساری چیزاں میرے وسے ڈن، ایہہ سارے فرانچس میرے وسے ڈن تا ایہہ گھلائیاں لا قانونیت دی طرف ول جاندیاں ڈن۔

تو انوں ہک مزے دی گھلائیاں چلاں کہ کینیڈا اج جدو مردم شماری دے حوالے نال کم شروع کیتا گیا تے اتحودے ہک رہائش پذیر ہندکو وان نے منوں بتایا کہ اس مردم شماری دے کانڈاچ ہک خانہ مادری زبان دے حوالے نال ایا تے میرے بچے میرے ول تک کہ اسی مادری زبان دے کالم اج کیہہ لکھیاں تے منے انہاں ٹوں جواب دتا کہ ٹسی اس کالم اج ہندکو لکھوتے جواب اج بچے آں نے کہیاں کہ بابا اتحتے ہندکو زبان یعنی اتحتے فریٹھا تے دوسری زباناں ڈن تے منے آپرے بچے آں ٹوں کہیاں کہ توڑے سی توڑی زبان دے باریچ چھا گیا وے اس ملک دی نہیں لہذا سب بچے آں نے میرے سمیت اس اج ہندکو لکھا تے جدو فارم واپس گیا تے اہاں نے اس ٹوں قبول کرتا کہ بالکل ٹھیک اے۔ ہونز اسی آپرے ملک ول آنے آں جس اج پاکستان بڑنے سی بعد ہونز تک 5 مردم شماریاں ہو چکیاں ڈن جس اج دوسری زباناں تے چھوڑو اس اج ہندکو دا کالم بی یعنی گا حالانکہ اس ملک اج 65 زباناں بولیاں جاندیاں ڈن جیہڑی کہ اللہ تعالیٰ دی ساڑے تے مہربانی اے تے سانوں چائیدا وے کہ اسی اس داشکردا کریاں بجاۓ اس دے اسی اس ٹوں نظر انداز پے کرنے آں۔ لہذا اچاہیدا کے وے اسی کنجوئی نہ کریاں یعنی اس فارم اج صرف پشتو، سنڌی، بلوجی، پنجابی، سرائیکی تے صرف اردو اناں اج شامل نہ کریاں کیونکہ اس ملک اج صرف چھڑ زباناں نہیں بلکہ 65 زباناں بولی جاندیاں ڈن۔ ایہہ دراصل حقوق دی گھلائی جدو کسی زبان یعنی توروالی زبان دا خانہ اس فارم اج نہ ہوئی تا کسی ٹوں کیہہ پتہ چل سی کہ ایہہ کو ہونز اون جہاں دی ایہہ زبان اے تے پہانویں ٹسی اپنوں بڑا بی منا خریں دی کوشش کرو کجھ بی نہ ہوئی۔ ہونز ہندکو زبان ٹوں لے لواس دا کالم بی اس فارم اج نی ایا تے چونکہ ایہہ زبان بولی تے جاندی اپنی تے اس وسے بس صرف کہہ دتا جاندی ایا کہ اٹھارہ فیصد ہندکو زبان بولی جاندی اے جد کہ ایہہ اتنا ڈاچ چوٹھ کہ تو انوں آپ اندازہ ہو گیا ہوئی۔ یعنی ہزارہ اج ہندکو، اسی طراں پشور، کوہاٹ، ڈیرہ اسماعیل خان، نوشہرہ، ٹانک تے اور مختلف علاقے جہاں اج ہندکو بولی جاندی اے تے اگر کوئی اس دے پیش نظر ہک رف جیا فگر بی دیوے تا تعداد 18 فیصد سی بڑی اگے چلی جاسی تے جدو وڈے تے سرکاری پیمانے آں تے کوئی فیصلے کیتے جاندے ڈن تے جدو انہاں ٹوں نہ ہندکو ان نظر آندے ڈن، نہ توروالی والے تے نہ اور بغیر

سارے بندے پیارے وُن کیونکہ ایہہ میری تخلیق اُن تے گندھارا ہندکو بورڈ اسی طراں پیا کردا وے تے ایہہ ولی وجہ وے کہ پچھلے نال اچ پشتو اکیڈمی دا ہک وند پرویز خٹک (وزیر اعلیٰ خیر پختونخوا) ول گیاتے انہاں نے کہیاں کہ سانوں پشتو اکیڈمی نوں احسن طریقے نال چلاندیں وسے وسائل دی ضرورت اے تے خلک صیب نے جواب دتا کہ ٹھی میرے سی وسائل پے منگ دیو وغیرہ وغیرہ چیز اس دے مطابعے پے کردا اوے میں تو انوں مثال دیاں گندھارا ہندکو اکیڈمی دی جس نوں گندھارا ہندکو بورڈ پیا چلاندا وے جہاں نوں سانے ہک دفعہ پیے دے وُن تے ساڑے سی وہ انہاں نے کوئی پیسہ نی منگاتے اوہ کم تے کم پے کردا وُن اپنے دو مہینے دے اندر 25 کتاباں چھاپ چھوڑیاں، لکھنی ہی کافرناساں تے عالمی کافرناساں کرچکے ڈن تے ٹسی جاؤ انہاں سی اے طریقہ سکھو کہ اوہ کسراں پے کم کردا وُن، کسراں پے تحقیق کردا وُن، کسراں پے تخلیق کردا وُن، کسراں پے ترویج کردا وُن، اس وخت ساڑے نورسالے چھپ دے پے وُن جہاں اچ صرف ہندکو نہیں بلکہ خیر پختونخوا اچ جتنی بی زباناں بولیاں جاندیاں وُن انہاں دا بی سانے حصہ شامل کیتا ہویا وے تے مختلف زباناں بولڑیں والے ساتھیاں نوں کہیاں ہویا وے کہ اوہ آپڑی تحریر اس ساٹوں ارسال کرئیں تاکہ اسی انہاں اخباراں تے رسالے آس اچ انہاں نوں شامل کریاں۔

پشور دادبی منظر نامہ سو نڑاوے

تحریر: اور نگزیب حسام حر

ہک پرانی ادبی تقریب پئی یاد آندی اے۔ کوئی تریے ورہے پرانی گھبلے اے۔ ہلا سنوں دل دے دورے پئے ائے نہ دل اچ سٹنٹ پئے ائے۔ دوڑ نے پکھنے ایاں۔ دل دا زور بہت ایا۔ دل داشیما گلائیں ایا۔ ہر کم دوڑ دوڑ کے کرنے ایاں۔ ہونزتا جیکرو وہت ہی جواب دے گئی اے۔ دس دنال دا کم ہک سال اچ بھی نہیں ہوندا۔ بس ہک کم ضرور کر چھوڑ اوے کہ ہندکوار دا اچ دونعتیہ مجموع چھپوا چھوڑے وُن۔ پیارے نبی دی بارگاہ وچ تریے نعتیہ قصیدے لکھے کے پیش کردتے وُن۔ دیکھو نبی جی دے روٹے دی زیارت دا کدو بلا دا آندادے۔ اس

کرنا ہوسی کیونکہ میں پہلے کہہ چکا وال کہ اللہ تعالیٰ ہی ہر چیز دا غائق تے ماںک اے تے ایہہ زباناں بی اسی دی نشانیاں وُن۔ ہونز جدواں اور زباناں اچ جمدتے نعت پیش کرنے آس تے کیوں نہ آپڑی مادری زبان ہندکو اچ پیش کریاں۔ سانے جدو دیکھا کہ قرآن شریف دا ترجمہ جدو اردو، فارسی تے پشتو وچ ہو سکدا وے تے ساڑی ہندکو زبان اچ کیوں نی ہو سکداتے سانے فیر قرآن شریف دا ہندکو زبان اچ ترجمہ کیتا بلکہ منظوم ترجمہ کیتا۔ گندھارا ہندکو بورڈ ہک ادارہ وے جیہڑا کماں سی 23 سال پہلے قائم ہویا ایاتے ترقی کردا کردا نہ صرف پاکستان بلکہ دنیا وے ہک خواہ بڑھ گیا وے تے اس دی وجہ ایہہ وے کہ اس دے نال جیہڑے لوک مسلک اُن انہاں نوں روپے پیے دی لاج یعنی بلکہ سارے آپڑی زبان دے عشق اچ پے کم کر دین تے اسی عشق تے دن رات دی محنتاں نوں دیکھدے ہوئے صوبائی حکومت نے گندھارا ہندکو اکیڈمی دا اعلان کیتا جس دی تحریری گندھارا ہندکو بورڈ پیا کردا وے۔ تے اے اکیڈمی صرف ہندکو زبان وسے نہیں بلکہ اس صوبے اچ بولی جانزیں والی ساری زباناں وسے پئی کم کر دی اے تے سانے اس اکیڈمی دے 1-PC-1 اچ ایدرج کیتا کہ گندھارا ہندکو اکیڈمی ساری زباناں وسے کم کر سی جیہڑی اس صوبے اچ بولی جاندیاں۔ یعنی اس نوں سانے صرف آپڑی زبان وسے مختص نی کیتا بلکہ ساری زباناں وسے کم کیتا۔ ٹھی دیکھو پشتو اکیڈمی دا قیام 1957ء اچ ہویا تے اس اکیڈمی نے دوسری زباناں وسے کوئی کم نی کیتا تے چائیدا ایا کہ ایہہ اکیڈمی صوبہ خیر پختونخوا دی دوسری زباناں وسے بی کم کر دی تے اس اچ ہر زبان دے شعبے بڑائے جاندے تے میں تو انوں بقین نال کہنا واں کہ اگر اسراں ہوندا تے پشتو اکیڈمی بڑی ترقی کر دی۔ کیونکہ اس کا نکات دا حسن اللہ تعالیٰ نے مقابلے اچ رکھا ہویا وے کیونکہ جتنے مقابلے نی ہوندا اُتحترقی نی ہوندی۔ اسی مغربی مکاں نوں برا کہنے آس برے سانے ایہہ کدی سوچا وے کہ ایہہ ممالک پے کیوں ترقی کر دے وُن اُس دی وجہ ایہہ وے کہ ایہہ ممالک ہر کے دی قدر کردا وُن تے بحیثیت انسان قدر کردا وُن اوہ توڑے رنگ، مذہب تے زبان نوں نی دیکھدے بلکہ اوہ توڑی قابلیت نوں دیکھدے وُن تے اس بنیادتے الگ نوں آپڑے کوں رکھدے وُن اسی وسے ایہہ ملک ترقی تے ترقی پے کردا وُن۔ ایہہ اللہ تعالیٰ دافیصلوے کہ جتنے مقابلے دی فضاء نوں برقرار رکھا جاسی اُتحترقی ہوئی جتنے مقابلے دی فضاء نوں ختم کر دتا جاوے اُتحے اللہ تعالیٰ ترقی نی دیندا بلکہ اُتحے اللہ تعالیٰ نگ نظری پیدا کر دیندا وے۔ کیونکہ اللہ تعالیٰ دافرمان اے کہ منوں میرے

جاندے پئے ہن۔ پشورتے اہل پشور دی تعمیرتے ترقی اچ اپنا کردار ادا کر رہے ہن۔ ساڑے پروفیسر جمیل روٹ باغ وہ بار کردار رکھدے ہن۔ آپے آپ نوں شاعر ادیب افسانہ نگار نہیں مندے۔ برے جد لکھنے تے آندے ہن تا انہاں دا قلم انہاں دے ہتھ چومداے افسانہ ایسا لکھ جاندے ہن کہ آپے آپ نوں افسانہ نگار انشائی نگار سمجھنے والے منداں تلے انگلیاں دبالیدے ہن۔ مقالہ لکھدین تا سنوں شرمسار کر دیندے ہن۔ سچی گل اے کئی وارتا اسی رشک بلکہ حسد دا شکار بھی ہوئے۔ اچ کل پشوری روٹے ارشاد احمد صدیقی دی کالم نگاری اتے ایم فل دا مقالہ جمع کر کے آرام پئے فرماندے ون۔ سانے بھی ڈاکٹر امجد حسین اتے مقالہ لکھداں شروع کر دتا وے۔ دوچار دنال توڑی مکمل کر کے جمع کروالی۔ ایں۔ انشاء اللہ۔ ہک ساڑے یار دل عذر بلکہ گل عذر اقبال سکندر ہن کہ اردو ہندی عربی فارسی انگریزی ادب گھول کے پی لیتا۔ گل کر دے ہن تابے تاریاں نہیں مار دے۔ کتاب دا نام تے صفحہ نمبر دا حوالہ بھی مرحمت فرماندے ہن۔ ادب دے علاوہ تصور فلسفہ تے سائنس سی بھی گھرا شغف اے کسی زماناچ تیشہ و سنگ دے نام سی اخباراں اچ کالم بھی لکھدے ائے۔ اچ کل خاموش ہن۔ ساڑے کہنے تے کھٹی کدھی کدھار ملاقات تے احساس دے وسے وخت عطا فرمادیندے ہن تا حباب دے وسے اوہ دن عید داتے رات شب برات دی ٹھہر دی اے۔ یوسف عزیز زاہد روشنداں اچ اندھیرا دے بعد اج کل بیماریاں تل لڑنے اچ مصروف ہن۔ انہاں دی کتاب آئی تے سارے پاکستان نوں آپے نال اڈا لے گئی۔ بھارو دے موسم اچ سب نوں سرشار کر گئی۔ انہی موسم اچ سب نوں سرشار کر گئی۔ انہی دے وسے سانے کھیا ایا کہ

ہک روشنداں اچ کتنے اندھیرے ہن چھپے
کوئی مرشد جائزے اے تا بتاندا کیوں نہیں
ہوڑکسی دامرشد جائزے نہ جائزے ساڑا مرشدتا جائزدا بھی اتے
سانوں بتاندا بھی اے۔ برے کدی کدی اسی آپے دل دی من کہ میسے ہو جانے آں کہ کدی کدی اس بیمار دا خیال بھی کر لیے ڈاں چاہیدا وے۔ سیاڑے کہندے
ون یمار دی خاطرداری دا بڑا ثواب ملداوے۔ سانوں بھی بوئے ثواب دی
امیداے کہ سانے کدی اس دل بیمار دا کہیزوں نہیں ٹالا بلکہ ازے کہیزوے اتے کسی
دلربا دلدار دا بھی دل کدی نہیں پہن تروڑا۔ خدا ساڑی زودیاں قبول کرے کہ
ساڑے نال نال ساڑے یار بیلی تے ہر سیلی بھی بڈھا پے دیاں پونزیاں پولی پولی

تریے سال پرانی تقریب دا منظر نامہ ویکھوتے پشور شہر دی ادبی علمی شخصیات دا احوال پڑھو کے کس طرح ہک رونق لگی رہندی ای۔ بنڈال سجا ہو یا ایا۔ پشوٹ زبان دے شاعر اس اچ ابا سین یوسف زئی سید صابر شاہ صابر شہاب بنوی فضل عظیم عظیم مزل میکن اقبال گل اقبال ظفر خان ظفر شامل اے۔ ہندکو زبان دی نمائندگی ایم اسماعیل اعوان فاروق جان با برآزاد صحیح احمد شاہ عرب پشور ساجد سرحدی احمد ندیم اعوان صابر حسین امداد ملک ارشد حسین نے کیتی جد کہ اردو شاعر اسچ سجاد با بر مشتاق شباب ناصر علی سید ڈاکٹر نذر تبسم عزیز اعجاز یوسف عزیز زاہد نشاط سرحدی راقم حسام حرمتے صاحب صدارت سعید گلیانی شریک اے۔ مشاعرے دی نظمات ملک ارشد حسین تے انہاں دی ساختی کمپیئر حنا نے کیتی چار گھنٹے تکل جاری رہنے والا یہہ بہار یہ مشاعرہ ہک یادگار مشاعرہ ایا۔ جس دی بازگشت ادبی حلقویاں اچ دیر تکل سنائی دیندی رہی۔ پشور دی ادبی فضاتے بہار آئی ہوئی اے کئی ادبی تنظیماں دے اجلاس باقاعدگی نل ہوندے پئے ون۔ گندھارا ہندکو بورڈ نے آپا میلہ سجا یا ہو یا وے جس اچ نامتوگ امتوش شوکت زیڈ آئی اطہر احمد ندیم اعوان سکندر حیات سکندر اویس خیال شریک ہوندے ون۔ ڈاکٹر افہار اللہ اٹھارا دے والد پشتودے مشہور شاعر تے ماہر تعلیم انعام اللہ جان قیس ہک بہت میٹھی ملنسار طبیعت دے ماںک ہن ڈاکٹر افہار اللہ اٹھارا تے انہاں دے برادر خور ڈاکٹر شوکت اللہ آپے والد دی شخصیت دا پرتو ہن جہاں نے محبت نوں اپنا شعار بنائے کھا۔ افہار بنس کھodel نواز متبسم کسی دا دل توڑنے دا تصور بھی نہیں کر سکدے برے چونکہ شاعر ہن اس وسے چھوٹی جئی عمر اچ دل داروگ پال لیتا۔ غدا انہاں دے دل نوں سراحت مند تے شادر کھے۔ ساڑے بزرگ شاعر اس اچ بھی اکثر دل دے ہتھوں مجبور ہن انہاں دے وسے بھی ساڑی دعاے کہ انہاں دا دل ہمیشہ انہاں دے نال رہے پاس بان عقل کدھی کدھی تہبا بھی چھوڑ دیوے تا کیہ مضائقہ اے۔ ساڑے امجد بہزادا الگ طرز الگ انداز دی بناءتے معروف ہن۔ ساڑی طرح اوہ بھی اس گل دے قائل ہن کہ الگ تے منفرد ہونے دے وسے لازمی نہیں کہ بندہ اوندھے منہ گر کے گڑگڑ اندا رہوے۔ بلکہ سرافرازی ہی اصل حقیقت اے۔ ایہہ ہو رکل کہ دستار تا سبھی منگدین برے دستار دے لاکھ ہر کوئی نہیں ہوندا۔ ڈاکٹر سلمان علی تے ڈاکٹر عبدالستار خٹک لوغری آجی کی ہی شخصیات ہن کہ گوشہ نشینی اچ بڑے بڑے کم کر دے پئے ون۔ یونیورسٹی دے شعبہ اردو سی وابستہ ہن تے تخصیص دے خواہش منداں دی دل و جان نل مدد فرماندے ہن ستائش دی تمنانہ صلدی پروا۔ خاموشی دے نال اپنا فرض نجھائے چلے

چھپھو کہ سرز مین ہند دنال کتنا پرانا وے تا اسی آپڑے علم دے مطابق تو اڈے کنال وچ ایہہ گل پاسی ایں کہ اس سرز مین دی قدامت دے متعلق تاریخ دان بتلاندے ون کہ اس داوجو داوس دور وچ بھی موجودا ہیا جدو دنیادی تاریخ نوں سپرد قرطاس قلم کرنے دارواج نہیں اہیا۔ یعنی سرز مین ہند ما قبل از تاریخ دے دور وچ بھی موجودا تے اس سرز مین تے بولی جاڑے والی اوہ زبان بھی اس سرز مین دے وسیکاں دے مانی اضمیر دے اظہار و سطے اپڑا فطری وجود رکھدی اہمی جھڑی اس سر مین دے نام دی مناسبت نال اپڑی پچھاڑا ذریعہ بھی جاندی ائی۔ علمائے تاریخ بتلاندے ون کہ تاریخ نوں رقم کرنے دارواج ڈھائی ہزار سال قبل مسح وچ متعارف ہو یا گراس تناظر وچ اسی سرز مین ہند دے نام دی قدامت دا اندازہ لگائی ایں تا 2015 وچ اس نام دی قدامت چار ہزار پیش سو پندرہ سالاں سی بھی زیادہ وے تے جوں جوں وجود عالم دی عمر و دھدی جاندی اے تے سرز مین ہند دے نام دے علاوہ اس سرز مین دے حوالے نال جاڑی جاڑے والی زبان نام دی قدامت وچ بھی متواتراضافہ ہوندا جاندا۔“

(مقالہ: بر صغیر دی نمائندہ زبان ہند کو۔ شین شوکت، غیر مطبوعہ)

ایہ طرح ہند کو، اردو زبان دے نامور شاعر، ادیب، محقق تے بیشنار تحقیقی کتاباں دے خالق جناب ڈاکٹر الہی بخش اختر اعوان جناب نے لندن یونیورسٹی سی ہند کو زبان تے تحقیق کیتی جس دے نتیجے اچ یونیورسٹی نے اُن انوں PhD دی سند عطا کیتی اوہ آپڑی کتاب ”سرز مین ہند کو“ اچ ہند کو زبان دی تاریخ دے حوالے نال لکھدے ہوں:-

ترجمہ:- ”سرز مین ہند کو دی تہذیب پانچ ہزار سال سی زیادہ قدیم اے۔ ایہہ ہک ایسی حقیقت اے جس دی بنیاد قوی تاریخی، آثار قدیمہ، ادبی تے لسانیاتی شہادتوں تے وے۔ بر صغیر دی قدیم لسانیاتی تاریخ دا صحیح تناظر اچ مطالعہ کیجا جاوے تے پتہ چلداوے کہ ہند کو زبان سنکرست سی بہت پہلے موجودا تی کیونکہ آریائی جدو اس خطے اچ آئے تے اوہ سنکرست نی بولدے اے۔ اوہ وکھرے وکھرے قبیلے اس اچ تقسیم اے تے آریائی زبان دی مختلف بولیاں بولدے اے۔ جد کہ سرز مین ہند کو آپڑے دور دے تمدن تے عروج تے ائی تے اوہ ہک ترقی یافتہ زبان دے حامل اے اوہ لکھڑاں پڑھنابی جاڑدے اے۔ اس وسے ایہہ کہیڑاں بالکل ٹھیک اے کہ جیہڑے لفظ ہند کو تے سنکرست اچ مشترک اُن انہاں لفظاں اچ اکثریت انہاں لفظاں دی جیہڑے کے سنکرست نے ہند کوئی لیتے ہوں۔“

چڑھدے پئے ون۔ انج کہو کہ پونڑیاں پولی پولی لہندے پئے ون۔

ہند کو زبان دا ہک گمنام شاعر ”حافظ کرم بخش پشوری“

(1635-1795)

تحریر: علی اویس خیال

ادب تے زندگی دوواں آپس اچ اسراں ہن گویا کہ لازم تے ملزم کیونکہ زندگی بغیر ادب دے تے ادب بغیر زندگی دے بے معنی ہوندا وے۔ اسی وسے تے دنانے ڈنیائے ادب اس گھبل تے متفق ان کہ ادب زندگی دا ترجمان تے شیشه ہوندا وے تے اسی شیشه اچ زندگی آپڑا مشاہدہ کر دی اے۔ اس دے علاوہ ادب دا ہک بہت وڈا کردار زبان دے حوالے نال بی ہوندا وے یعنی جس زبان اچ ادب تحقیق نہ ہو وے تے اوہ زبان صفحہ ہستی سی آہستہ آہستہ مٹ دی جاندی اے تے ہک وخت ایسا آنداوے کہ اوہ زبان مکمل طور تے ختم ہو جاندی اے۔ اسی وسے کسی زبان دی بقاء دے حوالے نال اُس اچ دیگر امور دے علاوہ سب سی پہلے تحقیق دی ضرورت پیش ہوندی اے تے اسی بعد فیر تحقیق دی کیونکہ اگر تحقیق ہو سی تا نی اس تے تحقیق کیتی جاسی بصورت دیگر اگر کجھ تحقیق ہی نہ ہو وے تا فیر کیہہ تحقیق کیتی جاسی۔

تحقیقین لسانیات دے مطابق ہند کو زبان ڈنیا دی چھیویں تے نیم پہنچنخوا اچ دوسرے نمبر تے بولی جاڑیں والی وڈی زبان اے تے اس دے نال نال ایہہ زبان گذشتہ پیش ہزار سالاں سی پی بولی جاندی اے۔ ہند کو زبان دے محققین اس زبان دے باریکی ایہہ کہیں دے ہن کہ ایہہ زبان اتنی ہی پراخی اے جتنا کہ لفظ ”ہند“ ہند کو زبان دے معروف شاعر، ادیب تے محقق جا ب ش۔ شوکت نے تیری عالمی ہند کو کافرنس اچ آپڑے تحقیقی مقاۓ بعنوان ”بر صغیر دی نمائندہ زبان ہند کو“ اچ ہند کو زبان دی قدامت دے حوالے نال لکھا ہو یا وے کہ:- ”اس زبان دی قدامت دے متعلق اسی اکھیاں موٹ کے کہہ سکنے آس کہ ایہہ زبان اتنی ہی پراخی اے جتنا کہ سرز مین ہند دنال پرانا وے۔ ہونڑی

علی کرم اللہ وجہ نال ملدے جیہڑے کہ ٹپک بہت وڈے عامل تے جید فاضل آئے۔

حافظ کرم بخش صیب دے خود خال دے بارچ اور نگزیب غزنوی مزید رکھدے ڈن کہ:

”حافظ کرم بخش دا قد چھفت لماتے رنگ سرخ تے سفید آیا تے فرغ تے کھلے پانچیاں والا پاجامہ زیب تن فرماندے آئے۔ اُناں نے فارسی تے اردو اچ تریے چار کتاباں بی لکھیاں ایساں۔ حافظ صیب سلطنت مغلیہ دی طرفومقتو دے عہدے تے فائز آئے۔ اس عہدے تے کم کرنے دا اُناں نے سرکاری کوئی معاوضہ، وظیفہ قبول نی کیتا آیا۔ نہ ہی کدمی دربار اچ حاضر ہوئیں نے کسی امیر دے کول جائزیں دا اتفاق ہویا۔ علم دین تے فقدے متلاشی آپ چل کے اناں تک پہنچ دے آئے۔ حافظ صیب دن رات وظائف اچ مشغول رہیں دے آئے۔ اناں نے فقد دا ٹپک رسالہ ”مقدمہ الانوار“ ہندکوزبان اچ 1665 وچ منظوم کیتا آیا۔ جس اچ فقدے باریک تے دقيق مسائل بیان کیتے گئے آئے۔ علم فقد وحدیث تے عبور کھڑیں دی وجہ نال اناں نے مفتی شرع دامقام حاصل کیتا۔ اگرچہ علم فقد جسے مشکل علم نوں ہندکوزبان اچ بیان کرنا ٹپک مشکل ترین کم آیا۔ برے آپڑے علم دی بدولت اناں نے بڑی مہارت نال ایہہ منظوم رسالہ تیار کیتا آیا۔ نالے اناں نے آپڑے ہتھیں ہندکواچ کتابت بی کیتی آئی۔“

ہندکوزبان دی بد قسمتی ایہہ رئی اے کہ اس دی لکھت نوں محفوظ نی کیتا گئیا تے ایہہ دی وجہ دے کہ اس زبان دا یعنی ساڑا بڑا قیمتی اولی سرمایہ ضائع ہو چکا دے۔ بہرحال تو اڑے ملاحظے زیر تبصرہ شاعر دا کجھ ہندکوکلام پیش کرنا وال جیہڑا کہ منوں فروع دے ٹپک رسالے سی دستیاب ہو یے تے اناں شعر اسی حافظ صیب دے رسالے دی سن تصنیف دابی پتیہ گلدی یے:

بھرست ٹپک ہزار سی اپر چیاسی جان
ایہہ رسالہ فقة دا کیتا رب آسان
پڑھ کے کر سی عمل کو تھیں وچ امان
ایہہ مسلکے فقة دے پڑھ کے رکھو یاد
تا تھیوے دن حشر دے دوزخ کنو آزاد
ربا بخش فقیر نوں جو جامع اسلام
فرماو پیو، تی، اُستاد جملیاں بخش تمام

(ڈاکٹر الہی بخش اختراعوan، سر زمین ہندکو، ص 17، 33)
اس دے علاوہ بعض غلط فہمیاں جیہڑی پیدا ہوئیاں ڈن اس حوالے نال
ڈاکٹر صیب اُنهائی دا ذالہ کردے ہوئے مزید رکھدے ڈن کہ:-

ترجمہ:- ”گندھارا دا علاقہ ایسا خط وے جیہڑا کہ ہر زمانے اچ مغربی حملہ آوراں دی ضد اچ ریاوے، ظاہر اے کہ جیہڑا کہ ہر دور اچ مغربی حملہ آوراں دی یلغاراں دا نشانہ بزٹ داریاوے اُتحت تحریری ورش کسر اس محفوظہ سکدا اوے، ادب دے نمونے راجیاں دے فرماناں دا درجتے رکھدے نی اے کہ اُنهائی نوں وٹیاں تے لکھا جاندا، اسراں پرانی تحریراں دے نمونے تے مل گئے برے قدیم ادبی شہ پارے نہل سکتے انجے بی پرانی شعرا اپڑا کلام تحریری صورت اچ محفوظ نی کر دے ہوندے آئے۔ اوه آپڑے تے آپڑے شاگرد اس دے حافظے آں تے تکیہ کر دے آئے۔ اس دے علاوہ ہر شاہ آپڑی شاعری دے سرقہ ہونزیں دی وجہ نال بی ہر دور اچ خائف ہی ریا۔ اس وسے اس اچ سینہ بہ سینہ کلام محفوظ کرنے دی روایت ہی چل کے پئی آندی اے تے ہندکو دے قدیم ادبی شہ پارے آں دے ناپید ہونزیں دے وجہ بی ایہہ وئی اے کہ اس اچ تحریری سند بہت کہٹ دستیاب ہو سکی اے۔“

(اُردو زبان کا ماغذہ ہندکو۔ پروفیسر خاطر غزنوی)
ہندکوزبان دے قدیم شاعر اس اچ ہنڑو تک دریافت شدہ شاعر اس دی فہرست اچ پہلا نام اُستاد رحمت خان رحمت دا آنداوے جیہڑے کہ سولہویں صدی دے اخیر اچ 1592ء اچ پیدا ہوئے تے اس دور اچ ہندکو دی شاعری کر دے آئے۔ اُستاد رحمت خان رحمت سی بعد اگر اسی ہندکوزبان دے قدیم شاعر اس دے حوالے نال گھل کریاں تا اُناں اچ دوسرا نال حافظ کرم بخش پشوری داشتمان اے۔
حافظ کرم بخش پشوری جناں نوں مفتی شرع حافظ کرم بخش پشوری بی کیتا جاندا ایا۔ ادارہ فروغ ہندکو دے تحت اپریل 1995 اچ چھپریں والے ٹپک رسالے اچ اور نگزیب غزنوی نے بعنوان ”مفتی شرع حافظ کرم بخش پشوری“ دے نال ٹپک تحریر لکھی اے جس اچ اُناں نے مفتی راشد علوی صیب دے خاندان اچ پیدا ہوئے والے ٹپک ایسے بزرگ دا ذکر کیتا وے جس دا حوالہ اُناں نے مفتی راشد علوی (ہندکو شاعر) سی ملاوے تے اُناں (مفتی راشد علوی) دے مطابق اناں دے آباء اجداد اچ ٹپک شخصیت مفتی شرع حافظ صیب جیہڑے کہ 1635ء اچ پیدا ہوئے آئے دا شجرہ نسب 35 ویں پشت اچ جا کے حضرت امیر المؤمنین مولا

حسن و عشق دامداح سراجحمد فراز

تحریر: ضیاء الحق سرحدی

ہم نہ ہوتے تو کسی اور کے چرچے ہوتے
خلقت شہر تو کہنے کو فسانے مانگے
اک طرف ترقی پسندی تے تبدیلی دی زبردست وکالت کرنے والے
تے دوئی طرف آپڑی بھرپور مزاجتی تے رومانوی شاعری واسے منفرد مقام
رکھنے والے نامور پاکستان شاعر احمد فراز اُردو ادب دی ممتاز ترین شخصیت تے
مقبول ترین شاعرائے۔ اقبال تے فیض سی بعد شاید ہی اُردو دے کسی اور شاعر دے
حصے اچ اتنی مقبولیت تے شہرت آئی ہووے جتنی کے احمد فرازنوں حاصل ہوئی۔ احمد
فراز 4 جنوری 1931ء اُج کوہاٹ (پاکستان) اُج پیدا ہوئے انہاں دا اصل ناں
سید احمد شاہ علی تے قلمی ناں فراز ایا۔ انہاں دے والد آغا محمد شاہ برق کوہاٹ بھی
آپڑے علاقے دے ایک منے ائے شاعرائے۔ ایڈورڈ کالج پشاور اچ تعلیم دے
دوران ریڈیو پاکستان واسے فچر لکھنوریں شروع کیتے جدو انہاں دا پہلا شعری مجموعہ
” تنہا تنہا ” شائع ہویا تو اوبی اے اچ تعلیم حاصل کردے پئے اے تعلیم پوری
کرنے سی بعد ریڈیو سی وکھرے ہو گئے تے یونیورسٹی اچ پیکھر دے ہبہ دے تے
فائز ہو گئے۔ ملازمت دے دوران انہاں دادوا مجموعہ ” در آشوب ” شائع
ہویا جس نوں پاکستان رائٹرز گلڈ دی طرف ” آدم جی ادبی ایوارڈ ” سی نوازا گیا۔
یونیورسٹی دی ملازمت سی بعد اوپاکستان نیشنل سنتر پشاور دے ڈائیریکٹر مقرر ہوئے،
پشاور اچ ہو سنگ دے دوران رقم دی اکثر انہاں نال ملاقات ہوندی رہندي ائی،
1976ء انہاں نوں اکادمی ادبیات پاکستان دا پہلا سربراہ مقرر کیتا گیا اور 2006ء
تک نیشنل بک فاؤنڈیشن دے سربراہ بھی رئے، جزل ضیاء الحق دے دور حکومت
اچ انہاں نوں جلاوطنی بی اختیار کرنی پئی تے ترے سال تک داعرصہ انہاں نے
برطانیہ، کینیڈا تے دیگر یورپی ملکاں اچ گزارے۔ انہاں دی بہترین انتقلابی
شاعری جس اچ مشہور زمانہ نظم ” محاصرہ ” بھی شامل اے اسی دور اچ تخلیق ہوئی،
اک عوامی اجتماع اچ اے نظم پڑھنے دی وجہ تے انہاں نوں گرفتار بھی کیتا گیا۔ احمد
فراز مشرف دور اچ وکیلاں دی تحریک دے زبردست حامی رئے احمد فرازنوں ”
ہلال امتیاز ” سی بھی نواز اگلیا تے سابق فوجی حکمران جزل ریٹائرڈ پرویز مشرف دی

جتنے بھائی مومن ہیں جنتی پیر اُستاد
مومن ناریں جملیاں بخش ایمان اعتقاد
میں کراں دعا تمامیاں جو امت خاص حبیب
برکت کلے پاک دی انہاں جنت کریں نصیب

مندرجہ بالا نظم نوں ملاحظہ کرنے سی بعد حافظ صیب دی ادبی تے علمی
صلاحیت دا انداہ ہوندا وے کہ واقعی انساں دے قلم اچ یک علمی تے ادبی چاشنی پائی
جاندی ائی۔ حافظ صیب نے اُس وخت ہندکوز بازن اچ ایہہ منظوم رسالہ اللہ کے یک
بہت وڈا کارنامہ سرانجام دتا وے۔ کیونکہ حافظ صیب دے دور اچ اُردو تے فارسی دا
بول بالا آیاتے مذکورہ دو دواں زباناں نے دیگر زباناں نوں مغلوب کیتا ایا ہے حافظ
صیب اس چیز سی قطع نظر آپڑا کارنامہ سرانجام دے گئے۔ ہندکوز بازن دا ایہہ ظیم شاعر
مقتی شرع حافظ ملا کرم بخش پشوری 1795ء وچ اس فانی دُنیا سی کوچ کر گئے تے
انہاں نے 160 سال دی عمر پائی۔ حافظ صیب نے 1665ء اچ نقہ دے حوالے
ناں جھیڑی چیز اں نوں جس رسالہ اچ بعنوان ” مقدمہ الانوار ” منظوم کیتا اس سی چند
یک شعر تو اڑے ملاحظے و سے پیش اُن۔

اول حمد ربے نو آکھاں جیندا نام غفار
و ت درود رسول نوں و ت اصحاب کبار
فر آکھاں تیندی آل نوں جہ حسن، حسین
و ت درود سمجھاں تائیں جو حضرت دی تغین
کل دریا سپاہی ہوؤں قلمان ہوؤں کل کانا
جن، انسان، ملائک کلی لکھن دوہاں جہاتاں
صفت ربیدی تم نہ ہووے یک خس خس دا داتا
جو شے بریں بھریں رہیندے کہیدے تیرا ناتا
دوست دشمنوں نوں توں رِزق پہنچاویں تیرا ناں غفور
یک ناں تھوڑا یک ناں بُھتا واہ واہ تیرا ظہور

دی رگ کج زیادہ ای پھر کڑیں لگدی۔ فقرے بازی تے بذلہ سنجی انہاں دے مزاج
داحصہ بڑچکی ائی، گھمل نال گھمل کر کے محفل نوں زعفران بخرا دیدے ائے۔
تیری باتیں ہی سنانے آئے
دوست بھی دل ہی ڈکھانے آئے
کہٹ ای شاعر اس نوں انہاں دی زندگی اچ آپڑے مداواں دی طرف
اتنی محبت تے پریائی میں دی اے جتنی احمد فراز دے حصے اچ آئی اے اسی طراں احمد
فراز دا شمار انہاں شاعر اچ بھی ہوندے جہاں دے کلام نوں زیادہ سی زیادہ
گلوكاراں نے آپڑی آوازی سجا یا وے۔ احمد فراز دے اک درجن سی زیادہ مجموعہ
ہائے کلام اچ تھا تھا، دراً شوب، شب خون، میرے خواب ریزہ ریزہ، بے آوازگی
کوچوں میں، پس انداز موسم جاناں جاناں اور سب آوازیں میری ہیں شامل اُن۔
امد فراز دی غزل اس بھی اک بوت ڈاس رمایہ وے جیڑا کہ آنڑیں ولے دور اچ بھی
اردو شائقیناں نوں مالا مال کر دی ریسی۔

نیند تو کیا آئے گی فراز
موت آئی تو سولیں گے
انہاں دی شاعری داخیمیر بھی صوبہ سرحدی اٹھاوے، پشور اچ فارغ
بخاری دے کہار اچ تشکیل پاٹرے والی اُردو دی ترقی پسند تحریک دے نوجوان حلقة
دے اوس خیل سمجھے جاندے ائے۔ فراز دی شاعری نوں جتھے ہر عمر دے شاائقین
ادب اچ بے پناہ مقبولیت ملی اُتحے ہی برصغیر دے مشہور غزل گانڑیں ولے آنے
انہاں دی غزل اس گا کہ عام سامعین اچ بھی مقبول بخرا دتا۔ شہنشاہ موسیقی مرحوم
مہدی حسن نے فراز دی بوت غزل اس نوں آپڑی آوازنال پیش کیتا۔ مگر جدواں انہاں
نے ”رخش ہی سہی دل ہی ڈکھانے کیلئے آئی“ پیش کیتے تے پہلا مصروف بوت جلدی
عوام اچ مقبول ہو گیا تے اج بھی اس دی آب وتاب برقراراے۔ ساڑے ہمسایہ
ملک ہندوستان اچ بھی احمد فراز دی شاعری نوں شوق نال پڑھاتے سڑھاں جاندا
وے۔ بھارتی موسیقی دی سدا بہار آواز لتا مگلیشکر نے بھی انہاں دے بوت گانڑیں
تے غزل اس گائے ہوئے۔ فراز دی اک غزل ”آنکھ سے دور نہ ہو، دل سے اُتر جائیگا
“ جدولت نے گائی تے اُس نوں بڑی پذیری ملی اے۔ جگہیت سنگھ نے بھی فراز دیاں
بڑیاں غزل اس گائیاں، جدکہ ملکہ ترجم نور جہاں نے بھی انہاں دی غزل اس نوں آپڑی
آواز دتی۔ تے اس طراں فراز دی غزل اس انہاں لوکاں تکل بھی پونچیاں جیڑے
کے پڑھنا لکھڑاں نی جائز دے ائے برے لازوال آوازاں دی سنگیت سی او بھی

پالیسیاں دے خلاف احتجاج کر دے ہوئے انہاں نے بعد اچ اے ایوارڈ واپس کر
دتا ایا۔ مدد انہاں نے کہیا ایسا کہ اگر میں آپڑے آسے پاسے آنڑیں ولے آنڑیں
ولے افسوسناک واقعات تے چپ رئے تے میرا شمیر منوں معاف نہ کر سی میں
کٹ سی کٹ اے ضرور کر سکنا وال کہ آمریت نوں اے بتاواں کہ اس متفکر عوام دی
نظر اس اچ اس دا کیبہ مقام اے جناں دے بنیادی حقوق سلب کیتے جاندے پھیں
انہاں نوں جامعہ کراچی نے پی ایچ ڈی دی اعزازی ڈگری بھی دتی ائی، فراز نے
اُردو تے فارسی اچ ایم اے کیتا، فراز نے اک ایش رو یو اچ بتایا کہ اک دفعہ انہاں
دے والد نے انہاں دے پیر محمود دے واسے کپڑے لیا تے فراز واسے گرم
کوٹ جیڑا کہ انہاں نوں پسند نی آیا تے فراز نے اس دا اظہار تے آپڑے ادبی
کیریڈا آغاز شعری کیا۔

سب کے واسطے لائے ہیں کپڑے سیل سے
لائے ہیں میرے لیے قیدی کا کمبل جیل سے
9 دیں جماعت اچ آپڑا پہلا شعر کیہنڑیں ولے فراز روایتی حریف
بھارت تے پاکستان نوں ایک دوئے دے کوں لیا ہوئے واسے بھی بوت شعر کہے
تے نظماء لکھیاں۔ 1990 اچ ”اباسین ایوارڈ“ سی نوازے گئے اس سی بعد
انہاں نوں ہندوستان اچ ”فراق گور کچپوری“ تے ”ٹانا ایوارڈ“ نال سرفراز کیتا
گیا۔ اوه چاہندے ائے کہ پاکستان تے ہندوستان آپڑے بے پناہ وسائل اسلئے
دے انبار جمع کرنے تے لگانڑیں دی بجائے آپڑے عوام دی فلاحت تے خرچ کر دن
اس حوالے نال آپڑے مرنے سی کچھ عرصہ پہلے انہاں دا کہنڈر ایا کہ دوناں ملکاں
دے تعلقات اچھے کرنے واسے کچھ سب سی زیادہ اچھا کردار ادا کر سی، اُدھر دے
رائٹر، اُدھر دے رائٹر، اُدھر دے سنگیت کار، کھیڈ ایتے
اور شعبے آں دے لوک بھی اے چاہیندے ہوں کہ دوناں ملکاں اچ دوستی و دھی،
امن ہووے تے لوکاں دا آڑاں جانڑاں شروع ہووے۔ اکیڈمی آف اُردو
لٹریچر کینڈیاچ بھی انہاں نوں 1991 اچ ایوارڈ دتا گیا۔ احمد فراز اجھے شاعر اس
اچ شامل اُن جناں دی کتاباں خاص و عام اچ نہ صرف پسند کیتی جاندی ائی بلکہ
وڈے پیانے تے وک دی بھی ہوندی ایاں، اوه اک خوب سیرت انسان دے نال
نال خوش بیان شاعر بھی ائے انہاں دے اندر اک کھلندڑ تے شری پچھے ہروخت
موجود رہنندے جیڑا ہروخت کوئی نہ کوئی شرارت کردار پیندے۔ خاص کر سنجیدہ،
متین تے مصنوعی مسکراہٹ دے عادی لوکاں نوں وکیچے کے تے انہاں دی شرارت

آنئینہ دارے۔ سارے زمانے آں دی ساتھ انہاں دے پیش نظر ان۔ انہاں نوں اس گھبیں دلیقین ایا کہ جدو بھی حضرت ابراہیم جیا ایمان پیدا ہو جاوے تے اگ یقینی طور تے انداز گلتان پیدا کر سکدی اے۔ حضور نبی کریمؐ دی ذات اقدس دے نال انہاں دی جیڑی محبت تے عقیدت اکی اوہ انہاں دی شاعری اچ نمایاں اے۔ اوہ جائز دے ائے کہ حضور دی ذات بابرکات دے اوسوہ حسنے تے عمل کرنے ای ساڑے دکھاں دادا ہونڈیں دی کوئی صورت پیدا ہو سکدی اے۔ اسی واسے اوہ نہایت بخزو انساری آپڑی فریاد پیش کر دے ہوئے متعدد تھا حق اسamtirیں لیاے۔ اے اوہ حقائق ان جہاں اچ ساڑی معاشرتی زندگی اچ بالعوم نظر انداز کرتا جاندا ہے۔ اچ ساڑاالمیہ اے وے کہ ہوس زرومال وجہ منصب، فرقہ بندی تے ذات پات دی لعشاں دے باعث پوری ملت اسلامیہ انتشار تے پرانگنگی دی بھینٹ چڑھائی اے۔ احمد فراز نوں یقین ایا کہ اگر اج بھی ملت اسلامیہ حضور ختم المرسلینؐ نے نقش قدم تے چلے تے مصائب و آلام دے بادل چھا جاندیں۔ انہاں نے جس خلوص تے دردمندی دے نال حالات دا تجربہ کیتا اوہ فکر پورتے خیال افروزائے۔ اس قسم دی شاعری قاری دے فکر و نظر نوں مہیز کر کے زندگی دے بارے اچ ثابت شعور آگئی پیدا کرنے اچ اہم کردار ادا کر دی ریسی، احمد فراز 25 اگست 2008 اچ اسلام آباد اچ فوت ہوئیں تے اسلام آباد دے مرکزی قبرستان ایٹ ایٹ اچ دفن ان۔

سوچاں دا نچوڑ تھرین پروفیسر تکیٰ خالد

انسان آں دو چیزاں ایہا جیاں اللہ جی نے دیتاں نے جے اوہ کے دیلے بی نکمیاں یعنی بہندیاں۔ ہک دل تے دو داماغ۔ دل پورا سال، سالے دے بارہ مہینے، مہینے دے تریہہ دیہاڑے، دیہاڑی دے پھوٹی کہنٹے، کہنٹے دے سٹھمنٹ، تے منٹ دے سٹھنکنڈ مصروف ای رہندے۔ پہاویں بندہ سُنا ہووے یا جا گدا ایہہ اللہ دا بندہ ٹک کردا ای رہندے۔ جے ایہہ ٹک کرڑاں بندکر

احمد فراز دے مارج اے۔ نور جہاں دی گائی ہوئی احمد فراز دی غزل ”سلسلے توڑ گیا وہ بھی جاتے جاتے“، اندوپاک دے شاکین غزل اچ بھی بڑی مقبول غزل خیال کیتی جاندی اے۔ فراز دی شاعری دارکرزاً اگر محبت تے غم جاناں رہیا مگر معاشرتی ہمواریاں دے خلاف نحرہ بغاوت بھی پوری شدت نال بلند کیتا۔

یونہی موسم کی ادا دیکھ کے یاد آیا ہے کس قدر جلد بدل جاتے ہیں انسان جانا۔ احمد فراز نے بڑے ملاں دے دورے کیتے انہاں دا کلام علی گڑھ یونیورسٹی تے پشور یونیورسٹی دے کورس نصاب اچ شامل اے۔ جامعہ ملیہ (ہندوستان) اچ انہاں تے پی ایچ ڈی مقالہ لکھا گیا جس دا موضوع ”احمد فراز دی غزل اے“ بہاولپوراچ بھی احمد فراز فن شناختی دے عنوان سی بھی پی ایچ ڈی مقالہ تیار کیتا گیا، انہاں دی شاعری دے انگریزی، فرانسیسی، یوگوسلاوی، روسی، جرمن تے پنجابی اچ بھی ترجمے ہو چکے این۔ کدی میں اتجہرا شاعر تے کدی حسن و عشق دامدح سرا، کدھر انقلاب دا منتظر تے کدی ماضی دا نوحہ گر، کدھر اناسی اکڑا یا سر پھر اعاشق تے کدھر سب چ پہلا کے دوستی واسے پہل کر دے احمد فراز نوں دنیا چھوڑی ہوئے 8 سال گزر گئے این۔ برے اردو ادب اچ او زندہ ڈن تے مخالف اچ ہونڈی بھی انہاں دا ذکر کیتا جاندا ہے۔

اُس کی وہ جانے اُسے پاس وفا تھا کہ نہ تھا تم فراز اپنی طرف سے تو نجھاتے جاتے فراز ام آپڑی زندگی اچ کہیا ایا کے ”سلسلے توڑ گیا وہ بھی جاتے جاتے“، برے جس طراں انہاں دا تذکرہ ادب دی مخالف اچ اے اُس نوں دیکھ کے اے ای کہیا جا سکدا ہے کہ سلسلہ ٹوٹا نہیں تھھے سے تعلق کا فراز۔ احمد فراز دی فونگی دے نال ہی رومان تے مزاحمت دے باب دا خاتمہ ہو گیا۔ اوہ مزاحمت دا اک جلی عنوان اے، جہاں نے آپڑے ذہن تے تعمیر دا سودا نی کیتا۔ اے کہیزداں بے جانہ ہوئی کہ اوہ اردو شاعری اچ اک حسینی کردار دی حیثیت رکھ دے اے۔ جزے اندر نہ رباعی ائی تے نہ ای خوف و خطر بلکہ شجاعت تے شہامت ائی۔

فیض احمد فیض نے جس انقلابی آہنگ نوں اختیار کیتا ایا احمد فراز دا بھی اوئی آہنگ ایا۔ احمد فراز دے اسلوب اچ انسانیت دے وقار تے سر بلندی دی جدو جہد نوں کلیدی مقام حاصل ایا۔ انہاں دی بیاض شعر اچ اسلام دی آفاقی تعلیمات دا جیڑا رنگ نظر آندہ ایا اوہ حضور ختم المرسلینؐ نال انہاں دی محبت دا

کہ عجیب گل دی۔ اُس آخیا خالد یار جیہڑے نے نقشے اسی ہوانچ بُرٹ ہاندے رہنے آں اُس دامدھ کدے سوچیاے بے جے اوہ کے بُرڈے۔ میں آخیا نقشہ بُرڈے ہور کے بُرٹی۔ اُس آخینا سوچ ذرا بے اسی ٹرڈ یوں ٹرد یوں جیہڑا نقشہ بُرٹا ہاندے آں اوہ جھوٹو شروع کرنے آں تے جھٹھ ختم کرنے آں اُس دی شکل لمک کے کے بُرڈی ہوئی۔ میں سوچیاۓ واقعی میرا ہسانکل گیا بے ایہہ تے واقعی کجھ دا کجھ بُرڈو ہیدے۔ شابا۔ صیب اپڑیاں سوچاں بے اختیار جیہڑا رنگ دتے اُوہ دیکھنیں جو گئے۔ اسی دی ایہا جیاں گلاں سوچدے رہنے آں پر کدے ہمت نیخ ہوئی بے انہاں اسے طرحیاں بیان دی کر ہکاں۔ میں سمجھتا ہے شاہ صیب دی اس کوشش آں اسی کوئی خاص ناں دے چھوڑاں تے ادب نیچ ایہہ کہ نویں صنف ہو ہکدی اے۔ اس کیتے بے ایہہ نہ مضمون اے، نہ افسانہ اے، نہ کوئی ہور شے۔ ایہہ کہ نویں ای شے وے۔ انہاں شاہ صیب ”نشر پارے“ آخدے نے پر ایہہ تے اس توں کجھ زیادہ ای اے۔ بڑیاں خوبصورت تے فی البدیع گلاں نے انہاں کوئی ناں البتہ دیکھاں چاہی دئے۔ فرایہا جیاں ای گلاں انہاں اگے جمل کے ”مزاح پارے“ داعنوں دتے ایہہ بی اوہا جیاں بے ساختہ سوچاں نے۔ جیہڑیاں اسی اٹھد یوں بہند یوں سوچدے رہنے آں۔ ایہہ دی پڑھنے دی شے وے۔ اس توں علاوہ بی بہوں سارے ادب پارے نے جیہڑے ہندکو ادب دے متھے دا ٹکا بُرڈسزرو اس کیتے بے ایہہ بالکل ای نویاں چیزاں نے۔ فرشاہ صیب نے ہندکو افسانے آں کہ نوواں تے بے ساختہ رنگ دتے۔ بہوں ٹھوڑیاں جیاں لیکھاں نیچ بہوں بڑ افسانہ بیان کرڑیں دا ایہہ کہ نوواں رنگ اے۔ اسماں دی اپنانڈاں چاہی دے۔ ایہہ دی ہندکو ادب نیچ کہ اعلیٰ شے ہوئی۔ آخری تے شاہ صیب نے اپڑی شاعری آں جادتی اے۔ اس قدر خوبصورت نظماء ہندکو ادب نیچ شامل کیتیاں گیاں نے بے دادتے بغیر نیخ رہنٹ ہوندا۔ میں ہندکو ادب نیچ کہ خوبصورت اضافے تے شاہ صیب آں ست ست ممارخان آخماں۔ اللہ کرے بے انہاں دا قلم ہندکو ادب دے باہدے نیچ اپڑاں حصہ پاندار ہوے۔

چھوڑے تے بیں بندہ بندہ نیخ رہندا مردہ ہو ویدے۔ اسے طرحیاں دماغ دی چوئی کہنے سوچدا ای رہندا۔ اس دیاں سوچاں اسی منقی دی آخنے آں تے ثبت دی آخنے آں۔ بندہ کدے جا گدے تے اس دیاں سوچاں بندہ کوئی ناں نیخ دے ہکد اپر کدے مسنا ہو وے تے فراس دیاں سوچاں اسی خواب آخنے آں۔ آخوئیں دا مطلب ایہہ بے بندے دادماغ دلے دی طرحیاں کے دلی دی نمائیخ ہند۔ تے کدے ایہہ دی چپ کر کے بہہ جلے تے فر بندہ بندہ نیخ مردہ ہو ویدے۔ دلے دی نلک آں اسی کے تے ظاہر نہ کر ہکدے۔ پرماغ دی سوچاں اسی کجھ نہ کجھ ناں دے ہئے آں۔ کدے اسی بہہ کے تے سوچ کے کوئی گل کاغذے دی نظر کرنے آں تے اوه خط بُرڈو ہیدے، اوہ مضمون بُرڈو ہیدے، ایہہ افسانہ بُرڈو ہیدے یا ایہہ کوئی ناول بُرڈو ہیدے۔ پر بہوں ساریاں سوچاں ایہا جیاں بی ہوندیاں نے بے انہاں بندہ کاغذے دی نذر نیخ کر ہکد۔ ایہہ سوچاں صرف سوچاں اسی روہ ویندیاں نے۔ کدے انہاں سوچاں اسی کوئی ناں دے ہکاں تے اوہ کے ہوتی؟ اصل نیچ انہاں سوچاں اسی کاغذے تے لکھریں دی ہمت ای نہ کر ہکدے۔ اس کیتے بے ایہہ پٹھیاں بی ہو ہکدیاں نے تے سدھیاں دی ہو ہکدیاں نے۔ اسے کیتے کوئی انہاں سوچاں کدے دی لکھریں دی کوشش نیخ کردا۔ پر ہر کوئی انہاں سوچاں اپڑیں دلے نیچ ای نیخ رخدا کوئی کوئی سید ماجد شاہ بی ہوندے نے جیہڑے کے شرم شرم تو بغیر اپڑیاں سوچاں کاغذاں دے حوالے کر کے اپڑیں ہتھوں کہہ دھوکہ دی چھوڑ دے نے۔ ایہہ کتنا اوکھا کم اے اس دا اندازہ ٹھاں شاہ صیب دی کتاب ”درشاہی“ پڑھ کے ہوئی۔ شاہ صیب دی کتاب پڑھ کے ماہہ اپڑیں ہکی سلگیئے دی گل بہوں یاد آندی اے۔ اسی اٹھویں جماعت پڑھنے ایہے آں۔ اسماں دے تارنخ جغرافیہ دے استاد اسماں دنیادے نقشے، ایشیا دے نقشے، پاکستان دے نقشے، بر صغیر دے نقشے، افریقہ تے امریکہ دے نقشے بُرڈو ہاندے ہوندے ایہے تے دنیادے نقشے تے شہراں دی لوکیشن و سدا دے تے پچھوڑے ہوندے ایہے۔ اسی اپڑیں اوھی چھٹی دی اپڑیں کمرے نیچ ای ہکی دووے آں دنیادے نقشے نیچ شہراں دیاں لوکیشاں پچھوڑے رہنے ایہے آں تاں بے جدوں استاد جی پچھوڑتے اسی بغیر گٹ کھاد یوں اُس دا جواب دے کہنا۔ اسماں ایہہ نقشے اپڑیاں کاپیاں تے وی بُرٹاں کیں پیندے ایہے۔ اس دا ہک علاج اسماں استاد جی ایہہ دسدا دے ہوندے ایہے بے اسی جدوں را ہے تے جلدے ہووان تے انگلیاں ناں ہوانچ نقشے بُرٹا ہاندے رہواں۔ اسی انجوائی کرنے کو نے ایہے آں۔ کہ دیباڑے میرے سلگیئے عبد القدوس جیہڑا میرا مشیخ فیلو وی ایہا مانہہ

وچ محفوظ کرنے دی کوشش کیتی جاندی اے۔ تے جھتو تکل ہندکو پڑھنے دا معاملہ وے اس دامونہ بورڈ دے اجلاس اس دے آغاز وچ پڑھی جائزے والی گزشتہ اجلاس دی کارروائی پڑھنے دی روایت سی بڑی ہسانی نال لگایا جاسکدے جسدی گوائی دینڑے وسطے بورڈ دے اجلاس اس وچ باقاعدگی نال شرکت کرنے والے بغیر کسی جھچک یا پچکچا ہٹ دے دے سکدے۔ اگر دیکھا جاوے تاں دیلے ہندکو زبان وچ گندھارا ہندکو بورڈ دے زیر اعتمام سینکڑیاں دی تعداد اچ ہندکو کتاباں آچکیاں تے درجناء دی تعداد تے ہندکو دے رسائلے تے میگزین گندھارا ہندکو بورڈ دے انتظام تلے شائع ہوندے پھیں جہاں دی رفتار اشاعت نوں دیکھ کے دل تے نظر اس والے کہہ سکدے یعنی کہ گندھارا ہندکو بورڈ نہ صرف ہندکو لکھنڑے دے معاشری کسی سی پچھے ریاوے بلکہ ہندکو لکھ کے اس نوں شائع کرنے تے اس دا بلاغ کرنے دے معاشری بھی کسی سی پچھے نہیں گا۔ ہندکو بولو، ہندکو لکھوتے ہندکو پڑھو دے سلوگن وچ ہندکو پڑھنے دا معاملہ ہندکو دے لکھتی یا تحریری مواد نال وابستہ وے۔ ہندکو کتاباں تے رسالیاں دی رفتار اشاعتی سی نظر اندرے کہ جس تناسب نال ہندکو دا اشاعتی مواد منتظر تے پیا آندے اس ای رفتار نال اس دے پڑھنے والیاں دی تعداد وچ اضافہ ہو نڑا چائیدے۔ اگرچہ ایگل بعد از حقیقت نینگی کا جکل نہ صرف ہندکو و ان معافیاں دے وچ بلکہ ساری دنیا وچ پڑھنے لکھنڑے دے روانج وچ کمی یا کہاٹا آیا۔ جسدی جھے آذیوتے ویدیو دے مواد دی یلغار بتلائی جاندی اے۔ انفارمیشن ٹیکنالوجی دی تیز رفتار ترقی بتلائی جاندی اے۔ پر اسی دیکھنے آں کا آئے روز نت نویں ٹیکنالوجی دے آنڑے نال اشاعتی کارکردگی وچ ہسانی تے خوبی پئی پیدا ہوندی اے۔ کل تک کسی کتاب دی اشاعت سی پہلے مصنف کتاب دے رحم و کرم تے ہوندے ائے۔ پراج کمپیوٹر وچ انسال کیتے گئے سافٹ ویریز نے کتاباں سی انہاں دیا قلمان چھین لتیاں۔ انگلیاں دی تک نال لکھنڑے والا مصنف کتابت ٹی ڈی زانگ دے مرحلے آپو آپ طے کر لیندے۔ لکھنڑے والیاں وسطے ضروری ہو گیا وے کہ اوہ ذرا جائی محنت تے کوشش نال کمپوزنگ دے فن تے بھی عبور حاصل کر لون تے انچ اپڑیاں لکھتاں کمپوز کر کے اپڑے کھار بیٹھے چھپائی وسطے پہنچ سکدے۔ کتاب لکھ لیندے ہسان اے اس نوں کمپوز کر لیندے دامسلہ بھی اوکھا نہیں رہیا پر اس نوں چھاپڑاں اتنا ہسان اے۔ جس دیلے لکھنڑے والا کتاب نوں چھاپنڑے دی غرض نال پریساں دے پھیرے پانڑے لگدے تاں نوں پتہ چل دے کہ سیر دیاں کہنیاں پک دیاں کاغذ دی اسماں نال گلاں کر دی قیمت۔ چھپائی دے نرخ چھپائی دے بعد جز بندی تے جلد بندی دے مرحلے کتاب دا نئیا اس دا متحاوار خ۔ تے وہ اللہ معاف کرے اس دی نکاسی دا

منوں فخر اے اپڑی زبان اُتے

تحریر: شین شوکت

گندھارا ہندکو بورڈ والے ارتقاء دیاں مزلاں طے کر دے کر دے گندھارا ہندکو اکیڈمی دی پچھی تک پہنچ پکھے ون۔ انہاں دے عزم بالحزم نوں وکھ کے ایگل اکھیاں موت کے کیتی جاسکدی اے کہ انہاں نے ستاریاں سی اگے جہاں اس دی تلاش اچ عشق تے جنون دے بہت ساریاں مزلاں طے کر نیاں ون تے اللہ تعالیٰ دے خاص فضل تے کرم نال ہمیشہ دی طرح انہاں چو، کامگارتے کامران ہو کے گزرناوے۔ ہندکو اکیڈمی دی ارفع تے اعلیٰ منزل تے فائز گندھارا ہندکو بورڈ نے شروع روزی ہندکو واتاں دے شعور نوں بیدار کرنے دی خاطر انہاں نوں جنجوڑ جنجوڑ کے تے دہرا دہرا کے ایگل کر دے رہنڑے دی قسم پوری کیتی اے کہ ہندکو بولو، ہندکو پڑھو تے ہندکو لکھو۔ گندھارا ہندکو بورڈ دے اوائی سلوگناں وچو کجھ سلوگناں نے بڑی شہرت بھی حاصل کیتی۔ اس حوالے نال تاشع پشور پوری مکمل لکھ ماری

قام	رکھ	اپڑا	ماحول
ہندکو	لکھ	تے	ہندکو
کدی	کر	اپڑی	پر چول
ہندکو	لکھ	تے	ہندکو

بچیاں نال تو ہندکو بول۔ جھتو تکل ساجد سرحدی دی انہاں سلوگناں نعیریاں تے پیغام تے بنی اس تر نیبی نظم داعلقت اے اوہ اپڑی جگہ خاص اہمیت دی حامل اے پر سچی گل تایہ بھی اے کہ کوئی نعرہ اس دیلے تک محض نعرہ یا سلوگن ای رہنڈے جد تک اس تے عمل نہ کیتا جاوے۔ گندھارا ہندکو بورڈ دے ارکین تے انہاں دے حمایتیاں نے انہاں نعیریاں تے بنفس نیس عمل کر کے ثابت کر دتا وے کہ اوہ ہندکو بولنے ہندکو لکھنڑے تے ہندکو پڑھنے تے پڑھانڑے دے معاملے وچ کدھی پاتے آئے ون تے نہ آسن۔ گندھارا ہندکو بورڈ دے ہر ہر اجلاس وچ شامل ہو نڑے والا ہر ہر فرد ہندکو بول دے تے کوشش کیتی جاندی اے کہ اس دوران کسی ہور زبان وچ گل نہ کیتی جاوے۔ ہندکو وچ گلاں کرنے دے علاوہ ہر اجلاس دی کارروائی نوں ہندکو تے صرف ہندکو وچ قلم بند کر کے اسدا بلاغ کرنے یا اس نوں بورڈ دے ریکارڈ

بک ہند کو ماہیاتے فلسفہ اخلاق

تحریر: ڈاکٹر اشرف عدیل

حضرات تو اڑی اجازت نال میں کچھ گزارشات پیش کرنا چاہنا، ہند کو زبان دی جیہیڑی فکری تے فلسفیانہ گہرائی اے اُس دی بک جھلک تو انوں سطر اس چاہنا صرف بک ماہیا ہند کو زبان دا میں گھن کہتے جدید فلسفہ تے قدیم فلسفہ ہائے اخلاق نال اُس نوں جوڑ کے تو انوں میں فلسفہ اخلاق دی بک جھلک دس ساں تے اے بی دس ساں کے ہند کو زبان دے اندر کتنی گہرائی اے جمالیاتی تے فکری، موضوع اے ہند کو دا بک ماہیاتے فلسفہ اخلاق میں مرجانی جیہیڑی ہند کو بول ریاں والے اُتھے ابیٹ آبادی اگونگ کے پھاڑاں ول ویا پکھل دی اچ گراں اے گاندھیادی ہند کو بول ریا وال، آغاز اسراں وے کے کلاں اُتھے گراں دا ناں اے کلاں اُستاد جدو بدلي ہو کے گانی سکول اس وچ آئے تے اسی پنجویں پڑھنے ایاں ناں تا اُس دا محمد ایوب ایا برے سارے لوک انوں ایوب ماسٹر کلگانہ والے اُستاد ای کیہیندے ائے۔ بادو دی ٹھیہری وچو تھوڑا اجیا پچھے ہٹ کے آباد ناں دا گراں کل گائز اسی گراں گاندھیاں تو جیہڑا آپ بی اپی دندی تے آباد تھوڑا تھوڑا نظر آنسا سی روزے آں اچ اک دوئے دی بانگاں دی تے سماں دی آواز دوئے گراں صاف سُنُدے ائے۔ علاقے وچ ایوب ماسٹر ہونڈ سارے آں تو پرانے اُستاد اسی اسی گراں دے یعقوب ماسٹر شايد اُنال کو لوڈوئے ائے برے اور یا تھر ہو گئے۔ حاضر ڈیوٹی اُستاد اس دے وچو ایوب ماسٹر سارے آس سی سینڑائے۔ خیر پہلے دن ایوب ماسٹر کلاں اُچ ائے اسی سارے جیران رہ گئے آں۔ 40-35 بندے آس دی کلاس ائی اُستاد بک بک بندے نوں کھڑا کر کے اس دا پیدا نام دے گئے۔ اُنال دی شکل دیکھ کے انوں پتہ لگدا ایا کہ اے کس دا پُتراء۔ یقین منو! ارد گردوے چار پیچ گراواں دے بچے اسی بک کلاس اُچ ائے آں اُنے بک بندے دے پیدا ناں بی غلط نی دیسا۔ منے اج تک دنیا جیا چہرہ شاخت شخص نی دیکھا۔ اے 1965 دی گھمل اے کے کلاں خداں والے اُستاد اس کوں تا سانے جو کچھ پڑھنے ایاں او پڑھ لتا اُس دی تفصیل تے موجود نیگی۔ بک تھاڑی آئے تے آکھڑیں لگے کہ اُتھے ساڑے والے علاقے وچ اُتھے پھاڑاں تے اک بزرگ ہوندے ائے۔ بک تھاڑی نماز اسی کھاناں سی پہلے اے ماہیا پڑھے تے اللہ اکبر کر کے نماز دی نیت کیتی۔

مسئلہ۔ اف اللہ کرے کتنے مرحلے طے کرنے پیندیں خون پسینہ بک ہوجاندے تے بعض اوقات جمع پنجی تک لٹ جاندی اے تد جا کے کوئی لکھنڑے والا مصنف یا صاحب کتاب بڑے۔ پر گندھارا ہند کو بورڈ نے اپڑیاں پر خلوص کوششاں دے بل بوتے ایسارے مرحلے ہسان سی ہسان ترکردار تے ون۔ تلاش رہندی اے گندھارا ہند کو بورڈ نوں ہند کو زبان ادب تے اس دی ثقافت تے مبنی مسودیاں دی جہاں نوں چھاپ کے منظر تے لیا ٹرے وسطے ہند کو دے پہلیاں نے اپڑیاں راتاں تے دن بک کر دیاں ون۔ منوں جدو بھی گندھارا ہند کو اکیدی، 2 چنار روڈ، یونیورسٹی ٹاؤن، پشاور وچ قائم جائزے دام موقع ملا ملا، منے اکیدی دے عملے دے ہر فردنوں اپڑے کم وچ جتا ہو یا پایا۔ اگر میں انہاں سطر اس وچ اکیدی دی قیادت انتظامیہ، اس دی مجلس عاملہ تے اسدے جان فشاں عملے دے اراکین دے نام گمنڑا وزیریں لگاں تاشا ندیں اوہ گل نہ کر سکاں جھڑی میں انہاں سطر اس وچ بیان کرناں چاہنا وال۔ میں عرض کر چکا داں کہ اکیدی دے عملے تے اس دی قیادت نوں تلاش رہندی اے ہند کو دے حوالے نال لکھے جائزے والے مسودات دی جہاں دے حصول دی خاطر اوہ دنیا جہاں دے نام تو لکھنڑے والیاں دا سنگ ساتھ حاصل کر کے عالمگیر سطح تے ہند کو کافر نساں دا انعقاد کرواندے رہندیں۔ اج کل اس سلسلے دی پنجویں علمی ہند کو کافر نساں امریکہ وچ پی منعقد ہوندی اے۔ کتنی وڈی گل اے ہند کو زبان دا چن دیار غیر وچ روشن ہو سی تے ہند کو داں اس کافر نساں وچ اپڑی ماں بولی دیاں زلفاں اپڑے پیارتے خلوص دی چشم چشم کر دی کہکشاں سمجھاں۔ پر سچی گل تا یہ بھی اے کہ ایکم اتنا ہسان عینگا۔ کل تک لوک ہند کو دا نام لیٹیزے ویلے نکتے منه چڑھاندے ہوندے ائے پران کے دی گل کہ ہند کو دا چہاڑا ٹھویں اسماں تے پیا اڈاریاں مار دے۔ ہند کو لکھنڑا اتنا ہسان عینگا تے اوہ لوک جھڑے ہند کو لکھدے پئے ون اپڑیاں بہت ساریاں کشتیاں ساڑا کے وفادے تقاضے پئے پورے کر دین تے سچ پچھوتا اوہ لوک عظیم تر ان جھڑے انہاں دے رشتات قلم نوں تو قیر پئے بخشد دین تے انہاں دیاں لکھتاں نوں ادارتی مضامینا چھاپ کے انہاں نوں رہندی دنیا تک امر پے کر دین۔

وے کہ انسان دادوئے انساناں فطری دی طرف ہر اونٹ اخلاقی طور تے درست ہوندے جس پچھے کب آفاتی اصول کا فرمایہ ہو وے۔ آفاتی اصول دامطلب اے وے کہ اگر ہک آدمی ہک اصول تے عمل کردے تے اُس صورتحال وچ پائے جائزے والے ہر انسان داعمل کرنا جائز ہوندے اگر اصول اخلاقی طور تے درست ہو یا تے فیر اگر ساری دنیا اُس تے عمل کرے تے اصول دامقصود فوت نہ ہوئی بلکہ ہر ہک نوں او مقصد حاصل ہوئی۔ لیکن اگر اصول اخلاقی طور تے درست نہ ہو یا تے فیر سارے لوکاں نوں اُس تے عمل کرنے دی اجازت دیجئے نال اُس اصول دامقصود تضاد دا شکار ہو کے فوت ہو جاسی۔ اے گہل میں ہک مثال نال واضح کرنا چاہناواں، مثلاً اچ بولنے پچھے ہک اصول کا فرمادے اس اصول دامطلب اے وے کے لوکاں نوں اصل حقائق معلوم ہو سکن۔ تاکہ ادا پڑے فیصلے ٹھیک ٹھیک کر سکن۔ ہونزا گر ہک آدمی ہک صورتحال وچ بچ بولدے تے اُس طراں دی صورتحال اچ ساری دنیا دے لوکاں داچ بولنے دامقصود فوت نہیں ہوندا بلکہ ہو را گے ودھ دے۔ اس واسے سچ بولنے دا اصول اخلاقی طور تے درست اصول اے۔ ہونڑتی چھوٹ بولنے دے اصول نوں لے لو، چھوٹ بولنے دا اصول اے ہوندے کہ لوکاں دے حقائق چھپا کے کچھ فائدے پیے۔ نتیجہ اے نکل سی کے ہر آدمی نوں پہلے ای سی پتہ ہوئی کہ ہر ہک چھوٹ بول دا وے۔ اس طراں چھوٹ بول ہو کھادیجیز میں دامقصود فوت ہو جاسی۔ اس واسے چھوٹ بولنا اخلاقی طور تے درست عمل عنینگا۔ غلامی، نسلی امتیاز، جنسی امتیاز، مہمی امتیاز اسی وجہ سی اخلاقیاتی نظر نال غلط اے تے کھانٹ اے سمجھدے کہ اے انسان پچھے دوئے انساناں اچ instruments سمجھوئیں دا اصول کا فرمادے۔

دوئی قسم دافلسفہ اخلاق افادیت یا یوپلیٹی دی بنیاد تے قائم کرده فلسفہ اخلاق اے۔ اس دیاں کئی قسماں ڈن برے میں اتنے افادیتی فلسفہ اخلاق دی عمومی اصولاں دی گہل کر ساں۔ اس مکتبہ فکر دے مطابق انساناں دے اوئی اعمال اخلاقی طور تے درست ہوندین۔ جیہڑے زیادہ سی زیادہ متعلقہ لوکاں واسے خوشی تے بہتری دے نتائج پیدا کر سُن۔ اے اصول Asmel-L نے وضع کیتا سی، مطلب اے وے کہ کوئی کم کرنے نی پہلے سانوں اے دیکھڑاں چائیدے کہ انساں کماں دے نتائج متعلقہ لوکاں واسے کے نکل سُن۔ اگر زیادہ لوکاں نوں نقصان پوچھوئیں دا خطرہ وے تے فیر اکم یا عمل اخلاقی اعتبار نال غلط اے تے متعلقہ لوکاں واسے نتائج دا

ماہیا اے چنی وچ تیل نہیاں بساں گمانڈاں تے ملنے دی ویل نہیاں اج لی اسی ماہیے پچھے چھپے فلسفہ اخلاق اتے گہل کرنی اے۔ ہندکو ماہیے دا تے تو انوں پتہ ای اے کہ اناں دو مصروع آں تے مشتمل ہک نظم ہوندی اے۔ پہلا مصروع صرف قانیہ دلیف برادر کرنے والے ہوندے اصلی گہل دوئے مصروع وچ ہوندی اے جیہڑا کسی بی موضوع تے ہوسکدے برے اکثر محبت تے اُزی روح وچ ڈبی ہوئی ادا سیاں وچ ہوندی اے۔ اے ماہیا جس تے اج سانے بحث کرنی اے اس دے دوئے مصروع دا موضوع انسان دی تھا شہ مصروفیت اے۔ یعنی گمانڈاں تے رہیڑاں دے باوجود منوں محبوب نال ملنے دی فرصت فی مل دی۔ جیہڑے بزرگ نماز اے ماہیا پڑھ کے نیت اے سی ظاہر اناں دا اے خیال اے کہ اللہ دی ذات ساڈی شہ رگ سی زیادہ نزیک اے لیکن اسی دنیادے معاملے وچ اتنے انجھے رہنے آں تے اتنے قریب گمانڈاں دے رہیڑیں والے محبوب واسے بھی ملنے دی فرصت نیگی۔ اے تے اس ماہیے دے مجازی تے حقیقی معنے ہوئے۔ لیکن میں اس ماہیے پچھے کا فرماتصوف دی گہل نی کرنی منے صرف اناں گھلاں دی ترجیح کرنی اے کہ دنیا وچ انسان دی اخلاقی کشاکش دوئے انساناں نال ملنے دا فرض تے دنیاداری دی مصروفیت دی وجہ نال نہ ملنے دی مجبوری دی پیدا ہونڑے والی مشکل دانام اے۔ دوسرا الفاظ جیہڑے اماہیے اچ بوت اہم اے او ملنے دالفظ، ملنا دا صرف اے مطلب نہیں کئی بس سلام دعا کر دو، نہیں، ملنے دا مطلب اے وے کئی جس انسان نال بی جذبی تعلق تے معاملے دی جو نال ملوؤں معاملے تے تعلق سے سلسے وچ دلاں دی پوری گہرائی دے اخلاص نال ملو۔ خواہ انسان گمانڈی ہوؤن یا اس دی نظرت گمانڈی ہووے ساڈا فرض اے اسی دل دی پوری گہرائی تے اخلاص نال انساں نال ملا۔ تے اس بلند ترین مقصود نوں حاصل کرنے واسے تاریخ انسانی وچ جیہڑے وڈے فلسفہ ہائے اخلاق پیش کیتے گئین انچ ترے وڈے مکتبہ ہائے فکر و ترقی تقسیم کیتا جاندے۔ نمبر 1 ڈیوٹی یا آفاتی اصولاں تے تصور دی بنیاد تے کھڑا کیتا گیا فلسفہ ہائے اخلاق، نمبر 2 یوپلیٹی یا افادیت دے تصور دی بنیاد تے کھڑا کیتا گیا فلسفہ ہائے اخلاق، نمبر 3 نیکی یا پوری چودی بنیاد تے کھڑا کیتا گیا فلسفہ ہائے اخلاق۔ پہلی آں دو قسماں دے فلسفے انسانی اعمال دے تجزیے تے تیسری قسم دے فلسفے انسانی ذات تے خصائص دے تجزیے دے اخلاقیات تے بنیاد رکھا۔ ڈیوٹی یا اخلاقی اصولاں دی بنیاد اتے قائم فلسفہ ہائے اخلاق والب لباب اے

موجودہ، گزرا، نبیں اے سدھرا

تحریر: قدسیہ قدسی

ذہانت بندے اچ نہ ہو وے تا برداشت ہو سکدے ہے برے ذہنیت
اگرچھوئی ہو وے تانا قابل برداشت تے انتہائی کابل افسوس گہل اے۔ بعض
لوگ بڑے ذہین وہندین تے لگدائے کہ اناس دا اخلاق بی ایوا جیا ہوئی یعنی
اعلی۔ تو اڈے بی مشاہدہ، تجربہ ہوئی کہ اگر کسی نون کوئی انعام، ایوارڈ وغیرہ
ملے یا کسی بی طور تے سیاسی معااملے اچ، تعلیمی لحاظ نال، تے ایہہ لوگ وہ کسی
نوں خاطر اچ لیا ندے نہیں۔ موسٹ جو نیز ہو کے سینٹر زسی آپنوں اعلی، بالا
سکھھوئیں لگدین۔ اوہ ہو، تکبر اتنا کہ کسی نوں اوکتاب بی نہ دیسُن جس تے
اناس نوں انعام ملاوے یعنی پہدم دوئے بندے نوں حقیر۔ کچھ دباء، شعراء
اجمعیت بی ہوؤں کہ اگر اناس نوں مہمان خصوصی، صدارت، مہمان اعزاز دے
طور تے اگر دعوت دتی جاوے تا اس محفل اچ آسُن تے جوں پتہ لگدائے کہ
اناس عہد یاں اچ تا اسی شامل عینکیاں۔ تے اس محفل اچ نہ آسُن۔ ایہہ کتنی کثیا
گہل اے۔ یعنی دوئے سامعین کوئی چمارتا نینگے۔ آخر محفلان کیوں برپا
کیتیاں جاندیاں۔ سُزرنے، سُزڑاڑے دے واسے ہی ہوندیاں نا۔ بس
آپڑوں ہی سُخ سُخہنڈاں تے آپڑوں ای اہمیت دیپڑاں ادب و شعر، ایہہ تقاضا
تائیں گا۔ اوہ ادیب و شاعر ای نہیں جیہڑا دل کشادہ نہیں رکھدے۔ ثُسی دوسرے
آں دی حوصلہ افزائی بی کرونا۔ کچھ اس تے نازاں وُن کہ ”جسے چا ہے پی وہی
سہا گلن“، تا جدا یہہ اطمینان ہوئی تاوت اس نوں کیہہ فکر، کیہہ غم، ایہہ تا پڑھے
لکھے لوکاں دی گہل اے۔ معااملے دے تے ان پڑھ جھیڑے بظاہر بڑے
پڑھے لکھے لگدین۔ اوپی شاہ نال شولہ نہیں کھاندین۔ اوپی کہیں دین کہ آؤنا جی
کسی محفل اچ ثُسی آپڑے گیٹ اپ اچ آو، اسی آں کہ سادے مرادے۔ تے
اسی آپڑے دور دے تقاضے دے مطابق یعنی میک اپ زیادہ چہرہ بلا وجہ چشے
چڑھا کہ گلیاں سی اُچا پا جامہ، والاس نوں غیر فطری رنگ کے، پیوال
(آبرو) تیراں ہار بنزا کے دو پٹھے گلے اچ لکا کے یا کہ پاسے بانہہ تے
پا کے، ہیل اتنی اپچی کے لگے پوڑیں تے کھوتی ہوئی اے۔ پرس نچاندی
نچاندی آواں، غلط سلط انگریزی دے لفظ مار دی ہوئی آوے تاوت ثُسی وکھو

تھیمنہ کر کے ای اسی اے فیصلہ کر سکنے آں کہ مکم یا عمل اخلاقی طور تے غلط اے یا صحیح
اے۔ زیادہ سی زیادہ لوکاں دی بہتری تے خوشحالی ای او معیار اے جیہڑا اس معیار دا
تعین کر دے کہ عمل اخلاقی حیثیت نال درست اے۔ تیسرا قسم دا فلسفہ اخلاق نیکی یا
ورچودی دے تصور دی بنیاد تے کیتے جاندیں تے اناس دا بنیادی نقطہ اے وے کہ
انسان دی ذات اچ نیکی کرنے دے رجحانات آہستہ عادتاں وچ بدل جاندیں
اے عادتاں مجموعی طور تے انسان دے کردار تعین کر دیاں، اسی بچپن سی مختلف کم
کرنے آں، اناس وچ بیوت کم ساڑے واسے ہنچی رجحانات بذر جاندیں تے ساڑیاں
عادتاں بذر جاندیں اے رجحانات ya Dis-position ذات دا مستقل حصہ بذر
جاندیں تے اسی فی مختلف موقعے آس تے اناس دے ای ذریعے مختلف عمل کرنے آں
، اے مستقل رجحانات اگر نیکی دے ہوؤں تے ساڑے اعمال اخلاقی درست
ہوندیں۔ اگر اے رجحانات تے عادتاں برائی دیاں ہوؤں تے فیر ساڑے اعمال
اخلاقی طور تے برے ہوؤں، اے بی ذہن اچ رکھو کہ کدی کدی نیکی دے کم نوں نیکی نی
سمجھا جاندی، نیکی مستقل عادتاں دا جنم لیندیں والے کردار دنامے، اس طراں دے
فلسفہ اخلاق دی بنیاد اس طوئے رکھی ائی۔ اس طوئے تفصیل نال اے گہل واضح یعنی اے
نیکی آخر کس واسے، او تو اے مطابق اسی کسی صورتحال وچ بوكھٹ یا بولٹ زیادہ
شے دی طرف مائل ہو کے کم کراں تے فیر ساڑیاں عادتاں نیک عادتاں نی بذر
سکدیاں ہو، صورتحال وچ اوای ہنچی رجحان درست ہوندے جزے وچ آدمی کیا
بیشی داشکارنہ ہو وے بلکہ درمیانی راہ اختیار کرے، نیکی اس طوئے خیال وچ کیا
Excess Deficiency تے بیشی یا بیشی mean یا سنہری درمیانی راہ بی کیہن دین، مثال
اے اس نوں اکثر Golden mean یا سنہری درمیانی راہ بی کیہن دین، مثال
دے طور تے خطرے دی صورتحال اچ اگر کہ آدمی کی دی طرف مائل ہو وے
تے جرأت دی بجائے بزدلی دا اظہار کری۔ لیکن اگر او بیشی دی طرف مائل
ہو وے تے اوضورت سی زیادہ جذبات تے اچھل کو دا اظہار کری، اس وجہ تو
بزدلی یا غیر ضروری جذبات تے اچھل کو دو نوں ای اخلاقی طور تے غلط اے
اناس دوناں دی طرف بہادری تے جرأت دا رجحان آندے، بہادری اے وے
کہ آدمی نہ غیر ضروری طور تے ڈرے تے نا غیر ضروری طور تے ڈیاں بنے بلکہ
اُناں نال عقلی کم لے کے مقابلہ کرے۔

گندھارا ہند کو بورڈ دے 25 سال

تحریر: محمد نعمن قیوم

اس گہل اچ کوئی دورائے نہیں کیاں کہ انسان جد و محنت کردا وے تے اُس دا صلہ بی اُس ٹوں ضرور ملد اوے۔ عزم و حوصلے تے انٹکھ مخت دے نال جیہڑا کم بی کیتا جاوے انسان اس اچ ضرور کامیابی حاصل کردا وے۔ تے جتنے عزم و حوصلے تے ہمت و استقلال دی گہل آوے، اُنھے گندھارا ہند کو بورڈ 25 سالاں سی ہند کو اے اس ادارے نال نا انصافی ہوئی۔ گندھارا ہند کو بورڈ گزشتہ 25 سالاں سی ہند کو زبان، ادب و ثقافت دی ترویج و ترقی تے فروع و سے کوشش وے، تے اس سلسلے دا آغاز گندھارا ہند کو بورڈ تے اکیڈمی دے روح روای جناب محمد ضیاء الدین نے 1992 اچ اپڑے کھاروی میٹھک سی کیتا۔ سرمایہ نہ ہونزیں دے باوجود انہاں نے اپڑی مدد آپ دے تحت اپڑی ماں بولی نال عشق اچ کم دا آغاز کیتا تے انہاں کوئھن منزالاں طے کر دے ہوئے اچ اس مقام تے پنچھے۔ جناب محمد ضیاء الدین صیب نے نہ صرف مردم شماری دے فارم اچ ہند کو دا کالم شامل کروا یا بلکہ زندگی دے ہر میدان اچ ہند کو دا مقدمہ پھر پورا نداز اچ لڑا۔ ترقی دے اس سفر اچ گندھارا ہند کو بورڈ دے سینئر و اس چیئر مین ڈاکٹر عدنان محمود گل، واکس چیئر مین ڈاکٹر صلاح الدین سمیت گندھارا ہند کو بورڈ دے ایگزیکٹیو ممبراں نے بی اپڑے اپڑے طور ہند کو زبان و ادب دی ترویج ترقی و سے خدمات سرناجم دیتیاں۔ نامور کالم نگار تے پشور دی مشہور شخصیت جناب ڈاکٹر ظہور احمد اعوان گندھارا ہند کو بورڈ دے بانی چیئر مین رہ چکیں اس دے علاوہ پشور دی دیگر عظیم شخصیات بی گندھارا ہند کو بورڈ نال مسلک رہ چکیاں۔ گندھارا ہند کو بورڈ دے موجودہ چیئر مین جناب اعجاز قریشی اُن جناب دی سربراہی گندھارا ہند کو بورڈ ترقی دا منزالاں دی طرف گامزن اے، تے اسی محنت و لگن تے کارکردگی دی بدولت خیر پختونخوا دی حکومت نے گندھارا ہند کو بورڈ تے اعتبار کر دے ہوئے اس ٹوں گندھارا ہند کو اکیڈمی دا پراجیکٹ حوالے کیتا جیہڑی کہ گندھارا ہند کو بورڈ و سے ہک اعزاز دی گہل ائی۔ گندھارا ہند کو بورڈ تے گندھارا ہند کو اکیڈمی ہند کو سمیت خیر پختونخوا دی دیگر علاقائی زباناں دی ترویج و ترقی و سے بی کم پے کر دین۔ گندھارا ہند کو اکیڈمی تحقیق، تحقیق تے ترویج دے اصولاں تے عملدرآمد کر دی پئی اے تے ہونز تکل 7 کامیاب عالمی ہند کو کانفرنس اس منعقد کیتی جا چکیاں جناب اچ نیو یارک کانفرنس بی

کہ قابل توجہ کوئی ہوئی۔ ظاہر اے کہ جنے اتنی محنت کیتی ہوئی۔ اناں نوں ایہہ غلط فہمی اے کہ فیشن تے تعلیم لازم ملزم اے۔ کیوں کہ اکثر سُنْدُنے اچ آندے کہ ہائے خائے اوتا بالکل بی پڑھی لکھی لگدی ای عنگی۔ اُنی ہورنچ نہیں تا کپڑے تا ٹہنگ دے پاوے نا۔ ہونز کیہہ خبرے ٹہنگ دے کپڑیاں دا کیہہ معیاراے۔ نیل پالش تے لمخون اعلیٰ تعلیم یافتہ ہونز دے دامعیاراے۔ کچھ لوگ تا ضرورت دی دی شیواں نوں بی محض فیشن دے نقطہ نظر نال استعمال کر دین کہ جس وچ محض دکھاوا ہوندا وے۔ ہونز پٹی تو انے گاڑی لتی اے، ضرورت دی شے وے ٹسی اس وچ پھر کے آئسکریم، پیزا، میکڈ و علڈ، شوارما، چکن بروسٹ تے ایوا جئی ہورالا واں بلا واں دا کھانہ ضروری سمجھد دین۔ نو دو لیتیاں دی تا وکھری پچھا نزاے ہوا ی جاندی اے۔ یعنی خواہ مخواہ اناں شیواں دا لینڈوا ضروری اے کہ گڈی کیہہ لتی ہوئی اے تے جیہڑاں اناں شیواں سی انکار کرے اس سی زیادہ کوئی جاہل تے گنو رنیگا۔ ہائے خائے ٹسی کیہہ دیسی لوک او۔ زمانے نال چلتا چاہیدے۔ زمانے نال نہ چلوتا تو انوں کوئی نہ پچھہ سی۔ جانا باوا ایہہ ڈن اجلک دے جواناں دے خیالات۔ بحث اچ اتنی وڈی گہل کر دیں کہ دل نوں اگ لگا دیں کہ ٹسی بس کتابوں وچ ای کچھ ٹھہر مدد دے ریسمتے تو انوں کچھ نہ مل سی۔ بس اسدا کیہہ جواب دیں گیں کہ ایہہ لوگ اس خزانے سی واقف ہی نہیں جیہڑا کتاباں اچ چھپا ہویا ے۔

کمتر مخفی ہمیں حاصل ہو اگر ہم کر لیں اپنے باہ کی کتابوں میں دینے کی تلاش

خیرہ گُن تن پہ سجا رکھا ہے زیور اُس نے ہے مگر مجھ کو یہاں سچے ٹکنیں کی تلاش

اناں توں آپڑے ہک دو شعر سُندا دینی آں کے بلا سمجھے واہ واہ کر دیں اس وچ بی ہک طریقاً پا جاندا ے۔ بس کیہہ کر سکیں، اسی یا تا دُنیا اچ بوت پہلے آگھیاں، ایوی گلدا ے۔

وے جد مقدس وید ضبط تحریر اچ لیاۓ گئے اے۔ اناں ویداں اچ ہندکو الفاظ بکثرت ملدین جد کہ بعض محققین دا خیال اے کہ ااناں ویداں دی اصل زبان قدیم ہندکو ہی آئی (اے مفروضات مزید تحقیق طلب ان)۔ گندھارا دے وسیع علاقے اچ وخت دے نال نال کئی بولیاں تے زباناں مرگ و حیات دے فطری عمل ہی لنگ دی جاندی پہیاں ہندکو زبان و ادب اناں مراعل چولنگ کے جدید عہد تک پہنچاوے۔

ہندکو زبان دارسم الخط بی تحقیقی اعتبار نال کئی دل چسپ حقائق دا حامل اے۔ ماضی اچ ہندکو دا قدیم رسم الخط خوشیتی آیا جس دے چند اک آثار پاکستان دے مختلف عجائب کھاراں اچ موجوداں، جنماں اچ ادھورے شذررات تے عبارتاں موجوداں جو ہندکو زبان دی قدامت تے اس دے راجح رسم الخط تے تفصیلی روشنی پاندیں۔ اے گہل خاطر نشان رہوے کہ عہد پارینہ اچ استعمال ہوئیں ولے سرکاری سکتے کتبے بی خروشیتی رسم الخط اچ تحریر ہوندے رئے ہوں۔ خروشیتی رسم الخط دی اصل ہندوی اے۔ خاطر غزنوی اس ضمن اچ ساڑی مزید رہنمائی کر دے ہوئے لکھدیں:

”یہ ایک واضح امر ہے کہ جوز بان آج یہاں کے چھے چھپ پہلی عوام کی بولی ہے یہ صدیوں سے بولی جاتی رہی ہے، اور مختلف انسل حکمرانوں کی حکومتوں کے اثرات کے باوجود برقرار ہے۔ یہاں سے جو کتبے برآمد ہوئے ہیں۔ ان میں خروشیتی زبان و رسم الخط نہ مایاں ہے۔ ان خروشیتی کتبوں میں ہندکو زبان پکار کر کرانی قدامت اور زندگی کا ثبوت پیش کر رہی ہے۔“ (۱)

”خروشیتی رسم الخط دل بارے اچ درج ذیل بیان ساڑی مزید رہنمائی کر دے: ”خروشیتی رسم الخط کا شمار ہندوستان کے قدیم خطوط میں ہوتا ہے اور اس کا چلن جنوبی ایشیا کے اس علاقے سے جانتا ہے جسے موجودہ عہد میں افغانستان اور پاکستان کہا جاتا ہے۔ اس کا زمانہ تیسری صدی قبل از مسیح کا ہے۔ خروشیتی رسم الخط کی اصل ہندوی ہے، گندھارا تہذیب میں اسے بہت فروغ حاصل ہوا۔ گندھاری زبان لکھنے کے لیے بھی یہی رسم الخط استعمال ہوتا رہا ہے۔ ہندکو کی طرح گندھاری کا تعلق بھی پراکرت سنکرت سے جاتا ہے۔“ (۲)

ہندکو زبان دادا رہ اثر یعنی اس دے بولنے والے شمال مشرق اچ کشمیر دی وادی جہلم، وادی کشن لگکتے وادی کاغان اچ تے دیا مردی حدود بابور پاس سی سدھی لکیر مغرب اچ دریائے سندھ دے کنارے درہند تک، دریائے سندھ دے مشرقی کنارے دے نال نال پورا ضلع ایبٹ آباد، ضلع ہری پور، ٹیکسلا، حسن ابدال، ضلع ایک سی کالا باغ تک آباد اؤں تے ااناں دی رابطے دی زبان ایوئی ہندکو

شامل اے۔ نیویارک اچ کانفرنس دا انعقاد کسی چلیخ سی کہٹ فی ایا برے ووت اوئی گہل آندی اے کہ عزم مضبوط تے جواں ہووے تا انسان وڈی سی وڈی مشکل دا سامراں کرنے سی بی گریز فی کردا۔ جناب محمد ضیاء الدین صیب نے اس چلیخ ہوں بخوبی نہایا۔ اس دے علاوہ خیر پختونخوا دے مختلف علاقوں اچ ہونز تکل ۹ کے پی کے لینگو تھج کانفرنساں تے ترے تربیتاں کانفرنساں دا کامیاب انعقاد کیتا جا چکا دے جنماں ہوں عوامی تے سماجی حلقوں اچ پھر پورپڑیاں حاصل ہوئی اے۔ اسی طراں پشور دی ترے مشہور یونیورسٹیاں اچ گندھارا ہندکو بورڈ دی ہندکو چیز ز قائم کیتی گئیاں ہوں تے ااناں یونیورسٹیاں اچ ہندکو کتاباں دے شیف بی قائم کیتے گئے ہوں۔ گندھارا ہندکو بورڈ تے گندھارا ہندکو اکیڈمی دے زیر انتظام ۱۷ رسالے شائع ہوندے پئیں جیہڑا کہ کسی بی پرائیویٹ آر گنازیش دی طرف سی یہک ریکارڈ اے۔ ااناں رسالیاں اچ گندھارا وائس، ہندکو ادب، گندھارا نیوز، ہندکو وان سرخیل، کھوار نامہ، کوہستان وطن، آن لائن ہندکو وان، چینی خانہ، خواتین دار رسالہ فاطمہ، بچیاں دار رسالہ تارے، کوئل رنگ، گول رنگ، سرگی داتارہ، ریسیرچ جنل مدر، ابائیں یونیورسٹی، سرحد یونیورسٹی تے ٹی یونیورسٹی دے نیوز لیٹریز تے ہندکو وان اخبار شامل اں۔ ااناں کارنا میاں دے نال نال گندھارا ہندکو بورڈ تے اکیڈمی نے ہونز تکل ۴۵۰ سی زیاد کتاباں شائع کر لیتیاں جیہڑی کہ ہندکو دے علاوہ دیگر زباناں اچ بی تیار کیتی گئیاں ہوں۔ ااناں کتاباں اچ تاریخ پشاور، عظیم ہندکو شافت، ہندکو متلا جی محجیم کتاباں بی شامل اں۔ ااناں کامیابیاں اچ خیر پختونخوا حکومت دی طرف سی شروع کیتیا گیا ”ریچ“ پراجیکٹ بی شامل اے۔ گندھارا ہندکو بورڈ نے خیر پختونخوا حکومت دے شافتی پروگرام ”ریچ“ دے تحت بی متعدد پروگرام کامیابی نال منعقد کرائے جنماں ہوں عوامی سطح تے پھر پورپڑیاں میں اس دے علاوہ سوواں دی تعداد اچ دیگر پروگرام بی گندھارا ہندکو بورڈ تے گندھارا ہندکو اکیڈمی دے بیز تلے منعقد ہوئیں جیہڑا کہ کسی بی پرائیویٹ آر گنازیش و سے یہک مثال اے۔

خطہ ہزارہ اچ ہندکو ادب دافروغ

تحریر: سید ماجد شاہ

ہندکو زبان دی قدامت

ہندکو زبان دے ابتدائی نقوش ۱۵۰۰ ق م اچ ملدین، اے اوہی زمانہ

فی تے مکنیکی سطح تے ضرب الامثال، مجاورات، لوک کہانیاں، بچمارتائیں تے تلمیحات دی حکمرانی نظر آندی اے۔ نشری ادب دی روایت اچ ترجمتے ہلکے پھٹکے مضامین تے تبریاں دا ذکر بی لازمی اے۔ ہندکوادب دی ترویج اچ ادبی تنظیماں، ادبی مجلیاں، اخبارات، پاکستان ٹیلی و فن تے ریڈیو دی خدمات دا ذکر اتنا اہم تے طویل اے کہ اک وکھڑی کتاب دا مقاضی اے۔ گندھارا ہندکو بورڈ پاکستان دے محمد ضیاء الدین ہندکوادب دی تاریخ بیان کر دے ہوئے کہندیں:

”پاکستان بننے سے لے کر ۱۹۹۳ء تک ہندکو بولنے والوں کے مطابے پورے نہ ہوئے تو کچھ نوجوانوں نے مل کر فیصلہ کیا کہ ہندکو زبان و ادب، ثقافت اور معاشرت کی ترقی کے لیے کوئی ادارہ قائم کیا جائے اسی ضرورت کے تحت گندھارا ہندکو بورڈ کا قیام عمل میں آیا جس نے بہت جلد حکومت کی توجہ ہندکو زبان کی طرف مبذول کروائی اور ریڈیو، ٹیلی ویژن، اکیڈمی آف لیٹریز اور دیگر قومی اداروں میں ہندکو پروگرام شامل کروائے۔ اور پندرہ سال کی قلیل مدت میں اہم کام کیے گئے۔“ (۳)

ہندکوادب دے فروع اچ بڑنے والی ابتدائی تنظیماں بغیر کسی حکومتی سرپرستی دے اپڑا فعال کردار ادا کر دی رہیاں۔ اناں اچ ادبی اداریاں دے علاوہ صحافتی سرگرمیاں بی شامل نظر آندیاں۔ تنظیمی سطح تے بزم ختن پشور (۱۹۰۳ء)، ہندکو رائٹرز سوسائٹی پشاور، گندھارا فروغ ہندکو پشاور، گندھارا ہندکو بورڈ پشاور، پاکستان ہندکو اکیڈمی ایبٹ آباد (۱۹۷۸ء)، ہندکو ادبی جرگہ کہ ایبٹ آباد، ہندکو ادبی سنگت، ہزارہ اباسین آرٹس کونسل، ہندکو آرٹس سوسائٹی ہزارہ (۱۹۸۰ء) پاکستان ٹیلینٹ کونسل، بزم علم و فن ہزارہ، بزم اہل قلم تے بزم اہل ختن نواں شہر دی خدمات لائق صد تحسین اُن۔

صحافتی حوالے نال جناب اخبارات تے رسائل نے ہندکوادب دی ترویج و ترقی دے ٹھمن اچ نمایاں کم کیتے انساں اچ ہفت روزہ جمہور، روز نامہ شامل، شملہ، روز نامہ آج، روز نامہ مستقبل، چوتھی، پرچول، ہندکو و ان، فروغ تے سرگی دا تارالائق توجہ ڈن۔ اناں اخبارات تے رسائل نے نہ صرف نئی نسل ٹوں ہندکو لکھڑیں ول راغب کیتا بلکہ ہندکوادب اچ نویں رہنمانت دی راہ بی ہموار کر دتی۔

کسی بی زبان اچ ترجمہ تازہ ہوا دا چہو نکا ثابت ہوندیے۔ تے زبان دی ترویج و ترقی اچ اہم کردار ادا کردا اوے۔ موجودہ دور اچ یکی خالد صیب ”کلید و

وے۔ دریائے سندھ دے پار مغرب اچ پشاور، مضافات پشاور، نوشہرہ، اکوڑا کنڈ (اٹک خرد) (دریائے سندھ تے دریائے قابل دے سگم تک) نظام پور کوہاٹ، بخول، ڈیرہ جات اچ ہندکو زبان بولی جاندی اے۔ ہندکوادب دا اجتماعی تعارف تے مر وجہ اصناف

ہندکوادب تے گہل کرنے سی پہلے اے دیکھ لیٹریاں ضروری اے کہ اس زبان دی موجوداً دی روایت دی نوعیت کیہے وے تے اس دے صنفی تے موضوعاتی پہلوؤاں تے کیہڑے کیہڑے اثرات حاوی رئے ڈن۔ اے امر حیران گن اے کہ ہندکوادب اچ شعری تے نشری اصناف دا تنوع دنیا دی دیگر زباناں دی طراں بہت ثروت منداے تے وخت گزرنے دے نال نال اس اچ و قیع اصناف ہوندے چلے جاندے پئین۔ اناں اضافیاں دی وجہ نال فکر و نظرتے اظہار دے نت نویں قرینے ہندکوادب ٹوں جدید سماجی تقاضیاں دے مطابق قابل عمل بی بڑا ندے پئین۔ ہندکوادب دی تاریخ دا زمانی دائرہ جناب شعری اصناف اچ اظہار یے پیش کردا آیا وے انساں اچ چار بیتہ، ماہیا، حرفی، لوری، شادی ویاہ تے دیگر تقریبات دے گیت، مذہبی تہواراں دے گیت، کافی، دوہڑا، دوپیتہ، ہندکو بچمارت تے قیچی، جدکہ جدید اصناف اچ حمد، نعت، منقبت، مرثیہ، نوح، سلام، غزل، نظم معزی، آزاد نظم، نشری نظم، قطعہ، رباعی، ترکتے چو بولانہ میاں ڈن۔ اس دے علاوہ کچھ تحریاتی اصناف بی ہندکو شعری ادب اچ جگہ براندی پھیان، اناں اچ سانیٹ، ترائیلے تاہاں کیوں قابل ذکر ان۔ ہندکو زبان دے کچھ شعراۓ نے قدیم ہندی شعری اصناف تے بی اس دے توجہ دتی کہ انساں دا مزاج بی ہندکو زبان و ادب نال گھری مہماں ترکھداوے۔ اناں اصناف اچ کہہ مکرنی، جکڑی، ائملا، کبت، جھولنا، چھبے، سیہلا، چوبنده، چوبول، زمزیری، چوبدہ، ٹھیٹھنڑا تے بارہ ماسہ شامل آن۔ اک پنجابی صنف جگنی بی ہندکوادب اچ اپڑی جگہ براندی پئی اے۔ لوری بی گائی جاندی ری آے۔ شادی ویاہ دے گیت بی ہندکوادب دا ضروری حصہ بڑچکے ڈن جناب دی اصل بنیاد تا علاقائی ادب اچ موجودائی تاہم آہستہ آہستہ تے تحریر ای معياری ادب دا حصہ بڑی چلی گھیاں۔

ہندکو زبان دا نشری سرمایہ اگرچہ شعری اصناف دی طراں بہت زیادہ متنوع تے متمول تاعینگا مکرناول، افسانہ، ڈرامہ، ناول، سفرنامہ، تحقیقی تے تقدیمی مقالات، خاکہ، آپ بیتی، رواداد، نشر پارے تے خطوط دا سرمایہ اپڑی مقدار تے کیفیت دی وجہ نال متاثر کردا اوے۔ اسلوبیاتی سطح تے اخلاقی تے مذہبی کہانیاں دے نال نال طنز و مزاح دی روایت بی خاصی مضمون نظر آندی اے۔

گہرے اثرات اپڑی موجودگی ظاہر کر دے پھین۔

حوالہ جات

- (۱) خاطر غزنوی، اردو زبان کا آخذ ہندکو، مقتدر رہ قومی زبان، اسلام آباد، ۲۰۰۳ء، ص ۱۲۸
- (۲) عامر سہیل، رسم الخط کی تاریخ اور ہندکو زبان کا رسم الخط، اخبار اردو، جلد ۰۳، شمارہ ۲۰۱۲ء، مقتدر رہ قومی زبان، اسلام آباد، ص ۲
- (۳) محمد ضیا الدین، ایہ کیہ مخلوں اے (دیباچہ)، مصنف ظفر نوید جانی، گندھارا ہندکو بورڈ پاکستان، ۲۰۰۸ء، ص ۲
- آخذ ڈاکٹر ممتاز منگوری، محض تاریخ زبان و ادب ہندکو، اسلام آباد: مقتدر رہ قومی زبان پاکستان، ۲۰۱۰ء، ص ۲
- خاطر غزنوی، اردو زبان کا آخذ ہندکو، اسلام آباد: مقتدر رہ قومی زبان، ۲۰۰۳ء، عامر سہیل، رسم الخط کی تاریخ اور ہندکو زبان کا رسم الخط، اخبار اردو، جلد ۰۳، شمارہ ۲۰۱۲ء، اسلام آباد: مقتدر رہ قومی زبان، ظفر نوید جانی، ایہ کیہ مخلوں اے، مصنف ظفر نوید جانی، پشاور: گندھارا ہندکو بورڈ پاکستان، ۲۰۰۸ء
- بیش احمد سوز، پروفیسر، ہزارہ میں ہندکو زبان و ادب کی تاریخ، راوی پنڈی: حرف اکادمی، ۲۰۰۸ء
- بیش احمد سوز، پروفیسر، ہزارہ میں ہندکو زبان و ادب کی تاریخ، ادبیات ہزارہ، ۲۰۰۹ء
- ڈاکٹر ظہور احمد اعوان، ہندکو دے سر داسائیں، سائیمین احمد علی (سوانح، تقدیم، ترجمہ)، پشاور: گندھارا ہندکو بورڈ پاکستان، ۷۰۰۷ء
- ڈاکٹر الہی بخش اختر اعوان، ہندکو صوتیات (جلد اول)، پشاور: گندھارا ہندکو بورڈ پاکستان، ۲۰۰۲ء
- ناصر بخت یارخان، چکلے پنج پھل، فیصل آباد: مثال پبلشیر، ۲۰۱۱ء
- محمد ضیا الدین۔ مرتبہ، پیر سائیمین، پشاور: گندھارا ہندکو بورڈ پاکستان، ۲۰۰۵ء
- محمد فرید، برگی چھال، ایپٹ آباد: ہندکو ادبی سنت، ۱۹۹۹ء
- ملک ناصر داؤود، پھلاں دی سٹ، پشاور: گندھارا ہندکو اکیڈمی، ۲۰۱۶ء
- سید ماجد شاہ، درشاہی، پشاور: گندھارا ہندکو اکیڈمی، ۷۰۱۷ء
- سید فارغ بخاری، سرحد کے لوک گیت، اسلام آباد: دہستان فروغ ثقافت عوام، ۱۹۷۴ء

”ہمنہ“ دا ترجمہ کر دے رئے۔ اس سلسلے اچ راقم نے باقاعدہ اک سلسلے دا آغاز کیتا وے۔ جس اچ اردو ادب تے عالمی ادب سی ہندکو اچ ترجم کیتے جاندے رئے۔ جناب اچ اردو افسانیاں، انشائیاں تے ناولاں تی میکسیم گورکی دے ”Mother“ دے ترجم سلسلہ وار ہندکو رسالہ ”سرگی دا تارہ“ اچ شائع ہوندے پھین۔ بجا طور تے اے کہیا جاسکدے کے قیام پاکستان دے بعد پاکستانی زباناں تے خصوصاً ہندکو ادب اچ اظہار و سے اضافہ دی صورت اچ خاطر خواہ اضافہ ہویا وے۔ جس دی بدولت زندگی دے منتوں موضوعات نوں برڑیں دی سہولت دستیاب ہوئی اے۔

جدید رمحانات

ہندکو ادب بی اپڑے دیگر معاصر ادبیات دی طراز زمانی تے مکانی تغیرات سی لنگ دا چلا جاندا پیاوے، اے امر اطہیناں دا باعث اے کہ موجودہ اکیسویں صدی اچ ہندکو ادب اچ خاطر خواہ اضافہ ہویا وے۔ اک مناسب وقٹے دے بعد ہندکو زبان اچ شعری مجموعے ساڑھیں آندے رہندیں، نشر اچ افسانیاں تے خصوصی توجہ وے، ترجم دے ضمن اچ اے کہنڑاں پینداوے کہ مذہبی نوعیت دے متون دا ترجمہ زیادہ ہوندا پیاوے تے اس دے مقابلے اچ خالص ادبی متون کہٹ کہٹ سامنے آندے پھین۔

قیام پاکستان سی پہلے ہندکو ادب دے موضوعات محدود تے اضافہ دا چلن بی اک خاص دائرے تے منطقے تک مسدود نظر آنداوے لیکن ۱۹۴۷ء دے بعد ہندکو ادب اچ نویں نویں اضافے نے اظہار دے بہترین موقع پیدا کیتے، حالات دے اس بدلے مفتر نامے اچ ہندکو ادبیاں دے بدلے ہوئے موضوعات اچ بی تبدیلی دیکھی جاسکدی اے۔ اے تبدیلی سیاسی، سماجی، دہشت گردی، نائن الیون، مدرسی آفات تے ہونزی پیک دے متعلق مستقبل دے خواب تے خدشات، اے سب کچھ ہندکو ادبیاں دے موضوعات دالازمی جزوں۔ ہندکو ادب دی صورت حال دا جائزہ لیہیں دے بعد اے احساس قوی ہو جاندے کہ قیام پاکستان سی پہلے اس زبان دا سماجی منصب تا اپڑی جگہ خاصاً مستحکم ایا لیکن اس دی ادبی حیثیت دیگر علاقائی زباناں دے مقابلے اچ کمزور ائی۔ (ممکن اے کہ دیگر پاکستانی زباناں دے نال بی ایوئی معاملہ ہووے، لیکن اس ضمن اچ کچھ وثوق نال فی کہیا جاسکدا)۔ قیام پاکستان دے بعد اس زبان دے تحفظ تے فروغ و سے جھے حکومتی سرپرستی نے اہم کردار ادا کیتے اُتھے انفرادی کوششیاں اچ بی نویں تو انائی متحرک نظر آندی اے۔ المختصر، جدید ہندکو زبان و ادب تے پاکستانیت دے انتہائی

ہندکوزبان دی ہمہ گیریت

تحریر: اقبال سعیدر

ماہرین علم اسانيات کہندیں کہ ہر ملک و قوم وسیع تر، ابلاغ و سے اک زبان ٹوں قومی یا عالمی سطح تے منتخب کر لیبندے جس ٹوں عرف عام اچ تو می زبان کہندیں، جس اچ تمام علاقائی زباناں دی چاشنی تا موجود ہوندی اے لیکن مختلف اکائیاں اچ و مریزیں و لے لوکاں دے مزان تے نفیاں دی خوشبوی ہوندی۔ اسی و سے لوک جدرو زگار زندگی دے فرائض دی انجام دی دے بعد اپڑے کہاراں تے علا قیاں اچ واپس آندیں تا اپڑی ماں بولی، ہی اچ گھبیں کر دین کیونکہ اپڑی ماں بولی اچ ہی اُناں ٹوں آسودگی تے طمانیت محسوس ہوندی اے۔

چونکہ میرا تعلق سول سروں نال رہیا وے تا منے اے محسوس کیتا وے کہ جد میں سول سروں اکیڈمی اچ پہنچا تا اُتھے پاکستان دے تمام صوبیاں سی منتخب امیدوار اکٹھے ہوئے۔ سندھی تے نصابی سرگرمیاں دامیڈیم کتابلکش ہی ایا لیکن عام ابلاغ و سے ہر علاقے سی آیا ہو یا ٹریز اپڑے لجھے اچ اردو یا انگریزی مکس کر کے کمیونیکیٹ کردا ایا۔ کچھ دن اے بعد منے محسوس کیتا کہ میری ماں بولی ہندکو، اُناں ٹریز زدے نال بڑی ممائیت رکھتی ائی جناب دا تعلق پوٹھو ہار، ہزارہ، آزاد کشمیر، کوہاٹ، ڈیرہ اسماعیل خان، ہلہم، لالہ موی، حولیاں، گوندل، خیرآباد وغیرہ دے علا قیاں سی ایسا سنشرل پنجاب تے سرا یکی بیلٹ دی زباناں ٹوں اک ہندکو وان ہوئیں دی وجہ نال منوں سمجھوئیں تے سمجھا نئیں اچ، باوجود لجھے دے معمولی جئے فرق دے کوئی اشکال تے وقت پیش نی آئی۔ اپڑی ماں بولی دے اس احسان دا اور اک ہونزیں دے باوجود، میرے سی اے کوتا ہی سرزد ہوئی کہ منے اپڑی ماں بولی و سے کوئی ایسا فورم نی بیڑایا، نہ ایسے کسی فورم اچ شامل ہو یا جھتے مذکورہ بالاز زباناں جناب ٹوں سمجھوئیں تے پڑھنے پڑھا نئیں اچ منوں یکسر سہولت میسر ائی اے اے سہولت میری ماں بولی ہندکوزبان ہی دی دین ائی، اس سلسلے اچ، منے کوئی قلمی ادبی کم کرنے دی کوشش نی کیتی۔ اے اک الی کوتا ہی، یاغفلت اے جیہڑی میرے ضمیر تے دباؤ پاندی اے۔ میں محترمی محمد ضیاء الدین صیب ٹوں خارج تحسین پیش کرنا وال کا وہ بی میری طراں سول سروٹ ہی اُن تے اے بی کہ میری طراں اسلام آباد ہی اچ سروں کر دین۔ اُناں نے اپڑی ماں بولی و سے قابل قدر علمی، تحقیقی تے ادبی کم کیتا۔ اک آر گنائزیشن گندھارا ہندکو بورڈ تے اکیڈمی دے ایگزیکٹیوی دی جیتیں نال اُناں نے اپڑی انھک محنت دے کارن، ہندکوزبان دے نایاب کلام، مشاہیر ٹوں سلسلہ وار شائع کرنے دی گراں قدر خدمات سرانجام دیتیاں۔ نال ہی تاریخ پشاور، ہندکو مہنلاں تے ہندکو ثقافت ٹوں محفوظ بی کیتا تے اکیڈمی بدستور اس کم اچ دن رات مصروف عمل اے تے 25 سال دے قلیل عرصے

علم اسانيات دے اک ادنی طالب علم دی جیتیں نال منے جو کچھ پڑھا، سکھایا جو کچھ ذاتی پر کھپھرول تے انفرادی فکر و نظر دے حوالے نال جو کچھ مشاہدہ ہو یا اس تے سیر حاصل تبصرہ تا میرے و سے فی الحال ممکن عینگا تا ہم چیدہ چیدہ نکات دا اک مختصر جائزہ، مقدور پھر، تو اڈی خدمت اچ پیش کرنے دی جمارت کرنا پیاواں تے سامعین کرام سی امید رکھنا وال کہ پہلی چک سی در گزر فرمان تے میں بذات خود ہر وخت اصلاح احوال دے در تچ کھل رکھنا وال تا کتازہ ہوادے چھوٹکیاں سی میرے خبر فکر و نظر دی نشوونما تے آبیاری ہوندی رہوے۔

ہند آریائی زباناں اک وسیع و عریض مسطع ٹوں اپڑے حصار اچ لے ہوئے ڈن، اس منظر نامے دے تنوعات، مہک، طرز احساس، لذتاں، ڈائیقیتے طرز ادا ٹوں اکھا کر کے جذبات تے احساسات اچ گندھ کے اگر کوئی تصویر بیڑاں جاوے تا اک نہایت دلش پیکر ساڈی نظر اس دے سامڑیں ہو لے ہوئے ہو یا ہوندا وے تے اپڑی مخصوص تے متنوع خوشبوی ساڈے طرز احساس ٹوں معطرتے شاداب کردا وے۔

اے اک قدرتی امر اے کہ انسان جو بی زوایہ نظر بیڑا نداوے اوه اسی مقام سی بیڑا وے جھٹے اوہ کھلوتا ہوندے۔ اگر ٹوں اون Pedestal Standing یعنی کھلوٹریں دی جگہ میسر نہ ہو وے تانہ ٹھی دیکھ سکدے او، نہ کوئی زاویہ بیڑا وے۔ مقصود اس تہیہ دی اے وے کہ اس لسانی منظر نامے ٹوں جو کہ پشوری لے کے گنگا جمنی ثقافت دے میدان اس تک پھیلا ہو یا وے منے پشور تے اتحودی قدیم ہندکوزبان دے حوالے نال ہی دیکھا، کیونکہ میرا Standing Pedestal، اٹھان تے مہک دا تعلق اسی سرز میں گرگنگ نال اے۔ اگرچہ اس اک عرصے تک سفر نصیب رہیا، لیکن پشور تے ہندکو دی مہک میرے ساختیاں، نسلی تے نفیاں کیتیں دی بنیاداے۔ علم اسانيات دے مطالعہ دے دوران مٹوں اس علاقے دی تمام زباناں تے بولیاں ٹوں سمجھوئیں اچ کوئی خاص وقت پیش نی آئی۔ جس سی منے اے نتیجہ کالا کہ ہر چند بولیاں دے لجھے Tones مٹی دی خوشبو اچ اک خوبصورت تنوع موجوداے، تا ہم اُناں زباناں tenor تے بولیاں دا سرچشمہ یا ماخذ اک اے۔

سامنڑے ہندوستان دا پہلا شہر پرش پورہ آندا ایا۔ اس خاطر اس نے اس شہر ٹوں فارسی وچ پیش آور شہر یعنی پہلے آڑیں والا شہر کہہ دتا ایا۔ اس خاطر پرش پورے دا نال پیش آور پے گیا ایا۔ بعد اج اس ٹوں لندھا کر کے پشاور بڑا دتا گیا ایا۔ جس ٹوں اسی پشور کہنے آئے۔

ہونز اسی اس خطے دے بارے اچ گھمل کرنے آئے جس ٹوں اسی گندھارا کہنے آئے تے اس دی لمائی تے چوڑائی افغانستان سی جھلک تک ناپی جا سکدی اے۔ ایہہ خطہ اس زمانے وچ ہندتے سندھ دے نال تے مشہور ایا۔ اس دے باشدیاں ٹوں لوک ہندو کہندے ائے تے ایوئی ہند بعد وچ ہندوستان بڑ گیا اے۔ جس دا مطلب اے ہندو وال دا گڑھ۔ گندھارا دی صحیح عمر کوئی بی نی بتا سکدا کیونکہ صدیاں لئی اے مگر اس تے تحقیق کرنے والیاں دو ای وڈیاں ہستیاں گزریاں جناب دی زندگی دامشن ای گندھارا تے ہندکو زبان تے تحقیق کرنا ایا۔

لہک اللہ جنت نصیب کرے ڈاکٹر الہی بخش اختراعوan تے دوسرے اللہ بخش اخوززادہ مقبار علی نیز جس ٹوں اسی بابائے ہندکو کہہ کے یاد کر نیاں۔ مگر او حقیقت وچ بابائے ہندکو ائے کیونکہ اناں نے پشور دی پوری تاریخ تے تحقیق کر کے اتحے گزاری ہوئی ہبک لوک کہا نہیں ٹوں باقیدہ ڈرامے دی شکل دے کے ٹی وی دی سکرین دے ذریعہ لوکاں دے سامنڑے پیش کیتی ائی۔ ہندکو دی ہبک ہبک مثل ٹوں خاکے بڑا کے پیش کیتا ایا۔ انہوں نے آثار قدیمہ دے ہبک ہبک آثار دی تاریخی حیثیت معلوم کر کے عوام تک پونچائی ای ایہہ سب کچھ اناں نے ٹی وی دی سکرین دے ذریعے کتاباں دی شکل اچ تے زبانی بی لوکاں ٹوں بتاندے رکنیں بلکہ میں آپ بی اناں دی قابلیت سی فیدہ اٹھاندا ریاں۔ میں پشور ٹی وی واسے جزی بی ہندکو دی ڈرامہ سیریل لکھناں ایاں تا اس دا نال میں اناں ای سی کچھ ناں ایاں میں اناں ٹوں ڈرامے والندھا جیا قصہ سترزادیاں ایاں تے اواس تے ہندکو ہبک ٹیٹھ نال رکھ دیندے ائے۔ گنجل کروں تے پر چول اناں دے رکھے ہوئے نال ائے۔ اناں نے آپ بی پشور ٹی وی واسے بوت پروگرام لکھے ائے جناں چوتھاں، لوک ورثتے دیکھا جاندا رہ بوت مشہور ہو کے آئے۔

ڈاکٹر الہی بخش اختراعوan مرحوم دا نال بی کسی تعارف داحتاج نیں گا۔ اناں نے پورے گندھارا ٹوں کچھ اڑنی تے کچھ اڑنی کے اس خطے دی ہبک بار کیک ٹوں سامنڑے لیا چکیں۔ اناں دا اس سلسلے اچ کروں تے پر چول سنہری لفظاں نال لکھریں دے قابل اے۔ اناں دی تحقیق کہندی اے کہ سرزی میں ہندکو دی تہذیب پنج ہزار سال سی زیادہ پرانی اے۔ اناں دی تحقیق ٹوں اسی اس خاطر غلط نی کہہ

اچ ہندکو زبان تے تاریخ پشاور تے خیبر پختونخوا دی ثقافت دے حوالے نال اچھا خاصا سرمایہ اکٹھا کر لتا وے جیہڑا ساڑی آئندہ نسلان ٹوں منتقل ہوندا پیا وے۔ مزید برآں اناں نے اناں تمام معزز تے سر برآور دہ لوکاں دی اک خوبصورت ٹیم بی تشکیل دتی اے جیہڑی اپڑی ماں بولی تے ثقافت نال حد درجہ پیار کر دین تے اناں نے اس ضمن اچ اپڑے حصے دی شعب بی بالی اے تے مزید ڈیوے بی روشن کر دے پئیں۔ مزید برآں ہندکو وان افراد دے ذوق طبع ٹوں آراستہ کرنے اچ تے تسلیم روح دا سامان بھی فراہم کرنے اچ مستعدی نال کم کر دی پئی اے۔

وفا ہندکو نال

تحریر: نذر بھٹی

دنیا وچ ہر بندے دی پچھا نہ اس دے رنگ، پوشک تے زبان یعنی بولی سی کیتی جاندی اے۔ اسرائیل تاہر ملک دی ہبک آپڑی قومی زبان ہوندی اے مثلاً اردو، فارسی، عربی تے انگریزی وغیرہ مگر ہر ملک وچ بوت ساریاں قوماں بی آباد ہوندیاں۔ تے ہر قوم دی آپڑی ہبک وکھری زبان ہوندی اے۔ جسراں کہ ساڑے ملک وچ اردو دے علاوہ سندھی، پنجابی، پشتون، بروہی، گوجری، پچھی، سرائیکی، چترالی، کوہستانی، فارسی تے ہندکو وغیرہ۔ سب سی پہلے میں پشور دے بارے اچ دو لفظ کہیں ہوں چاہئاں۔ ساڑا پشور زمانہ قدیم وچ ہبک خالی زمین ائی۔ اس دخت دے ہبک ہندو راجہ پرش رام نے اتحے ہبک نکا جیا گراں آباد کیتا ایا تے اس دا نال پرش پورہ رکھا ایا۔ پرش رام دی زبان ہندکو ائی تے پرش پورے دے سارے لوک ہندکو بولدے ائے تے سارے غیر مسلم ائے۔

مدتاں بعد جدا تھر رجہ بے پال نے قبضہ کر کے آپڑی حکومت قائم کرتی ائی تے آپڑی قوم دی پوجا پاٹ واسے مندر بڑا دتے ائے تے اس دخت ہبک مرد مجہد سلطان محمود غزنوی آپڑے ہتھوں ج اسلام دا پرچم لے کے روانہ ہوئے ائے تے اس نے خیر دے رستے والو ہندوستان تے سترہ حملے کیتے ائے تے بے پال تے اس دے پتھر اندر پال ٹوں نکست دے کے سومنات دے مندر ٹوں تھس کر دتا ایا۔ تا محمد غزنوی جدو بی خیر دے رستیو ہندوستان وچ داخل ہوندا ایا تا اس دے

دریاواں دے باشندیاں ٹوں کہندیں۔ تے آپڑی زبان ٹوں پنجابی کہندیں۔ مگر اصل وچ اناس دی زبان ہندکووے۔ سرا نیکی تے پوٹھو باری بی ہندکوای وے۔ اناس وچ ہلکا چھلکا فرق جیڑا وے اوہ لجھے داوے۔ اردو ساڑی قوی زبان اے مگر ایہہ بوت ساریاں زباناں دا مجموعہ دے تے اس وچ ہندکو بی شامل اے۔ پشتونے سنڌی زبان ہرنہندا نی سمجھ سکدا امگر ہندکو یک ایسی زبان اے کہ اس ٹوں ہرنہندا آسانی نال سمجھ جاندے۔

ہونڑ میں آپڑے بارے وچ بی کش کہڈاں چاہناواں مگر اس دا مطلب ایہہ نینگا کہ میں آپڑے منہ میاں مٹھو بزٹناواں بلکہ میری گل وچ ہندکو بوت وڈا دخل اے۔ میری ذات بھٹی وے مگر میری آبائی زبان ہندکووے۔ منے چالی سال تک پاکستان ٹیلی ویژن پشور دا سے ہندکو دے ڈرامے لکھیں تے اناس وچ ہندکو تہذیب دی ای پاسداری ٹوں ای سامڑے رکھائے۔ ساڑے پشوری وی سنشو روچ اکثریت پختون برادری دی اے تے اناس چو کچھ لوگ آپڑے دلاں وچ لسانی تعصباً رکھدے ائے تے ہندکو پروگراماں ٹوں ناکام کرنے دی کوشش کر دے رہندے ائے۔ اس سنٹر چو ہندکو دیاں خبراء ٹیلی کاست ہوڑیں دے بی خلاف ائے اناس وچ ہندکو بولنے والے گنڈیں چنڑیں پروڈیوسراۓ اللہ جنت نصیب کر نے نیم جان، فرحت اللہ قریشی، توفیق حسین شاہ، طارق سعید، عقیق احمد صدیقی، جہانزیب سہیل، عالم زیب عامر، مرزا امجد جاوید تے فرش سیر، اناس چو نیم جان ہندکو دا سچا خادم ایا۔ ایہہ بی ہندکو پروگرام کردا ایا۔ دوسرے نمبر تے فرحت اللہ قریشی ایا جس دا تعلق ڈیرہ اسماعیل خان نال ایا ایہہ بی ہندکو پروگرام کردا ایا۔ اناس چو طارق سعید، عقیق احمد صدیقی ہونڑ میں سارے ہندکو پروگرام نیم جان مرحوم نے ای کیتے ائے۔ عقیق احمد صدیقی تے طارق سعید جد ٹیلی ویژن دے ارباب اختیار بنڑے تا اناس نے بی ہندکو پروگراماں تے خاص تعجب دتی۔

ہونڑ میں آپڑی گل تے آناس واں۔ پشوری وی دے اندر یک ایسا بندہ بی ایا جس دا ذاتی طور تے ہندکوں تعصباً ایاتے ہو دیلے پشتودی پاسداری کردا ایا بلکہ صوبہ سرحد دا اناب تبدیل ہونڑیں سی بوت پہلے ای گلاں کر دیاں جھٹے صوبہ سرحد دا ذکر آندا یا تا اوس ٹوں پختونخواہی کہند ایا ایہہ پچھی گل اے کہ اوہ آپڑی زبان دی پاسداری کردا ایاتے سانوں بی آپڑی زبان دی پاسداری کرنی چاہئیدی اے۔ یک دفعہ دا ذکر اے اس نے میرے سی پچھا کہ ساڑے صوبے وچ تا بھٹی عینے تو کسراں بھٹی ایس منے اس ٹوں کہیا کہ بیٹھ میں تنوں بتاواں کہ بھٹی اس صوبے دے

سکنیاں کہ اناس دا مطالعہ بوت وسیع وے۔ اناس نے ہرمہب دی کتاب پڑی تے سمجھی ائی۔ اناس دے علاوہ میرے ہور قابل تے محقق دوستاں نے بی گندھارا تے کافی تحقیق کیتی اے اناس دی سوچ ٹوں بی اسی غلط فی کہہ سکنیاں کیونکہ کسی بی چیز تے کروں کرنا ہر صاحب قلم دا حق اے تے ہر بندے دی کوشش ہوندی یے کہ او تحقیقت ٹوں سامنڑے لے کے آوے۔ ساڑے ہر محقق دی تحقیق وچ آریاواں دا ذکر آندا اے۔ جیڑے کہ خیبر دے رسیوں اس خط وچ داخل ہو کے اس تے قابض ہوئے ائے۔ اناس دے نئی بوت ساریاں قوماں آیاں تے ہر قوم دی آپڑی آپڑی زبان ائی۔ ایہہ لوک جاہل تے ان پڑھائے۔ اناس دی کوئی تہذیب نی ائی ایہہ آپ ٹوں حاکم تے گندھارا قوم ٹوں غلام سمجھ دے ائے۔ آریا قوماں زیادہ تر پہاڑاں تے آباد ہویاں ایساں مگر اس دے نال نال اناس نے پہاڑاں سی لے کے نکے گراں بی آباد کر لئے ائے۔ گندھارا دا اناس اس زمانے وچ ہند آیا تے ”ہند“ ٹوں سندھ بی بولا جاندا ایا۔ اس خاطر آریا اتحودے باشندیاں ٹوں ہندو کہندے ائے جس دا مطلب ہند دے رہنڑیں والے۔ ہند یعنی گندھارا دی زبان انas دے آڑیں سی پہلے ای ہندکو ائی تے اج بی ہندکو ای وے۔

مگر آریا دے نال افغانستان سی آیاں قوماں دی زبان پشتونی۔ تے پشتون قوم بی اتھے آ کے اس خطے دا حصہ بیڑ پچکی اے۔ اس حوالے نال پشتونی اس خطے دی یک وڈی زبان اے جیڑے کہ کافی مدت پہلے ساڑے قبائل وچ مردان، چار سدہ، صوابی تے شبقدروچ بولی جاندی ائی۔ تے ہونڑ ایہہ برادری پشور وچ بی آباد ہو گئے۔ ہندکو زبان دا جائزہ اسراں لگایا جاسکدے کہ ایہہ زبان پشور، ہزارہ، کوهاٹ، بنوں تے ڈیرہ اسماعیل خان وچ بولی جاندی اے تے چونکہ کوهاٹ تے بنوں دے نال قبائلی علاقے جڑے ہوئیں اس خاطر اناس شہراں وچ پشور دی طراں پشتونی بولی جاندی اے۔

اگر اسی پشوری اٹک تک جائی ایس تاجی ٹی روڈے بچے پاسے دے علاقیاں وچ پشتونتے کھبے پاسے دے علاقیاں وچ ہندکو بولی جاندی اے۔ قیام پاکستان سی پہلے اتھے جتنے بی ہندو سکھتے عیسائی آئے سارے ہندکو بولدے ائے تے اج جیڑے سکھ پشتون دین ایہہ تیراہ چو آئے ہوئیں۔ تے تیراہ وچ پشتون بولی جاندی اے۔ اگر اسی اٹک دے پل تو نگ جائی ایس تاٹک شہر، غازی، غور غشتی، ہٹیاں، ترپیلا، حسن ابدال تے راولپنڈی دی زبان بی ہندکو وے۔ پنجاب پچ دریاواں دا اناس دے ایہہ پنج دریا راوی، چناب، ستھن، بیاس تے جہلم ون جیڑے کہ گندھارا وچ شامل اُن اناس دے آس پاس ہندکو ای بولی جاندی اے۔ پنجاب پچ

ہندکوے۔ بھیاں دی تاریخ ہزاراں نئیں بلکہ لکھاں دی تعداد و رخیاں وچ موجود اے جس دامطالعہ جیلیسمہ دی لا بیری دی وچ کیتا جاسکدے۔ تے اگر میں بھیاں دی کتھا چھو بیٹھاں تا قارئین کہسن کما یہہ آپڑی قوم دا پرچار پیا کرداوے۔ اس خاطر میں آپڑے موضوع تے آ جاناں واں۔ جیہڑا کہ گندھاراتے ہندکو زبان اے۔ بک دفعہ دا ذکر اے میں مکہ شریف گیا ایاں تے اتھے بگالی محلے وچ رہناں ایاں تے بعضیاں نمازاں بی میں اس محلے دی میت وچ پڑھ لینا ایاں۔ اتھے بک بندے نال میری ملاقات ہوئی ائی منوں آپڑے پترنال ہندکو وچ بولدیاں اس نے دیکھتا ایا۔ بک دن اس نے منوں بلا کے آپڑے کوں بھاتا تے میرے نال ہندکو وچ گلاں کرنے لگا جد کہ اس دی آپڑی زبان عربی ائی۔ مگر صدیاں سی ساڑے وڈے ہندکو بولدے ائے جیہڑی کہ پشت در پشت ساڑے نال چلی آئی۔ وہ ایاں نے منوں بتایا کہ طوفان نوح دے بعد حضرت نوح علیہ السلام دی نویں پشت چوک او لادا نال بھٹی ایا تے بھٹی دی نسل ہندکو بولدی ائی تے ساڑے وڈے اسی نسل چوؤں۔ تے ایہہ زبان سانوں ورثے وچ ملی ہوئی اے مگر اسی عربی ہوڑیں دی وجہ نال عربی بولنیاں۔ منے سوچائے کہ میں ہندکو دے بارے وچ اناں سی پوری معلومات لیساں مگر اگلے دن پتھ لگا کہ اور یا پس چلے گئیں تے اناں دا تھپتے منے نی پچھا ایا۔ حضرت نوح علیہ السلام دی نویں پشت چو بھٹی دا ذکر اناں کتاباں وچ بی موجوداے جناں دا میں حوالہ دے چکاواں۔ مگر منوں یقین نی آندا کہ جیہڑا بندہ منوں ملایا اناں دی گل وچ سچائی ہووے مگر اناں نے حوالہ بلکل ٹھیک دتا ایتے اگر دیکھا جاوے تاہر زبان دی طراں عربی زبان وچ بی کچھ حرف ہندکو دے موجوداں۔ سندھ وچ ہندکو زبان دی موجودگی دا بک ایہہ بی ثبوت اے کہ سندھ دی علاقائی زبان سندھی دے۔ مگر حیدر آباد اج ہک وڈے علاقے دا نال پشوری باڑھو دے بارے سندھی وچ ملئے ہوں کہندیں تے پشوری باڑھو وچ آسی فیصد کہار ہندکو بولنے والیاں دین۔ ایہہ محلے حیدر آباد شہر دے مرکز وچ لاء کالج دے سامنڑے وے۔ کراچی بوت ساریاں زباناں دا گڑھاے۔ اتھے ہر زبان واں دا ہوندیں۔ مگر ہندکو زبان بولنے والے زیادہ ہوں۔ کوئی دی علاقائی زبان بلوچی بروہی تے پشتو وے مگر اتھے بی ہندکو بولنے والے زیادہ ہوں۔ آزاد کشمیر دی قومی زبان کشمیری ہوڑیں چائیں اے مگر پورے آزاد کشمیر وچ ہندکو یعنی پٹھوہاری زبان بولی جاندی اے۔ پورا پنجاب تاہے ای ہندکو دا جس ٹوں اتحودے لوک پنجابی کہندیں۔ ثابت ہویا کہ پاکستان دے تقریباً ہر شہر وچ ہندکو بولی تے سمجھی جاندی اے۔ جدوا یا ان گندھاراتے حملہ کر کے اس تے قابض ہویا ایا اس زمانے سی

باشدے ہین کہ نا۔ منے اس ٹوں بک نکی جئی مثال دتی ائی کہ اتحودی بک لوک کہا نزوی دلا بھٹی تے پنج دفعہ فلم اس بڑیاں۔ بک دا نال دلا بھٹی لایا جیہڑی کہ متحده ہندوستان دے ویلے بڑی ائی تے اس وچ کنور تے ماضی دی معروف ادا کارہ را گئی نے مرکزی کردار ادا کیتا ایا۔ وہ ایوئی کہا نزوی انڈیا وچ بارہ دری دے نال بڑی ائی۔ وہ پاکستان فلم انڈسٹری نے دل بھٹی دے نال تے اس کہا نزوی ٹوں فلمایا ایا تے وہ ایوئی کہا نزوی دلا حیدری دے نال تے بڑی ائی تے خاموش فلم دے دور وچ بی اس کہا نزوی تے فلم بڑی ائی۔ ایہہ فلم اس اردو تے پنجابی زبان وچ ایا۔ مگر ہر فلم وچ جھنچے دلا بھٹی سکریں تے آندہ آیا تا اس دا باب شلوار، قمیض، سر تے کلاہ تے پیراں وچ جوتیاں ایا۔ جس دا مطلب ایا کہ ایہہ پشوری ایا۔ وہ منے اس ٹوں کہیا کہ ساڑے صوبے دی بک لوک کہا نزوی تو دلا شاہی اے جس دیاں کتاباں بی ملدیاں اگر تے پڑھی اے تاہا ایہہ دلا بھٹی دی کہا نزوی شیگنی۔ ایہہ سندھ کے اوچ پ ہو گیا ایا۔ وہ منے اس ٹوں کہیا کہ چار سدھ روڑ تے بک وڈا گراں بھیاں اے۔ اے بھیاں دا گراں نینگا۔

ہونڑ میں ایہہ بتا نال چاہناں واں کہ بھیاں دی زبان ہندکو کیوں دے۔ پہلی گل تا ایہہ دے کہ اس خطے تے حکومت کرنے والے قدیم راجہ جے پال دی فونج وچ دو وڈیاں قوماں ایاں بک راجپوت تے دوسراے بھٹی۔ تے اے دونوں قوماں اک ہی سکے دے دو پاسے ائے۔ تے تاریخ بھیاں وچ اناں ٹوں بک ای سمجھا گیا وے۔ تہذیب تے رسم و رواج اناں دے بک ائے تے اناں دی زبان ہندکو ائی۔ کپتان جیمس ٹاؤ دی 10 فروری 1819 دی لکھی ہوئی کتاب تاریخ راجحتان حالات مارواڑہ جلد دوم دا مطالعہ کیتا جاوے۔ برکت علی خان تے اوصاف علی دی 10 اپریل 1990 وچ لکھی ہوئی کتاب تاریخ بھیاں جڑی کے حقوق العباد پنجاب دے حوالے نال مکتبہ امدادیہ ملتان چوچھپی ائی۔ تے راجپوت ڈا بجسٹ وچ محمد احمد بھٹی مدیر مسئول راجپوت ڈا بجسٹ، غلام بنی ایڈو وکیٹ جزل سیکرٹری راجپوت بھٹی ایسوی ایشن آف پاکستان لا ہورتے مہدی ظفر علی خان دیاں لکھتاں دا مطالعہ کیتا جاوے تا ایہہ گل سامنے آندی اے کہ بھٹی راجپوتاں نے سیکڑاں سالاں تک اس خطے ہندتے حکومت کیتی ائی۔ تے اس زمانے وچ ایہہ واحد قوم ائی جس نے کہ تلوار دے زور تے نئیں بلکہ اسلام دیاں خوبیاں سی اثر لے کے اسلام قبول کیتا ایا۔ ایہہ بک بہادرتے کے اگے آپڑا سر نیوال نہ کرنے والی قوم ائی۔ اناں دا گڑھ راجحتان دا مطالعہ جسلمیہ ایا تے ایہہ پشوری سندھ تک دریا واں دے سچ کھبے آبادائے تے ہونڑ بی آباداں تے اناں دی زبان بنیادی طور تے

مسعود انور شفیقی مرحوم، فارغ بخاری مرحوم، رضا ہمدانی مرحوم، اشرف احمد مرحوم، سردار خان فنا تے فلم انڈسٹری دے بک قابل فلماز مصنف تے ہدایتکار مرحوم رحیم گل جناں دا تعلق کوہاٹ شکر درے نال ایا اناں ساریاں دوستان نال صلاح، مسلات کر کے ہندکو فلم بنڑاڑیں واسے حیلہ کیتا تے قصہ خوانی دے نال تے بک فلم شروع کر دتی۔ قتيل مرحوم دا آپ اتعلق بی اس صوبے دے بک وڈے شہر ہری پور نال آیا تے باقی دوست بی اتحودے ای اے اناں نے مل کے اردو سرم الخط وچ فلم داسکرپٹ تے ہندکو دے گوئے کھے۔ اس فلم دام موضوع بی پشور دے بک نام تو شخص مچلے وال تے ایا جس ٹوں پشور دے لوک بدمعاش کہندا رے اے فلم دی کاست وچ اناں نے مرکزی کردار واسے سلطان راہی نوں لتا ایا جیہڑا کہ راولپنڈی دا ایا تے اس دی مادری زبان ہندکوئی۔ بانی کاست اس نے پشور پھولتی ای اے آر جلال ہیر وایا، وحیدہ خال ہیر وئی ای۔ اس فلم وچ اناں نے پہلے مہ جبین قزلباش ٹوں ہیر وئی نتا ایا فلم کمل ہوڑیں دے بعد مہ جبین قزلباش دی جگاں وحیدہ خان نوں لے کے مہ جبین والے سین دوبارہ فلمائے اے۔ جد مچلے وال دے خاندان والیاں ٹوں پتہ لگا ایا تا اناں نے اعتراض کر دتا ایا کہ مچلے وال تے فلم نہ بنڑائی جاوے چونکہ ایہہ فلم بنڑ پچکی ای تے قتيل مرحوم ٹوں نقصان دا خطرہ ایا اس خاطر اناں نے کھانڑی وچ تھوڑا بوت رو بدل کر کے سلطان راہی دا نال مچلے وال دے بجائے شیر کمال رکھ دتا ایا۔

1970ء وچ ای منے بی ہندکو زبان دی خدمت دا جذبہ لے کے بدمعاش دے نال تے بک ہندکو فلم شروع کر دتی ای۔ میری کھانڑی بی پشور دے بدمعاش تے ای چونکہ پشور دے بدمعاش پچھے لوک بی اے تے بعضے مردم آزاد اے۔ پچھے بدمعاش اوائے جیہڑے کہ آپڑی فلی مچلے دے رکھوالي اے لوکاں دیاں تھیاں، پہنچنے والوں آپڑی تی پہنچنے سمجھ دے اے۔ عورتاں ٹوں عزت دی نگاہ نال دیکھ دے اے۔ غربیاں تے کمزوراں دی مدد کر دے اے۔ تے برے بدمعاش دے دشمنو اے۔ منے آپڑی فلم دے میوزک واسے خالد ملک حیدر ٹوں چڑا جیہڑے کہ پشوری ٹوں تے میوزک تے اناں ٹوں پورا پورا عبد حاصل اے میری فلم وچ اٹھ گوئے ترے منے آپ لکھے اے بک مرحوم رضا ہمدانی سی لکھوایا ایا۔ پاکستانی ٹیلی ویژن دے بک مشہور پروڈیوسر زیب شاہ بھی پشوری ڈن تے پچھے شاعر بین بک گوئے منے اناں سی لکھوایا ایا۔ بک مرحوم قاسم حسرت نے لکھا ایا۔ بک جلی بادشاہ تے بک تسلیم فاضلی نے لکھا ایا۔ ترے گوئے منے اس وخت دی مشہور گلوکارہ تصور خانم سی تے بک گوئے شوکت علی دی آواز وچ ریکارڈ کرایا ایا۔ ایسا ڈے پشور

ساؤڈی شیعہ برادری اتھے آبادے۔ اناں دی مادری زبان فارسی اے۔ ایہہ کہا را وچ فارسی بول دین مگر کہا رسی بار ہندکو بول دین۔ اس حوالے نال ایہہ اتحودے باشدے ڈن تے ساؤڈے ہندکو داون پھراون تے صدیاں سی ساؤڈے نال مل جل کے ہند دین۔ ایہہ تا من لتا گیا وے کہ ہندکو گندھارا دی قدیمی تے اصلی زبان اے مگر سوال ایہہ وے کہ اسی آپڑی زبان دی پاسداری بی کرنا یا کہ نہیں؟ ساؤڈے چو کے نے اج تک چورا ہے وچ کھلو کے ہتھ چک کے کھیا وے کہ اسی ہندکی آں؟ منے اجیا جرا تمند بندہ کدی نی دیکھا۔ منے تا او لوک دیکھے ڈن جیہڑے کہ ہندکو بول دے بی شرماندیں۔ کہا روچ بچیاں ٹوں اردو تے انگریز سکھاندیں۔ منے اجیاں کڑیاں بی دیکھیاں جیہڑیاں کہ کہا روچ ہندکو بول دیاں تے دیاہ سی بعد آپڑے ہندکی خوند نال اردو بول دیاں تے ایہہ بک فیشن جیا بنڑ گیا ہو یا۔ اسی دیاہ شادیاں کرنیاں مگر سانے آپڑی خوشیاں دے شادی کارڈ ہندکو وچ چھاپڑیں تے توجہ نی دتی۔ اس دی اک وجہ ایہہ وے کہ کے ٹوں ہندکو پڑھنی نی آندی مگر ایہہ عذر غلط اے ہندکو ایسی زبان ای غیگی جیہڑی کہ لکھی نہ جاسکدی ہو ہو۔ اس دا تا آسان طریقہ ایہہ وے کہ آپڑی گل ٹوں جیہڑی کہ ہندکو وچ اے اس ٹوں اسی طراں اردو دے رسم الخط وچ لکھ دتا جاوے تے جیہڑا اس ٹوں پڑھی اس دے منه چو ہندکو ای سٹڑی جاسی۔

اس وخت خدادے فضل نال ادارہ فروع ہندکو تے گندھارا ہندکو بورڈ ہندکو دیاں بوت ساریاں کتاباں چھاپ چکاوے جناں وچ ہندکو شاعری بی اے، افسانے بی تے ہندکو دے ہر قسم مضامین بی تے اس دے علاوہ ہندکو دے رسائل بی پچھپدیں۔ ہر پڑھا لکھا بندہ اناں ٹوں پڑھ کے اسانی نال ہندکو لکھڑیں دا طریقہ سکھ سکدے۔ مگر شرط ایہہ وے کہ ہندکو بولنے والے ہندکو دیاں لکھتاں پڑھن۔ 1970ء وچ پشتودی پہلی فلم یوسف خان شیر بانو بنڑ کے پورے ملک اچ ریلیز ہوئی ای تے بوت کامیاب ہوئی ای تے اس دی ریلیز دے نال ای ساؤڈی پاکستانی فلم انڈسٹری وچ پنجابی دے بعد پشتودی فلم دا باب کھل گیا ایا۔

اس دے دیکھا دیکھی منے سوچا کہ جد و پشتودیاں فلمیں کامیاب ہو سکدے یاں تا ہندکو تاپورے ملک وچ سمجھی جانڑیں والی زبان اے اس خاطر ہندکو زبان دیاں فلمیں بی بنڑنیاں چائیں یاں۔ ایہہ گل منے آپڑے دوست تے فلم انڈسٹری دے معروف شاعر مرحوم قتيل شفافی اگے کیتی تا سفر کے منوں خوشی ہوئی کہ ایوئی سوچ اناں دی بی ای اناں نے فلم انڈسٹری دے وڈے شاعر سعید گیلانی جیہڑے کہ پشوری دن تے ہندکو زبان دے شاعر بی ون پشور دے جناں خاطر غزنوی مرحوم

لucionan ہو گیا ایا۔ مگر اسی ایہہ نی کہہ سکنے آس کے سانے ہندکو دی خدمت کرنے دی کوشش نی کیتی۔

اصل وچ اس ویلے سکرین دے ذریعے ہندکو پروگرام دالتعارف نی ہو یا ایا مگر پشور وچ پاکستان ٹیلی ویژن دے قیام نال ای ہندکو پروگرام ٹیلی کا سکھ ہوڑیں لگائے تے لوک ایہہ پروگرام شوق نال دیکھریں لگے ائے اسی بعد موقع ایا ہندکو فلم ایڈیشنز دا مگر بعد وچ ہور کسے نے جات ای نی کیتی۔ اسی بعد ماضی دے ہک وڈے گلوکار اداکار تے فلم ساز عنایت حسین بھٹی مرحوم نے جرأت کر کے ہک سرا سینکی زبان دی فلم تھیاں نما نھیاں بڑائی ای۔ جس نے بوت کامیابی حاصل کیتی ای اسی اندازہ ہوندا تے کہ خاص طورتے اس وقت اگر ہندکو فلم بڑائی جاوے تا کامیاب ہو سکدی اے۔ اگر اس دا سکرپٹ مضبوط تے با مقصد ہو وے تے اس دے گوئندہ بہار قدم دے ہوؤں۔

جس وخت میں آپڑی ہندکو فلم دا سکرپٹ لکھریں لگاں تا میں بی سوچریں لگا ایاں کہ ہندکو کسراں لکھی جاوے۔ ووت منے ہندکو ارد و رسم الخط وچ لکھرائ شروع کیتا۔ تے جد میری فلم دے آرٹسٹ اس ٹوں آسانی نال پڑھنے لگے تے اناں دے منہ چو صاف ہندکو نظر آندی ای۔ میں سمجھ گیا آیاں کہ ہندکو لکھرائ مشکل کم نہیں گا۔ 1975 سی پیا میں پشوری دی واسے ہندکو ڈرائیور لکھنائ جیھرے کہ ارد و دے رسم الخط وچ لکھے گئے ائے۔ اسی طراں ہندکو بولنے والا ہر بندہ آپڑی ہندکو ٹوں ارد و دے رسم الخط وچ لکھ سکدا تے۔ اسی آپڑے موپائل دے ذریعے ہک دوسرا ٹوں متیج کر دے رہیاں جیھرے کہ انگریزی دے لفظاں نال ارد و وچ ہوندیں تا اسی طراں انگریزی دے لفظاں نال ہندکو بی لکھ سکنیاں۔ اس خاطر سانوں آپڑے متیج بی ہندکو وچ کرنے چاںیدیں کیونکہ اگر ارد و دے متیج لوک انگریزی وچ پڑھ سکدیں تا او ہندکو وچ بی پڑھ سکدیں۔ ہندکو لکھریں تے پڑھنے وچ ہک آسان زبان اے کیونکہ اس وچ پشتتو تے سندھی زبان دی طراں او کے حرفاں نیں۔

مرحوم مقخار علی نیز ہوڑاں نے ہندکو دا ہک رسم الخط بڑایا جیھرے اک قابل قبول ہو سکدی اے مگر موجودہ وقت وچ نہیں کیونکہ عام لوک اس ٹوں آسانی نال سمجھنی نی سکدے۔ ایہہ دیا لوک اس ٹوں ہندکو پڑھنے وال راغب کرنے دا مشکل تے ثقیل لفظ دیکھ کے لوک ہندکو پڑھنا ای چھوڑ سکدیں۔ چاںیدا کے ہندکو دار رسم الخط لوکاں ٹوں سمجھایا جاوے مگر اجیا بندہ کوئی بی سامنڑے نی آیا جیھرے اکہ ایہہ رسم الخط لوکاں ٹوں سمجھاوے۔ اس دا ہک ای طریقہ دے کہ ہندکو زبان ٹوں نصاب

دی ہک خوبصورت آواز دی گلوکارہ بینارانی ای۔ ہک گوئڑاں دی آواز اچ ریکارڈ کرایا ایا۔ دو گوئڑ مہناز نے گائے ائے۔ منے کار و باری سوچ دے مطابق آپڑی فلم واسے اس وخت دی وڈی کاست لتی ای مثلاً مسعود اختر بدمعاش دامرکزی کردار وحیدہ تے یاسمین خان دونوں ٹوں ہیر و تنا، اناں نال عمران ٹوں ہیر و، ولن دے کردار وچ اسلام پرویز، عمر دراز تے ہک کردار منے آپ بی کیتا ایا۔ ساتھی اداکاراں وچ ایم اے سیٹھی مرحوم، اقبال بخاری مرحوم، آغاز لفی مرحوم وغیرہ ٹوں تا ایا۔ اس فلم وچ مسعود اختر تے یاسمین خان مرحومہ نے صاف ہندکو بولی ای۔ تے ساتھی مرحوم جیھرے سندھی ائے اناں نے بی صاف ہندکو بولی ای۔ قتیل مرحوم دی طراں منے بی آپڑی فلم دا اسی فیصل حصہ پشور وچ فلمیا ایا۔ ہندکو دیاں ایہہ دونوں فلم اس بدمعاش تے قصہ خوانی مکمل ہو گئیاں ایاں ہوڑ دیکھو کہ اناں فلم اس نال کیہڑا احادیث پیش آندے۔ میری فلم فرنئیر فلم ایکچھ خدے ڈسٹری یوٹر مشتاق احمد مرحوم نے خرید لتی ای۔ ایہہ دفتر پشور دی نمک منڈی وچ ایا۔ جھٹے ہونڈا رات ہو ٹل بڑھ گیا وے۔ ایہہ دونوں فلم اس روپیوں سٹوڈیوں وچ بڑایاں ایاں۔ قتیل مرحوم دے ذمے بوت سارا سٹوڈیو یوز مل آیا۔ جد کہ منے آپڑی ساری فلم کیش تے بڑھائی ای تے میرے ذمے صرف تیس ہزار روپے دا سٹوڈیو یوز مل آیا۔ سارے اداکاراں دی فیس میں اناں ٹوں دے چکا ایاں۔ ہونڈتیل مرحوم دی ایہہ کوشش ای کہ قصہ خوانی، بدمعاش سی پہلے ریلیز ہو جاوے تا کہ ہندکو دی پہلی فلم دا اعزاز منوں مل جاوے اناں نے ایوز یو سٹوڈیو دے مالک آغازی اے گل مرحوم نال گل کیتی تے قتیل مرحوم دی بوت عزت کر دے ائے اس خاطر اناں نے قتیل مرحوم ٹوں فلم دا پرنٹ چک لیں ہی دی اجازت دے دتی ای تے اناں نے پشور دے امان سینما تے آپڑی فلم آپ ریلیز کر دتی ای تے قتیل مرحوم تے میری بی بد قسمتی سمجھو کہ قصہ خوانی کامیاب نہ ہو سکی۔ ست دن چل کے سینما سی لے گئی ای۔ قصہ خوانی دی ناکامی دا اثر میری فلم تے پے گیا ایا۔ ڈسٹری یوٹر نے منوں ایڈ و انس وچ دتی ہوئی رقم منوں چھوڑ کے فلم ریلیز کرنے سی انکار کر دتا ایا قصہ خوانی دی ناکامی تے میرے ڈسٹری یوٹر دے انکار دے بعد کوئی ڈسٹری یوٹر میری فلم خریدنے دا سے تیار نی ایا۔ جد کہ قصہ خوانی کمزور سکرپٹ دی وجہ نال ناکام ہوئی ای۔ تے میری فلم دا سکرپٹ بی مضبوط ایا۔ کاست بی تھی ای۔ گوئڑ بی تھی اے۔ تے فلم دے سارے لوازمات اس وچ موجود آئے مگر بد قسمتی نال ریلیز نہ ہو سکی ای اگر ایہہ فلم ریلیز ہو جاندی تا اج فلم انڈسٹری وچ ہندکو فلم اس باب کھل چکا ہوندا۔ ایہہ فلم ڈبیاں وچ بند ہو کے رہ گئی۔ تے اسراں قتیل مرحوم تے منوں ہندکو دی خدمت مہنگی پے گئی ای۔ تے سانوں دونوں ٹوں لکھاں روپے دا

کارنامہ ایا مگر تعاوون حاصل نہ ہوئیں دی جھے نال انوں ایہہ اخبار بند کرنا پے گیا ایسا۔ ساؤے پشور دی بک بزرگ تے قابل احترام ہستی سید امیر شاہ المعروف مولوی جی مرحوم نے بی ہند کو زبان دے فروغ واسے بوت کم کیتا ایاتے انہ دی وفات دے بعد انہ دے فرزند المعرف سلطان آغا پے آپڑے والد دے مشن نوں اگے ودھاندین۔ جد کہ بابائے ہند کو اختیار علی نیز دے پڑاں نے ہونڑتک آپڑے والد دے مشن نوں اگے ودھاندیں۔ مگر اسے ایسا چکا ہویا نے مگر ایہہ پڑھایا نی جاندا۔ دوسرا گل ایہہ کہ ہند کو دا جیہڑا قاعدہ متعارف کرایا گیا وے اومنا زعہ بڑھ کا ہویا وے۔ اس دی وجہ ایہہ وے کہ اس وچ مشکل تے ثقیل لفظوں مگر ایہہ لفظ طالب علمانوں سمجھائے بی جاسکدین مگر مسئلہ ایہہ وے کہ ساؤے اتحے ہند کو دا ہر لکھاری آپ نوں زیادہ سمجھار کہندی ہے۔ مگر چائیڈاے کہ اس مسئلے نوں اسی آپس وچ بیٹھ کے افہام تے تفصیل نال حل کر دیں۔ میں من نال کہ نیز مرحوم ہوڑا نے آپڑا اسم الخط ہند کو دے وڈے لکھاریاں دے مشورے نال فی بڑھا یا مگر ہونڑ ہند کو دے نام تو لکھاری مل جل کے ہند کو دا قاعدہ بڑھا کے محکمہ تعلیم سی منظور کر اسکدین مگر زور اس گل تے دتا جاوے کہ ہند کو دا قاعدہ سکولوں وچ لازماً پڑھایا جاوے تے نال اسی طراں مل جل کے ہند کو دی لغت تے گرامر بی بڑھائی جاوے۔ تے ہند کو دے رسائے زیادہ تعداد تے جاری کتے جاون تے انہ نوں اتنا لکش بڑھا یا جاوے کہ ہر بندے دا دل اس نوں چک کے ویکھدیں تے چا ہوے تے تو اس وچ مضمون بی سوہنڑیں تے با مقصد ہوئیں چائیڈیں کہ بندہ اس نوں شوق نال پڑھے۔ اسرال ساؤے ہند کو دے رسائے مقبول ہو سکدین۔

اتفاق تے اتحاد دے حوالے نال منوں 1965 دا بک واقعہ یاد آ گیا۔ بک بندہ بک کڑی نال محبت کردا ایاتے اسی کڑی نوں بک ہو بندہ بی چا ہند ایا مگر کڑی اس نوں فی چا ہندی اتی۔ اس خاطر جد جیہڑا بندہ تے کڑی بک دوسرے نوں چا ہندے آئے اُنم دنوں داویا ہو گیا ایا انہ دے نال زمان تے زری ائے جد کہ دوسرے نڈے داناں ضمیر ایا۔ جیہڑا کہ آپڑی محبوبہ داویا زمان نال برداشت نی کر سکا ایاتے طیش وچ آ کے اس نے ویاہ والی رات ووٹی بڑھی زری نوں قتل کر کے مفرور ہو گیا ایاتے زمان اس سی آپڑی بیوی دے قتل دا بدلہ لیہڑیں واسے اس نوں ٹھوٹدیں نکل پیا ایا۔ پنج سال تک اوس دی تلاش وچ جنگلاں تے پھاڑاں دی خاک چھانڈ دار ہیاتے عین اس وخت اس نوں جا کھیر ایا جد کہ او

وچ شامل کیتا جاوے تے سکولوں وچ ایہہ لفظ پڑھائے تے سمجھائے جاؤ۔ مگر ایہہ لفظ پڑھاندیں والیاں نوں بی آڑیں چائیڈیں۔ ہند کو زبان نوں نصاب وچ شامل کیتا جا چکا ہویا نے مگر ایہہ پڑھایا نی جاندا۔ دوسرا گل ایہہ کہ ہند کو دا جیہڑا قاعدہ متعارف کرایا گیا وے اومنا زعہ بڑھ کا ہویا وے۔ اس دی وجہ ایہہ وے کہ اس وچ مشکل تے ثقیل لفظوں مگر ایہہ لفظ طالب علمانوں سمجھائے بی جاسکدین مگر مسئلہ ایہہ وے کہ ساؤے اتحے ہند کو دا ہر لکھاری آپ نوں زیادہ سمجھار کہندی ہے۔ مگر چائیڈاے کہ اس مسئلے نوں اسی آپس وچ بیٹھ کے افہام تے تفصیل نال حل کر دیں۔ میں من نال کہ نیز مرحوم ہوڑا نے آپڑا اسم الخط ہند کو دے وڈے لکھاریاں دے مشورے نال فی بڑھا یا مگر ہونڑ ہند کو دے نام تو لکھاری مل جل کے ہند کو دا قاعدہ بڑھا کے محکمہ تعلیم سی منظور کر اسکدین مگر زور اس گل تے دتا جاوے کہ ہند کو دا قاعدہ سکولوں وچ لازماً پڑھایا جاوے تے نال اسی طراں مل جل کے ہند کو دی لغت تے گرامر بی بڑھائی جاوے۔ تے ہند کو دے رسائے زیادہ تعداد تے جاری کتے جاون تے انہ نوں اتنا لکش بڑھا یا جاوے کہ ہر بندے دا دل اس نوں چک کے ویکھدیں تے چا ہوے تے تو اس وچ مضمون بی سوہنڑیں تے با مقصد ہوئیں چائیڈیں کہ بندہ اس نوں شوق نال پڑھے۔ اسرال ساؤے ہند کو دے رسائے مقبول ہو سکدین۔

ہونڑتک ادارہ فروغ ہند کو تے گندھارا ہند کو بورڈ نے ہند کو دیاں جتناں کتاباں چھاپیاں انہ نوں صرف ہند کو دے لکھاری اسی پڑھدیں۔ عام آدمی نی پڑھدا۔ کوئی ایسا طریقہ اختیار کیتا جاوے کہ ہند کو دیاں کتاباں ہر پڑھا لکھا بندہ پڑھے اس مقصد نوں توڑ چڑھاڑیں واسے بڑی محنت دی ضرورت اے۔ تے ایہہ کم مل جل کے اسی کیتا جاسکدے۔ ساؤے اتحے ہند کو دیاں وڈیاں وڈیاں ہستیاں موجود ان۔ جتنا وچ ہند کو دے سچ شاعرین تے ادیب بی تے ہر بک نے آپڑے آپڑے وس دے مطابق ہند کو دی تروج تے ترقی واسے کوئی نہ کوئی نہ کوئی قدم چکا ہویا یے انہ چو بوت ساریاں نے ہند کو دیاں کتاباں بی چھاپیاں ہویاں مگر ہند کو دی حقیقی حقیقت دا سہرا مرحوم مختار علی نیز تے ڈاکٹر الہی بخش اختار اعون مرحوم دے سرال تے سجداء محمد اسماعیل اعون نوں ایہہ مرتبہ حاصل اے کہ انہ نے سالہا سال دی محنت نال ہند کو دے عظیم شاعر احمد علی سائیں مرحوم دے کلام نوں الکھا کیتا وے اس تے 582 صفحیاں دی کتاب چھاپ ماری اے۔

جناب حسام حرصیب نوں ایہہ کریڈٹ جاندا یے کہ انہ نے پر چول دے نال ہند کو دا اخبار جاری کر دتا ایا جیہڑا کہ ہند کو دی خدمت دا بوت وڈا

مرحوم بی ”لائھی بے آواز“ دے نال تے آپڑی کتاب وچ کامیڈی کھیڈ پیش کر چکیں۔ او ہندکو دا ڈرامہ بی سٹچ کر چکیں جس داناں لیا ”لائے دی جان“۔ جیھڑا مرحوم نے میرے سی لکھوایا ایسا۔ ساڑے پشوردا ہب و ڈاناں خالد ملک حیدر ہندکو دی موسیقی دے حوالے نال شہرت پا چکائے تے ایہہ میری ہندکو فلم بدمعاش دامیوزک ڈائریکٹر بی اے۔ اسی طراں ہندکو شاعر ان تے ادیباں نے آپڑے آپڑے وس دے مطابق آپڑی ہندکو زبان دی خدمت کیتی اے۔

ہزارے دے لوک بی آپڑی ہندکو زبان دے بوت پاسبان اُن جس وخت ہب سیاسی جماعت نے صوبہ سرحد داناں تبدیل کرنے والے قدم چکا تا ساڑے وڈے وڈے ہندکو وان چپ چاپ تماشہ دیکھدے رئے۔ مگر ہزارے دے ہندکو وان چین اٹھائے کہ صوبہ سرحد داناں تبدیل نہ کیتا جاوے۔ مگر صرف ہزارے والا دے چینیں نال کش نی ہوندا ایا پشور، کوہاٹ، ڈیرہ اسماعیل خان چو بی آوازاں اٹھڑیاں چائیدی ایاں کیونکہ ایہہ صوبہ صرف ہب سیاسی جماعت دا نینگا اتحودی پوری قوم دا ہے مگر ہب سوال پیدا ہوندے کہ صوبہ سرحد دے نال بدلنے دی کہ ضرورت کیوں پے گئی ائی ایہہ ہب پچھا خاصاتے پاورفل نال ایا جس دی حفاظت ساڑے ہندکو ووان نی کر سکے ائے تے ہب سوچی سمجھی سازش نال صوبے داناں تبدیل کر دتا گیا ایاتے اسی بعد اس سیاسی پارٹی دے وڈیاں نے فخر نال کہہ دتا ایا کہ سانے پختوناں اُن اناں دی شناخت دوادتی اے جد کہ اناں دے اس بیان نال ہندکو واناں دی دل ازاری ہو گئی ائی کیونکہ ایہہ صوبہ صرف ساڑے پختون پیروالا دا نینگا اتحودی پوری قوم دا ہے اگر ایہہ نال انگریزاں دارکھا ہوایا تا اس صوبے دے بوت سارے شہرتے علاقے، محلے ہونڑتک ہندرووال دے نال تے مشہور ہوں۔ اپیٹ آباد انگریز دے نال تے دے ہری پور ہندو دے نال تے وے چار سدھ وچ رجسٹر ہری چند بدر گہ وغیرہ دے نال غیر اسلامی ون ساڑا پشور ساڑے صوبے دا مرکز اے تے اس وچ کئی محلیاں دے نال مثلاً جو گن شاہ، رام داس بزار، رام پورہ، ناک پورہ، تکنیک سنگان، جو گیواڑہ، بزار بھاگو شاہ، چاند ولگی، موتی محلہ، پتی و صوفی چند، محلہ گایاں، محلہ گن دان، محلہ بخشی رام، محلہ بیلی رام وغیرہ دی جگاں دے نال غیر اسلامی ون تے دور برطانیہ دے رکھے ہوئے۔ انہاں اُن ایہہ نال وٹاڑیں دا خیال کیوں نی آیا۔ جھتوک ساڑے پختون پیروالا دی شناخت تعلق اے اناں اُن تا پوری دنیا جائز دی اے تے اج سانے کسے پختون پیروادے منہ چوئی سزدا کہ سانوں کوئی سیا خدا نینگا۔ ساڑی شناخت کرائی جاوے بہر حال جو ہوڑاں ایا وہ ہو گیا۔ مگر ساڑے ہزارے وال پیروالا وچ غیرت ائی

آپڑے وطن دی سلامتی دی خاطر آپڑی پاک فوج دے شانہ بشانہ ہو کے آپڑے وطن دے ڈمنڈاں دے خلاف جہاد کرنے ڑا ایا۔ ایہہ ہب اعجیب موقع ایا کہ زمان اس اُن مارنا چاہندہ ایاتے ضمیر کہندہ ایا کہ بیٹک میں تیرا مجرم آں۔ تے منوں پتہ ایا کہ ہب نہ ہب دن تو منوں مارنے آ جائیں مگر اس وخت منوں نہ مار کیونکہ اس وخت ساڑے ملک دے ڈمنڈ نے ساڑے ملک تے حملہ کر دتا ہو یائے تے میں آپڑے وطن دی حفاظت کرنے والے جہاد کرنے ڑا ہو یاں اگر میں جنگ وچ مارا گیا تا منوں مارنے دا تیرا مقصد بی پورا ہو جاسی تے توقیل جئے ناقابل معانی گناہ سی بی فیج جائیں تے اگر میں حیدر ارہ گیا تا آپ تیرے کول آ جاساں تے اگر تو میرے تے اتبار نینگا تافیر لے بندوق تے میری ای بندوق نال منوں مارست۔ ایہہ دیکھ کے زمان سوچنے گلدار اے کہ واقعی اس وخت ساڑے ملک دی سلامتی خطرے وچ اے اجئے موقع تے سانوں ہب ہو جاڑاں چائیدے تے اس وخت تا ضمیر آپ وطن دی آن تے قربان ہوڑیں ٹرا ہو یاوے ایہہ سوچ کے زمان اس اُن مارنے دے بجائے آپ اس نال جہاد والے ٹرپینڈا۔ ایہہ واقعہ سڑا نزیں دا میرا مطلب ایہہ وے کہ جسراں وطن دی سلامتی سانوں عزیز اے اسی طراں سانوں آپڑی ہندکو زبان بی عزیز اے تے سانوں چائیدا۔ کہ اسی آپس دے اختلافات ہب پاسے رکھ کے صرف ہندکو زبان دی سلامتی تے اس دی ترقی والے ہب ہو جاڑاں چائیدا۔ ہو جائی ایں۔ منے اس کہاڑی وچ ہندکو واناں اُن اتحاد تے اتفاق دا ہب اشارہ دے دتا ہے ہونڑتھواڑی مرضی اے کہ ٹسی آپڑے دلاں وچ کدورتاں رکھ دیو یا خدادی رضا تے آپڑا من پورا کرنے والے آپڑے دلاں اُن صاف کر دیو۔

میرے والے جناب ضیاء الدین صیب، او رنگزیب غزنوی، ڈاکٹر عدنان گل صیب، جناب اعجاز قریشی، ڈاکٹر صلاح الدین، صیقیح احمد، ملک ارشد، صابر حسین امداد، جناب ش۔ شوکت صیب، جناب ضیاء الحسن سرحدی صیب، جناب محمد اسماعیل اعوان صیب، جناب فاروق احمد جان بابر، خواجه یعقوب اختر صیب، ملک سجاد گل، غلام احمد اعوان، علی اویس خیال، محترم سعید گیلانی صیب، محترم مراں بانو بلکہ پشور، کوہاٹ، ڈیرہ اسماعیل خان تے ہزارے دے اوسارے ہندکو دے شاعر تے قلمکار قابل احترام اُن جیھڑے کہ کسی نہ کسی حوالے نال آپڑی ہندکو زبان دی خدمت پئے کر دین۔ مرحوم مقبول اعجاز نے بی ہندکو دیاں بوت ساریاں کتباب لکھیاں۔ مرحوم شیم جان نے بی آپڑی کتاب ”کوک“ وچ ہندکو دیاں سونڑیاں سونڑیاں تے روایاتی کہاڑیاں پیش کیتیاں۔ ہندکو دے وڈے اداکار صلاح الدین

مایاں دی رسم ہوندی ہے ٹڈے والے جا کے کڑی دے سرتے لسہ پا کے اس ٹوں مہندی لگاندین تے گانا بندھ دین۔ تے کڑی والے بی اسی طراں جا کے ٹڈے دے سرتے لسہ پا کے اس دی تلی تے مہندی لگا کے اس ٹوں گانا تے ہتھ تے سچا رومال بندھ دین تے کڑیاں اس موقع تے ٹڈے سی لاک لیندیاں۔ لاک بی ہک رسم اے اس وچ زبردستی انعام وصول کیتا جاندے۔ جیہڑے ولے چنچ کڑی دے کہار جاندی اے تا کڑی والے گھر ونوں ڈھنہ دا کٹورہ پیش کر دین تے اس دارست روک کے اس سی زبردستی لاک وصول کر دین ایہہ سارا عمل ہس کھیڈ کے کیتا جاندائے۔ نکاح دے وخت ٹڈے والے تل تے شکر وڈ دین۔ ویاہ ہی بعد ٹڈے کڑی ٹوں دونوں طرف دے ڈڈے تے نزیکی رشتہ دار سلام کرائی دیندیں کوئی تھوڑے تے کوئی زیادہ پیسے دیندائے ڈولی لے جائزیں دے بعد گانا کھولنے دی رسم پوری کیتی جاندی اے۔ ویاہ دے ہک یاد وون بعد ووٹی آپڑے پیکے جاندی اے تے واپسی دے دن ٹڈیاں دی روٹی کیتی جاندی اے تے ووٹی آپڑے گرو نال آپڑے کہار آندی اے۔ ساؤے کہار اس وچ جی بی ہک رسم اے کہ کہار وچ کوئی بی پچھی یا نویں چیز پکائی جاوے تا اس دی ہک ہک تھائی ہمسایاں ٹوں بی دتی جاندی اے تے ہمسائے اوتحائی خالی فی واپس کر دے بلکہ اس وچ کش نہ کش پا کے واپس کر دین اس دے علاوہ ہندکو وان کڑیاں آپڑی ہسیلی نال لوپٹے وٹا کے آپڑے ہسیلی پنڑیں ٹوں ہمیشہ قائم رکھ دیاں اسی طراں مرد بی کے ٹوں آپڑا دوست بنڑا ڈن تا اس نال آپڑی وفادی انتہا کر دین۔

تے مہمان نوازی وچ تا اناں دی کوئی مثال ای نینگی۔ ساؤی قوم ہک دوسرے دادکھ در محسوس کرنے والی قوم اے ساؤے اتھے ہک رسم ہوربی اے تے ادوے ہک دوسرے نوں دینی پہنچنے، پہرا، ماں تے بتر بنڑاڑیں دی رسم۔ اگر اس وچ نیک نیت تے سچائی ہو وے تا ایہہ ہک پچھی رسم اے تے اگر اناں وچ کھوٹ ہو وے تا اجنبائی غلط رسم اے اس دے علاوہ ساؤی پختون برادری بی گندھارا دے باشندے ہوڑیں دی وجہ نال ساؤے پیراؤں۔ ہندکو وان ہر ایہہ بی اک بہادر، غیرت مند، وفادار تے مہمان نواز قوم اے۔ ساؤیاں تے اناں دیاں بوت ساریاں رسمائیں ہک دوسرے نال ملدیاں جلدیاں۔ مگر اناں دیاں کش رسمائی قانون تے اسلام دے مطابق غلطون تے منوں یقین اے کہ اس غلطی ٹوں ایہہ آپ بی محسوس کر دے ہوئن تے اور سماں غنگ، ولنی، ولورتے سورہ ون۔ غنگ دامعنی وے کہہ دین۔ بعض زوردار لوک کے دی تھی، پہنچنے ٹوں پسند کر لون تا کڑی دے کہار جواب پیچ دیندیں کہ اس کڑی تے سانے آپ اناں رکھ دتائے تے گنگ سی پہلے

اناں نے فوراً ہزارے ٹوں صوبہ برانخیں دا مطالبہ کر دتا ایا۔ ساؤے ہندکو وان بیڑا وان نے کدی اے فی کیا کہ سانوں کوئی فی سیانڑدا کیونکہ گندھارا دا ناں ای اناں دی شاخت اے۔

تے ہونڑتا خدا دے فضل نال اس دی ترقی تے ترقی واسے پیا کم ہوندائے ہندکو دی خدمت دا جذبہ رکھڑیں والے اٹھ کھلوتین۔ پشوراچ ادارہ فروع ہندکو، گندھارا ہندکو بورڈ تے گندھارا ہندکو اکیڈمی جئے ادارے مدتاں سی عمل وچ آچکیں تے ہندکو دی ترقی واسے عملی طور تے پچ کر دین۔ کوہاٹ، ڈیرہ اسماعیل خان تے ہزارے وچ بی ہندکو دے فروع واسے ادارے بنڑاچکیں تے اناں دی کار گزاری گندھارا دے متھے تے صداقت دی افشاں بنڑ کے پی چحمدی اے۔ ساؤی پچھا نو ساؤ اباس ساؤی زبان تے ساؤے روایات تے دستوراں۔ غیرت تے ست دی مٹھاس ساؤی رگ رگ وچ شامل اے۔ منے ست دا ذکر کیتا یے ست دا مطلب وفاوے، قربانی وے۔ ساؤی ہندو براذری دی تاریخ دیکھی جاوے تا کسی زمانے وچ اناں دی قوم وچ سی دی رسم ای۔ یعنی ہک وفادار بیوی دا خوندر جاندی تا اوبی آپ ٹوں اگ لاء کے آپڑے خوندی و فادری وچ اس دے نال تی ہو جاندی ای۔ تے ہونڑا یہہ ظالمانہ رسم ختم ہو چکی اے۔

ساؤے اتھے بی بوت ساریاں ریتاں تے رسمائیں اناں وچ کش تا فضول قسم دیاں تے کش پچھیاں۔ مثال دے طور تے ساؤیاں رنائیں آپڑے متھے تے خال یا رنگدار ٹکال لیندیاں یا سرتے ڈینگی مانگ کل لیندیاں ایہہ غیر اسلامی رسمائیں۔ گانا ایہہ اوہ چیز اے جیہڑی کہ ٹڈے، کڑی دے نکاح سی پہلے ٹڈے والیاں دی طرف جا کے کڑی دے ہتھ تے بنا جاندائے تے کڑی والے ٹڈے دے ہتھ تے مایاں والی رات بن آندیں۔ ایہہ ہک ریشمی تھاگے دا پچھمنز جیا ہوندائے تے نکاح سی بعد ٹڈاتے کڑی ہک دوسرے دے ہتھی اوگا نے کھول دین مگر ہندو رسم وچ اس ٹوں را کھی کھندیں۔ سال وچ ہک دن اناں دارا کھی بنڑھن دا تھوار آنداۓ تے اس موقع تے ہک پہنچنے آپڑے پھرادرے ہتھ تے را کھی بند دی ہوندی ہے۔ اس حوالے نال ساؤی ایہہ گانبدھیں والی رسم ٹھیک نینگی۔ مگر اسی لوک اس دا مطلب ایہہ لیندیاں کہ ٹڈا کڑی ہک دوسرے دے نال بنے گھنیں۔ بستہ ہندو وان دا تھوار یعنی وریزٹاں وے تے اسی بی اس موقع تے گلڈیاں اڈا کے بستہ منانے آ۔ ساؤے اتھے ایہہ بی رسم اے کہ ٹڈے والے دودھ پی کے خالی گلاس وچ پیسے پاندیں۔ منگیوے سی بعد دنڑوی رسم شروع ہو جاندی اے۔ ویاہ ہوڑیں تک ہر وریزٹیں دی مناسبت نال جو چیز پکی ہو وے کڑی والے پچھد دین۔ نکاح سی پہلے

ایہہ رسمان ختم پیاں ہوندیاں۔

ایہہ تا ہو گئی رسمان دی گل ساڑے پشوریاں وچ وہم دا اثر بھی موجوداے کئی لوک تے خاص طور تے بعض رنائے جادو ٹو نزیں، دم تعویذ تے جنات تے بی عقیدے ہوں کیونکہ بعض لوک کے ہوں نقصان پونچا تریں واسے عاملان سی عمل کراندے رہندیں عمل وو قسمان دے ہوندین ہک نوری تے دوسرا ناری۔ ناری علم دے وچ جادو منتر تے ٹو نزیں شال ان جیہڑے کے اسلامی مذہب دے وچ حرام ان۔ ایہہ عمل زیادہ تر ہندو تے عیسائی کردین مگر بعض مسلمانان نے بی ناری علم سکھا ہویا وے انسان تے اجئے علم کرنا مردم آزادی اے۔ تے اجئے علم کرنے والیاں دا انجام ہمیشہ براو دیکھا گیا وے۔ نوری علم ہمیشہ انسان دی بچھائی واسے کیتا جاندے تے ناری علم دا اثر ضائع کرنے واسے بی کیتا جاندے۔ ایہہ علم قرآن پاک دیاں آیاتاں سی لتا جاندے ایوئی وجہ وے کہ انسان دی ناف ٹھیے پئی ہووے، سر دکھدا ہووے۔ نظر لگ گئی ہووے یا انسان دے بدن دے کسی حصے وچ درد ہووے ہر تکلیف دور کرنے واسے قرآن پاک دی کسی نہ کسی آیات وچ شفا موجوداے۔ مگر عامل اوئی قبل احترام ہوندا اے جس دے علم سی انسان ہوں فیدہ پہنچ۔ غیب داعلم اللہ تعالیٰ جائز داوے مگر بعض عامل آپنے نوری علم نال چورتے چوری دی شے معلوم کر لیندین بعض لوکاں ہوں فال کڈڑیں دابی علم حاصل ہوندے تے ساڑے لوکاں دامال تے بی عقیدہ وے مگر فال کڈ کے بتائی ہوئی گل اکثر غلط بی ہوندی اے جس دی وجہ نال دلاں وچ شک دا زہر کھل جاندے۔ اس دے علاوہ ساڑے جن جنات تے بی عقیدین۔ بے شک جن جنات دنیا وچ موجود ان مگر ایہہ بوت کہت سزا اگیائے کہ انا نے کسے ہوں نقصان پونچا یا ہووے۔ ساڑے پشور وچ پیپل، پیری تے سرین دے بعض درخت جنات دے حوالے نال مشہور ان اتھے کالے دی کھوئی کول ہک سریں ہونز تک موجوداے اس تے ہک عورت رات ویلے دیکھی جاندی ائی تے جیہڑے لوک سینما دا آخری شود کیکے رات دے ہک وچ ادھر و لگدے ائے تا او صاف لفظاں وچ اناں ہوں منع کر دی ائی کہ ادھی رات ہوں اتھونہ لگا کرو۔ محلے باز زقان وچ ہک پیری ہونز تک موجوداے جس دے متعلق ایہہ مشہور ایا کہ اس پیری تے بی سہا بخڑاں دی بسیرا دے تے محلے دے بعض لوک کدری کدری بی بی سہا بخڑاں دی کڑا ہی دیندے ائے یعنی حلوہ پاک کے حلوے والی کڑا ہی تے بی سہا بخڑا دے نال تے فیتہ دتا جاندی ایا تے حلوہ پیری کول رکھا جاندا ایا رات ہوں رکھا جاندا ایا تے سو یلے او حلوہ غیب ہوندا ایا ایا ج کل جھٹے خان مست کالوئی آبادے بوت مدت پہلے اتھے صرف باغ ائے تے اتھے میوپل کمیٹی نے

بعد اوہ کڑی کسے ہو رہوں نی دتی جا سکدی۔ ونی بی ہک رسم اے۔ اس وچ تھی، پہنچنڈوں زبردستی کسے بندے دے حوالے کر دتا جاندے۔ وورا جئی رسم اے کہ جس وچ کڑی دے ماں پیو کڑی دی مرضی دے خلاف کے سی پیسے لے کے کڑی اس دے نال کر دیندین تے سورہ اور سم اے کہ ہک مجرم آپڑی جان دی سلامتی دی خاطر آپڑی تھی پہنچنڈوں اس دی مرضی دے خلاف آپڑی جان دا صدقہ سمجھ کے آپڑے دشمنوں دے حوالے کر کے اس سی آپڑی جان خوشی کر لیندے۔ سورہ دے حوالے نال ہک واقعہ یاد آگیا وے۔

ہک بندے سی اتفاقی طور تے ہک بندہ قتل ہو گیا ایا تے مقتول دے پھرا نے قاتل سی آپڑے پھرا ابدلہ لیہڑیں دی قسم کھالیتی ائی تے قاتل نے آپڑی جان بچاڑیں واسے مقتول دے پیراتے جرگے مار کے شروع کر دتے ائے تے دیت یعنی خون بھا دیہڑیں واسے تیار ہو گیا تاکہ مقتول دا پیرا پیسے لے کے اس ہوں آپڑے پیرا داخون معاف کر دیوے مگر مدعی راضی نی ہوندا ایا۔ منت زاری دے بعد اواس چیز تے راضی ہو گیا ایا کہ قاتل دی پہنچنڈوں اس ہوں سورہ وچ دے دتی جاوے۔ قاتل دی پہنچنڈتے اس دے مامے دا پتھر ہک دوسرے نال محبت کر دے ائے تے اناں دونوں دامنکیو ہبی ہو گیا ایا مگر قاتل آپڑی جان دی سلامتی دی خاطر آپڑی می مگنی ہوئی پہنچنڈوں سورہ وچ دیہڑیں واسے تیار ہو گیا ایا۔ پہنچنڈوں جداس گل دا پتھر لگاتا اس دے ارمانا تے تندر پھڑیں لگ پیا ایا مگر اس ہوں آپڑے پھرا دی سلامتی عزیز ائی اور آپڑی محبت آپڑے پھرا دے سر تو قربان کر کے سورہ وچ دشمنوں کہا رجڑیں واسے تیار ہوئی ائی۔ مگر بکدم قاتل ہوں آپڑی پہنچنڈتے مامے دے پتھر دی محبت تے منگیوے دا حساس ہو گیا ایا کہ میں آپڑی جان دی سلامتی تو اس پہنچنڈوں قربان کیوں کرال جیہڑی کہ میری سلامتی واسے آپڑی محبت ہوں پئی قربان کر دی اے۔ لہذا او مقتول دے پتھرا کول چلا گیاتے اس ہوں کہہ دتا کہ میں آپڑی پہنچنڈوں آپڑے سر تو قربان فی کرناں تو میرے سی آپڑے پتھرا ابدلہ لے لے۔ ایہہ گل مقتول دے پتھر انوں معلوم ہو چکی ائی کہ قاتل دی پہنچنڈ نے آپڑے ارمانا داخون کر کے آپڑے پتھرا دی سلامتی واسے سورہ وچ آڑیں واسے تیار ہوئی ائی تے قاتل ہوں بی اس دی سلامتی دا حساس ہو گیا۔ ایہہ سب دیکھ کے مدعی نے قاتل ہوں آپڑے پتھر داخون معاف کر دتا ایا۔ اس واقعہ وچ جرأت، مروت تے غیرت دا بوت وڈا اشارہ وے اگر کوئی سمجھ سکتا۔

اس قسم دیار سماں عورت تے بوت وڈا ظلم اے اناں ظالمانہ رسمان تے قانون نافذ کرنے والے اداریاں تے پابندی لگا دتی ہوئی اے جس دی وجہ نال

حاصل ایا یہ کابل جا کے غازی امان اللہ دے دربار پونچ گیا ایساں دی خاہش ائی کہ میں غازی امان اللہ دے دربار پونچ گا واں تے انعام لواں۔ اتنے جا کے اور شاہی مہمان خانے وچ ٹھہر گیا ایا اتنے دوسرے مزماناں نال اس دی بی خاطر عزت ہوندی ائی اور وزیر دربار پونچ بی چلا جاند ایا تے اس دی شخصیت دیکھ کے غازی امان اللہ اٹھ اٹھ کے اس دے گلے ملدا ہوندا ایساں کہ دن غازی امان اللہ خان نے آپڑے وزیریں پچھا کیا یہ سئی کونڑاے؟ وزیر نے فارسی وچ کہیا کہ آقا تو ایس را نہ مے شناہی۔ یعنی کسی اس ٹوں نی سیانزو دیو۔ امان اللہ خان نے کیا نے یعنی نال وزیر نے کیا کے کاں از پشاور آمدی ایں ازاول بسیار کلاں قول است یعنی ایہ پشور سی آیا تے ایہ تھوڑا بڑا دو اقوال اے۔ امان اللہ خان نے جیران ہو کے کیا کیہ۔ خوب خو۔ ایں ڈوم است؟ یعنی بلہ۔ ایہہ ڈوم اے تے میں اٹھ اٹھ کے اس سائے تو واپس پشور چلا جا۔ میراں بخش نے کہیا کہ میں چلا جاساں مگر میری خاہش اے کہ امان اللہ خان میری غزل سزلوے امان اللہ خان وزیر دی گل من گیا ایا تے میراں بخش نوں دربار پونچ بلا تا گیا ایا۔ اس نے دربار پونچ کہ غزل کا نی ائی جس دی آستائی ایہہ ائی۔ قائم باشد دایم باش ایں دور دور ان۔ ال مغل غازی امان اللہ خان۔ یعنی قائم روے دائم روے تیرا یہہ دور ان۔ ایہ عظیم غازی امان اللہ خان۔ آپڑی تعریف وچ ایہہ غزل سزلوے کے امان اللہ خان بوت خوش ہو بیا ایتے بوت سارے انعام اکرام دے کے اس ٹوں رخصت کر دتا ایا یہہ غزل کہ قسم دے قومی ترانے دی شکل اختیار کر گئی ائی تے افغانستان دی پوری قوم ایہہ غزل گنگنا نندی رہندی ائی جیہڑے ویلے افغان مہاجرین پشور آئے۔ تا نال دے ٹیپ ریکارڈاں وچ ایہہ غزل ائی تے ایہہ کثر سزدو رہندے ائے میں ہونا آپڑی گل تے آنال وال کہ ڈوماں گلی وچ ڈوم تے ڈومریاں رہندیاں ایاں تے لوک اناں ٹوں آپڑے ویاہ شادیاں تے بلاندے ائے۔ میراں بخش دی ولی مال تے پچھوپھی بی ڈومریاں آیاں۔ سیالے ولی رات ائی تے رات دے ہک وجہ انان دی کنجی کھڑکی۔ میراں بخش دی مان نے اٹھ کے اروی چوبار دیکھاتا بار بک رن کھلی ائی میراں بخش دی مان نے پوٹیاں لے کے دروازہ کھولا تا بار کھلوتی بدھی رن نے اس ٹوں کیا کہ ساڑے کھارخوٹی اے تے شی ذرا آ کے گاؤ جاؤ۔ حرص بُری شے ہوندی ائے۔ پسیاں دی لائچ میراں بخش دی مان اُتے گئی تے آپڑی نینا نزٹوں

کہ کمیلہ یعنی ذبح خانہ بڑا ایساں کمیلے وچ ہک پیپل ہوندا ایا جیہڑا کہ اج بی موجوداے جد کہ ایہہ کمیلہ اتھوی کو ہائی دروازے دے بارشافت ہو گیا ایا خان مست کالونی والا کمیلہ پشور وچ پہلا کمیلہ ایساں پیپل تے جنات دا بسیر ایساں زمانے وچ اس پیپل دا بپر توڑا جاوے تا اس چلہونکلدا ایا۔ ایہہ کا لے دی کھوئی والی سریں محلہ بارزقان والی تے خان مست کالونی والے پیپل دے جنات منے آپ دیکھے ائے کافی مدت پہلے تک ایہہ بی دیکھاتے سزدا جاند ایا کہ پشور دے بعض کھاراں دے اندر بی کے نہ کے پیر دا ٹھکڑیں ہوندے ائے تھوانے بی دیکھا ہو سی کہ پرانیں کھاراں دے اندر بک نکروچ کا لے تیل دا ڈیویا تے کوکے نال ننگے ہوئے پھل ہوندے ائے ساڑے وڈے کیہندے ائے کہ جس زمین تے کھار بڑا گیا وے اے کسی زمانے اچ اتھے کوئی پیر یا شہید دفن ایا۔ تے جس کھار پونچ کے پیر دا ٹھکڑا مشہور ہو جاند ایا تا اس محلے دے بعض لوک بی جا کے اس تے ڈیوہ یا شمشک بالدے ائے تے پھل چڑھاندے ائے۔ مگر ہونڑا یہہ چیز ختم ہو گئی اے گمراں دیاں یاداں باقی رہ گئیاں۔

ساڑے بعض کھاراں وچ کسی عورت یا مرد دے سرتے بی جنات ہوندے ائے جس ٹوں عام لفظاں وچ سہروا لے کہندے ائے تے بعض موقعیاں تے ڈوم بُلانے جاندے ائے۔ تے جس دے سرتے جنات ہوندے ائے او جنات اس بندے نوں کھڈاندے ائے اس رسم ٹوں عام لفظاں وچ ٹیچ دیمڑاں کہندے ائے۔ ایہہ چیز ختم ہو گئی اے مگر ہونڑ بی کدھر کدھرے ہیوے۔ ایہہ جن بالکل تھماں دی شکل تے کھڈے جاندے ائے تے ڈوماں کوں اس دا سے ہک خاص قسم دے بول ہوندے ائے ڈوماں والوں دا واقعہ یاد آ گیا تے پہلے وختاں وچ دیاہ شادیاں تے زنانے پا سے ڈومریاں بھٹایاں جاندیاں ایاں جیہڑیاں کہ دو سازاں نال گاندیاں ایاں تے ساریاں رنال اناں ٹوں ولی دیندیاں ایاں۔ ساڑے پشور دے شہباز دے کھوہ تے ناصر خان چوک دے درمیان ہک گلی ائی جس ٹوں ڈوماں گلی کہندیں پہلے زمانے اچ اتھے گوشت دی مارکیٹ ائی تے پورے پشور دے لوک اتھوآ کے گوشت خریدے ائے تے ایہہ مارکیٹ بی ڈوماں گلی دے نال تے مشہور ہو گئی ائی اس گلی وچ ڈوم تے ڈومریاں دے کھاراے۔

اتھے ای پشور دے اک مشہور قول میراں بخش دا کھار بی ایا میراں بخش ہک پر وقار شخصیت دا مالک ایا تے اس دیاں مچھاں افغانستان دے ہک بادشاہ غازی امان اللہ خان ہر ایاں اس زمانے وچ میراں بخش آپڑے فن دا کمال دکھانزیں واسے کابل چلا گیا ایساں ٹوں ہندکوار دو تے فارسی وچ گاڑیں تے عبور

پچھل پھری مٹی دیاں دو پھریاں ہانڈیاں لے کے اناں ٹوں مٹی دیاں لباں نال پھر دتاتے کہ بک ہانڈی اناں ٹوں دے کے کہیا کہ ایہہ تہواڑا انعام اے۔ ہونڑ جاؤ۔ دونوں ٹرپیاں بک نے تا پری چہرے چونکل دیاں ای بار پری چہرے دے بودے اچ ہانڈی رکھ دتی تے دوسرا دی بغل وچ ای دی دنوں نے شکردا لگہ پڑھاتے دو آپڑیاں دو پرائیاں کر کے تیز تیز ٹردے آپڑے کھار دے بودے تک پونچیاں۔ تے کنجی کھڑکائی۔ کھار دیاں نے بو اکھولا تا دنوں دا راحمال ایا۔

میراں بخش دی ماں نے ہانڈی آپڑی ڈیوڈی دے وچ رکھ دتی اتے گھنیاں دنوں ٹوں غم نال خوف پئے پینیدے ائے کھار والے اناں دی حالت دیکھ کے پریشان ہو گئے۔ دن چڑھے اناں ٹوں ہوش ایتا اناں نے آپڑے نال پیش آڑیں والا سارا واقعہ سزورا۔ کھار والیاں نے کہیا کہ تو اہنوں حرس نے اتنا چپلا کیتا ہو یائے کہ بودے تے آڑیں الے سی پچھدے میلگیو کہ اوکونڑے تے سانے کتھے جاڑاں اے۔ شکر کرو کہ تھی نج کے آگئیو۔ پری چہرے دے اندر کوئی دن ویلے نی جانداتے تھی ادھی رات ٹوں اتھے چلے گئیو۔ میرا بخش دی ماں نے کہیا کہ غلطی ہو گئی ساڑے سی۔ تے وت کہیاں کہ اناں نے مٹی دی پھری ہانڈی سانوں دتی ائی او ڈیوڈی وچ میں رکھا یاں۔ جاؤ تے اس ٹوں بارستو۔ جیڑے ویلے کھار والے تلے گئے تا دیکھا کہ اوہانڈی سونے دے نال پھری ہوئی ائی۔ سونادیکھ کے خوش ہوئے تے میرا بخش دی ماں نے آپڑی نینا خوشی پچھا کرتے آپڑی ہانڈی کے کیتی۔ اس نے جواب دتا کہ اوتا میں پری چہرے دے بودے وچ ای رکھا آیاں۔ ایہہ سارے دوڑ دے ہوئے گئے تانہ اتھے ہانڈی ائی تے نہ کش ہور۔ پری چہرے دے اندر اجر جڑا جاڑا یا۔

پری چہرے دے بارے وچ تو اہنوں بتا دیوال بلکہ تو اہنوں آپ بی پاہ ہوئی ایہہ کوہاٹی دروازے دے اندر میت دے پچھے تے زیارت دے سامڑے سڑک دے نال بک اجاڑ جگاں دے جس دی حد شہر پناہ دی دیوان تک اے ایہہ صدیاں سی اجری ہوئی اے اس دے اندر دو چار درخت تے بک دو قبریاں ڈون۔ ایہہ بوت ای فیضی پلاٹ اے جس دے دموہرے ڈون تے بک دو ڈالازہ یا کالوں بنڑسکدی اے۔ مگر اس ٹوں خریدنڑیں دی ہونڑ تک کسے نے جرأت نی کیتی تے اس دے والی وارث بی دنیا تے موجود عینگے۔ ایہہ بک خونفا ک جگاں وے تے سزرا جاندائے کاس وچ جن جنات دا سیرا اوے۔ مگر ایہہ کدی بی نی سزرا گیا کہ اتھوکے انسان ٹوں نقسان پونچا ہو وے اس دے بارے وچ پوری تحقیق مرحوم مختار علی نیز نے کیتی ائی جیہڑی کہ اناں دیاں لکھتاں وچ موجوداے۔ پہلے وختاں وچ اس خطے

جگایا دنوں نے دکڑے بغل وچ مارے پچھل رُخ پائے تے اس بڈھی نال ٹرپیاں۔ اگے اگے بڈھی تے پچھے پچھے ایہہ۔ اناں نے اس بڈھی سی پچھائیں گا کہ کتھے جاڑاں دے۔ او بڈھی اناں ٹوں لے کے ڈومان گلی سی نکلی سڑک پار کر کے شاہی کٹھے والے پائے ٹرپی ائی۔ گرجے سی اگے جا کے کوہاٹی دروازے سی پہلے زیارت دے سامڑیں بک ہو دیاں قریب رناں قیمتی پوشاک تے گھنڑیاں نال لدھیاں ہو یاں تے کھنڑیں لکیاں تہواڑا پہلا ہو وے کئی آگئی او۔ بیٹھو تے ذرا گاؤ وجاو۔ ایہہ دنوں ڈومڑیاں اناں ٹوں دیکھ کے بوجہت خوش ہو یاں تے ہولی جئی اک دوسرے ٹوں کھنڑیں لکیاں اج سانوں بوت ساریاں ویلاں مل سُن۔

اناں نے بیٹھ کے گاڑاں وجاڑاں شروع کیتا تے ساریاں رناں نے رنج رج کے چڑاں شروع کر دتا۔ دو کہنینٹے گزر گئے اناں ٹوں کسے نے ویل نی دتی میراں بخش دی ماں ہولی جیا آپڑی نینا خزوں کھنڑیں لکی آپسانوں تاکوئی ویل و مہ ای پیانی ملدا۔ نینا خڑ نے کہیا تے خیرے پہاپی ہو سکدائے کہ اے جاندی دفعہ سانوں اکٹھی رقم دے دیوں۔ ایہہ گاندے و جاندے رئے تے رناں نچدیاں ریماں رات گزر نے گلی۔ دکڑے و جاندے و جاندے نے نینا خودی نظر اناں رناں دے پیراں تے پے گئی۔ اس نے میرا بخش دی ماں نوں اشارہ کر کے اناں دے پیرا دل تکایا ایہہ دیکھ کے ایہہ دنوں ڈر کے لرز نے لکیاں کیونکہ اناں ساریاں رناں دے پیرا پچھے دل ائے۔ کیونکہ او ساریاں پچھل پھریاں ایماں تے جگاں جھٹے اے پیپیاں گاندیاں آیاں پری چہرہ یا۔ میرا بخش دی ماں نے کہیا کہ اسی تاجنات وچ پھس گھنیاں کے کریں۔ نینا خڑ نے کہیا کہ اسی نس نی سکنیاں پہاپی۔ جو اللہ دنوں منظور ہوئی اوئی ہو سی بس گائی جاتے و جائی جا۔ ڈر دے مارے اناں دنوں دی حالت خراب ائی سخت ٹھنڈ وچ اناں دے پر سے چھٹے ائے۔ ایہہ گاندیاں وجاندیاں ریماں تے پچھل پھریاں نچدیاں ریماں کوہاٹی چوک دی میت وچ صح دی اذان ہونڑیں لگی اذان سنڑ کے پچھل پھریاں نے چڑاں بند کر دتا تے اہاں ٹوں بی کہیا کہ بس کر پھیڑیاں۔ اناں نے گاڑاں وجاڑاں بند کر دتا۔ پری چہرے وچ خاموشی ہو گئی۔ اذان مکڑیں دے بعد میرا بخش دی ماں نے ڈر ڈر کے اناں نوں کہیا کہ اسی جائی ایں؟ اناں چوک نے کہیا۔ ہاں جاؤ تہواڑی بڑی بڑی مہربانی کئی ساڑی میں جلس تے آئیو۔ ایہہ دنوں فٹ فٹ دکڑے بغل اچ مار کے ٹرپیاں پچھل پھریاں چوک نے دوسری ٹوں کہیا کہ اناں ٹوں غالی ہتھ نہ ٹورو پیڑیاں۔ اناں نے آواز دے کے اناں ٹوں کہیا ٹھہر جاؤ پھیڑو۔ ایہہ رک گھنیاں۔ اک

حمدیہ حرفی

(حضرت احمد علی سائیں)

الف۔ اول ہے عالم ہست سی او
ہاتھ آپ پاکاریا بسم اللہ
پھر قلم نوں حکم نوشت ہویا
ہس کے قلم بر ماریا بسم اللہ
نقشہ لوح محفوظ دے وچ سینے
قلم صاف اُتاریا بسم اللہ
اس تحریر نوں پڑھ کے فرشتیاں
سائیں شکر گزاریا بسم اللہ

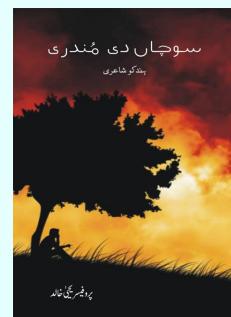
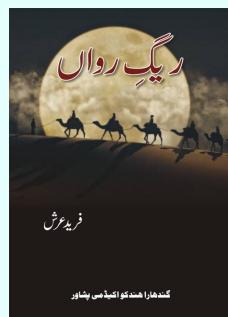
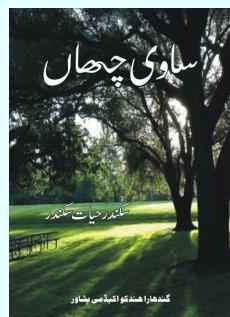
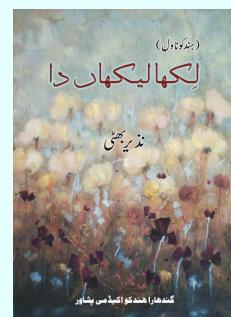
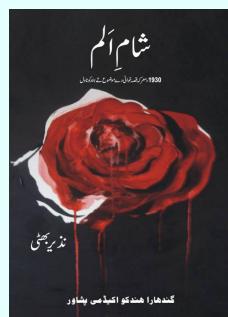
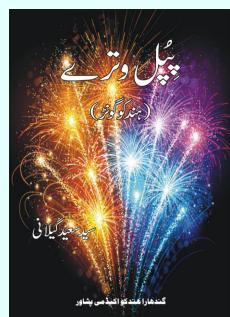
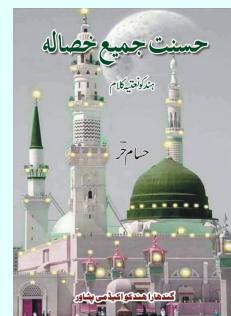
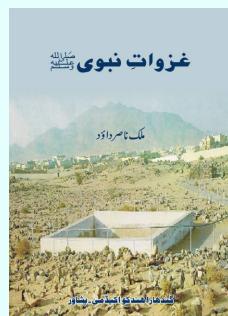
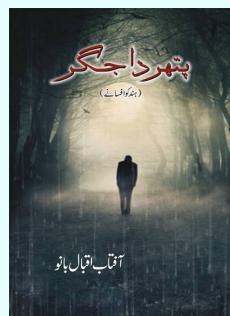
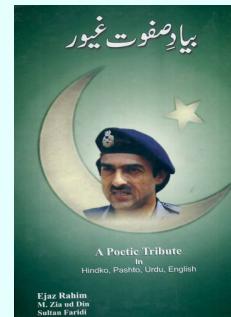
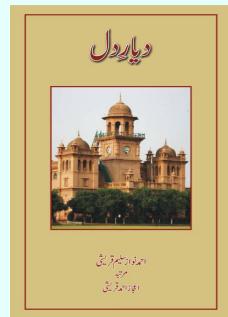
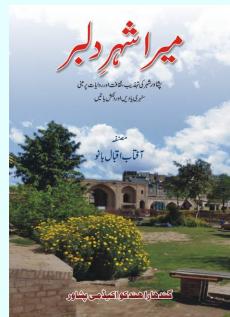
حمدیہ حرفی

(حضرت احمد علی سائیں)

الف۔ اول دے روزِ مثاق والے
پیدا کیتا ای ”گن“ دا فرمان کہہ کے
وتا ملکاں نوں حکم سمجود والا
میرا ”آدم“ خلیفہ انسان“ کہہ کے
کیتی دیر نہ فوراً ملک بولے
سبحان اللہ واہ مہربان کہہ کے
توبہ تیرا کیتا جس انکار سائیں
اُس نوں دُور کر دتا ای ”شیطان“ کہہ کے

تے جن جنات دے علاوہ بلا، ڈیزٹے چڑیل دا وجود بی آیا مگر آٹے وچ لوڑ دے
برابر۔ تے ایہہ انسان ٹوں دکھ دیزٹیں والی مخلوق اے۔ ساڑے پشور دیاں بعض
رنان اناں دا حوالہ دے لوکاں ٹوں ہونڑتک بر امندا کہندیاں مثال دے طور تے
بلایپی بانو، بانوتا کی بلادے۔ ایہہ بانو یعنی کی ڈیزٹے اے۔ انی بانو تنوں تاڈیزٹ
کھاوے۔ دفع ہو ڈیزٹی چڑیل وغیرہ اناں ترینوں ٹوں آدم خور سمجھا جانے۔
اس دا مطلب ایہہ یعنی گا کے بندے ٹوں کھا جاندیاں بلکہ ایہہ بندے ٹوں مار
سٹ دیاں۔ سانے ایہہ بوہت دفعہ سڑاۓ کہ ہک بندہ چنگا پہلا ایاتے یکدم مر
گیاۓ اس ٹوں بلانے مارنے دی تصدیق اس ویلے ہوئی ائی کہ جداس ٹوں
نوائزیں وسے تنخے تے پایا گیا ایا تا اس دی کرتے تپے تے یاسینے تے نخوان
دو نشان اے۔ تے لوکاں نے کہہ دتا ایا کہ اس ٹوں بلانے مارائے۔ ایہہ
تریواں مذکور نہیں بلکہ مومن ون۔ بلکئی لوکاں نے دیکھی ائی ایہہ ہک کھلے والاں
والی رن دی شکل وچ ہوندی اے اس ٹوں کوئی دلوں بندہ والاں سی پکڑ لوے تے
اے قابوچ آ جاندی اے۔

ساڑے پشور دی ہک بزرگ ہستی سیدا میر شاہ المعروف مولوی جی صیب
مرحوم نے نوری کلام دے زور تے ہک بلانوں کپڑا ایاتے کئی سال تک اس ٹوں
آپڑے ہو دے تلے رکھا ایہہ بلا 1950 وچ منے آپ بی اناں دے حجرے دے
تلئہ خانے وچ دیکھی ائی تے علاقے دے ہور بندیاں نے بی دیکھی ائی ایہہ ہک
نوکڑاڑیں دی شکل وچ اناں دے کھارکم کا ج کر دی ائی تے بعد وچ دس پندرہ سال
پہلے مولوی جی ہوڑاں نے ٹھنڈ ورا پچھیر داتا یا کہ بلانس گئی اے لوک ممتاز رون اس
اعلان دے بعد لوک خوفزدہ ہو گئے اے مگر بعد اج اودوبارہ اناں دے قابو وچ آ
گئی ائی۔ مولوی جی ہوڑاں دی وفات دے بعد ہونڑ پتہ نہیں کہ او بلا موجوداے یا
آزاد کر دی گئی ائی ایہہ اناں دے فرزند محترم سلطان آغا ہونڑاں ٹوں پتہ ہوئی ویسے
بلایپیل تے ڈیزٹا ناپاک اُن تے خطرناک ہیں۔ اناں ٹوں مرحوم مولوی جی
ہوڑاں جئے پاک تے پرہیز گاروک ای آپڑے کلام دے زور تے زیر کرسکد ہیں
تے پاک رستے تے پاسکد ہیں۔ اگر دیکھا جاوے تاجات تے ہور غیبی شیواں دا
مرکڑ کوہ قاف سمجھا جاندی اے مگر گندھارا دے وچ اناں نے آپڑے ٹھکانوں اس
خاطر بڑائے کہ اس خطے وچ جنگل، پہاڑ تے کھنڈرات جئے اجاڑ علاقے
زیادہ ہوں۔ تے اناں شیواں دا زیادہ تر بسیرا اجاڑ قبرستان اس وچ بی ہوندی اے۔

پاکستان اکیڈمی آف لیٹریز اسلام آباد تے باسین آرٹس کوںسل پشاور
دی طرف سی گندھارا ہندکوا کیڈمی دی کتابی
نوں میڈل، گولڈ میڈل تے نقد انعام سی نوازا گی